

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Zadržavanje mladih u Kantonu Sarajevo: analiza determinanti i prijedlog strateških mjera

Čičić, Muris; Husić Mehmedović, Melika; Arslanagić Kalajdžić, Maja; Turulja, Lejla; Kadić Maglajlić, Selma ...

2020-06

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/12e73763-36ef-4c8a-b8a6-82f74255bc0e>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

ZADRŽAVANJE MLADIH U KANTONU SARAJEVO:
ANALIZA DETERMINANTI I PRIJEDLOG STRATEŠKIH MJERA

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE
АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

SPECIAL EDITIONS
Volume CLXXXVIII

Systems Research Center
Book 6

Youth Retention in Sarajevo Canton: Determinat Analysis and Proposal of Strategic Measures

Editor
Miloš Trifković

SARAJEVO 2020

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE
АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

POSEBNA IZDANJA
KNJIGA CLXXXVIII

Centar za sistemska istraživanja
Knjiga 6

Zadržavanje mladih u Kantonu Sarajevo:
analiza determinanti i prijedlog strateških mjera

Urednik
Miloš Trifković

SARAJEVO, 2020.

Zadržavanje mladih u Kantonu Sarajevo:
analiza determinanti i prijedlog strateških mjera

Izdavač

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Za izdavača

Akademik Miloš Trifković

Urednik

Akademik Miloš Trifković

Autori

Akademik Muris Čičić, prof. dr. Melika Husić-Mehmedović,
prof. dr. Maja Arslanagić-Kalajdžić, prof. dr. Lejla Turulja,
prof. dr. Selma Kadić-Maglajlić, mr. sc. Alina Trkulja, mr. sc. Amra Avdagić

Recenzenti

Akademik Mirko Pejanović
Prof. dr. Jasmina Osmanković

Lektura

Zenaida Karavdić

Korektura

Naida Avdagić-Hamzić

DTP

Zoran Buletić

Štampa

Dobra knjiga d.o.o. Sarajevo

Tiraž

200

Sarajevo, 2020.

Indeksirano

C.E.E.O.L.

EBSCO

SADRŽAJ

1. UVOD	7
2. PREGLED LITERATURE	9
2.1. Emigracijske aspiracije mladih	9
2.2. Glavni faktori i determinante	10
3. ANALIZA DOSTUPNIH SEKUNDARNIH PODATAKA O MLADIMA I EMIGRACIJAMA	15
3.1. Aktuelni podaci u Bosni i Hercegovini	15
3.2. Postojeći strateški dokumenti	20
4. KVALITATIVNO ISTRAŽIVANJE	29
4.1. Intervjui s predstavnicima vladinih i nevladinih institucija	29
4.1.1. Karakteristike ispitanika	29
4.1.2. Zbirna analiza odgovora	30
4.2. Fokus grupe s interesnim grupama	33
4.2.1. Karakteristike učesnika fokus grupe	33
4.2.2. Životni standard mladih u Kantonu Sarajevo	35
4.2.3. Najvažniji problemi mladih u Kantonu Sarajevo	36
4.2.4. Razmišljanja mladih o odlasku iz BiH	37
4.2.5. Evaluacija obrazovanja u Kantonu Sarajevo	37
4.2.6. Evaluacija mogućnosti zapošljavanja u Kantonu Sarajevo	38
4.3. Intervjui s interesnim grupama	39
4.3.1. Karakteristike ispitanika	39
4.3.2. Namjera/razlozi napuštanja BiH	41
4.3.3. Ekonomska, politička i društvena situacija u BiH	44
4.3.4. Značaj obrazovnog sistema	48

4.3.5. Karakteristike ličnosti	50
4.3.6. Zaključci kvalitativne analize	51
5. KVANTITATIVNO ISTRAŽIVANJE	53
5.1. Uzorak	53
5.2. Emigracijske aspiracije	54
5.3. Stavovi mladih o životu u BiH i namjere emigriranja	56
5.4. Poređenje stavova mladih	62
5.5. Faktori koji utiču na emigracijske aspiracije	63
5.6. Zaključci kvantitativne analize	67
6. PRIJEDLOG STRATEŠKIH SMJERNICA	69
6.1. Zapošljavanje mladih	69
6.2. Kvalitet obrazovanja	71
6.3. Unapređenje kvaliteta života	74
6.4. Poticanje aktivizma mladih	76
6.5. Kreiranje pozitivnog narativa u javnom prostoru	77
7. ZAKLJUČAK	79
REFERENCE	83
PRILOZI	88

1. UVOD

Mladi predstavljaju temelj razvoja svakog društva. Međutim, današnja generacija suočava se s višestrukim izazovima. Prema Evropskoj uniji (2018), postoji realan rizik da današnja generacija „mladih“ neće imati mogućnosti i prilike poput svojih roditelja i sve se više suočavaju s nesigurnom budućnošću. Sve to je rezultat tehnoloških promjena, demografskih trendova, diskriminacije, socijalne isključenosti, lažnih vijesti i populizma, a efekti ovih trendova na radna mjesta, vještine ili način na koji funkcionira demokratija još su nedovoljno istraženi. Nezaposlenost mladih je u porastu širom Evrope, posebno u manje razvijenim zemljama. Nivo nezaposlenosti danas treba promatrati u kontekstu: i) povećane fleksibilnosti tržišta rada koja mladima otežava osiguranje stabilnog zaposlenja, ii) širenja visokog obrazovanja, koje je slabo usklađeno s promjenjivom strukturom vještina koje zahtijevaju poslodavci, iii) migracijom mladih, koja je obimnija, selektivnija i raznolika, kao i iv) nasljeđima porodične radne povijesti koji stvaraju nove oblike polarizacije za mlađe generacije (O'Reilly et al., 2015).

Istovremeno, mladi su jedna od najdinamičnijih društvenih grupa koja pokazuje veću sklonost promjeni prebivališta, poslova i odnosa u poređenju s drugim dobnim skupinama. Odluke o migraciji uglavnom su povezane s godinama, i to na način da se vjerovatnost migracije smanjuje kako ljudi stare (Van Dalen & Henkens, 2013). Kao posljedica toga, migracije mladih su danas u porastu, i to posebno u zemljama u razvoju, gdje migracije predstavljaju strategiju za unapređenje životnih šansi i izbora (Heckert, 2015). Ono čemu svjedočimo danas u Evropi i svijetu jeste veliki val migracija mladih iz manje razvijenih zemalja, što ima višestruke posljedice, kako za zemlju porijekla, tako i za zemlju odredišta.

Migracije su složen fenomen i proces koji uključuje subjektivnu procjenu i preispitivanje čitavog niza međusobno povezanih motiva (Borozan, 2014). To ovaj proces čini prilično teškim za praćenje. Kada su u pitanju migracije, socijalna skupina mladih posebno je pogođena raznim *push* i *pull* faktorima (Franc et al., 2019). Naime, migracijske aspiracije mladih su najčešće determinirane kombinacijom *push* faktora, koji ih motiviraju da napuste matičnu zemlju (siromaštvo,

nemogućnost zapošljavanja, niske plaće i sl.) i *pull* faktora, koji ih privlače u novu zemlju ili mjesto (visok životni standard, politička stabilnost, mogućnost zapošljavanja i sl.).

Iako mnoge studije pokazuju da je dominantna determinanta emigracijskih aspiracija vezana za dob (mlađe osobe su sklonije iseljavanju), ovaj efekat se ne može promatrati izolirano, već se obično kombinira s drugim karakteristikama pojedinaca, domaćinstava ili društva (Čičić et al., 2019). Istraživanja pokazuju da se emigracijske aspiracije i inicijative povećavaju ako su ispitanici mladi, nezaposleni i visokoobrazovani (Kennan & Walker, 2011; Van Dalen et al., 2005). Također, Van Dalen & Henkens (2008) primjećuju da su emigracijske namjere mnogo veće kod mladih koji svoje zdravstveno stanje doživljavaju kao dobro. Gibson & McKenzie (2011) tvrde da je ključni pokretač emigracija mladih percepcija lokalnog zapošljavanja i rada u kombinaciji s nedostatkom mogućnosti za lični razvoj.

Cilj ove studije je sagledavanje percepcije i ambicija mladih u pogledu napuštanja BiH, fokusirajući se na Kanton Sarajevo. Pored toga, vodeći se dobivenim rezultatima, cilj je kreirati prijedloge potencijalnih političkih rješenja koja bi mogla utjecati na mlade da ostanu u Bosni i Hercegovini i posebno Kantonu Sarajevo. Fokus je stavljen na *push* faktore – one koji su prisutni u matičnoj zemlji, a za koje se pretpostavlja ili pokazuje da značajno utječu na emigracijske aspiracije mladih danas ili su uzrokovali njihovo iseljavanje u prošlosti.

Studija je rezultat projekta „Zadržavanje mladih u KS – analiza determinanti i prijedlog strateških mjera“ koji implementira Akademija nauka i umjetnosti BiH, a uz podršku Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo (MONKS). MONKS je sufinansiralo projekat u okviru Programa za sufinansiranje naučnoumjetničkoistraživačkog ili istraživačkorazvojnog projekta od posebnog interesa za Kanton Sarajevo u 2019. godini.

Iako ne postoje precizni statistički podaci o migracijama mladih iz Bosne i Hercegovine posljednjih godina, iz praćenja općih migracijskih trendova i nedavnih studija provedenih na temu migracija u Bosni i Hercegovini, lako se može zaključiti da su ovi trendovi alarmantni. To bi moglo imati i dodatni negativni utjecaj na demografske i trendove društvenog i ekonomskog razvoja. Niz studija i istraživanja novijeg datuma potvrđuju da je značajan broj građana napustio BiH, dok mnogi planiraju emigrirati u narednom periodu. I pored toga, ovaj masovni egzodus ne dobiva potrebnu pažnju od strane kreatora politika. Stoga je od posebnog značaja praćenje i analiza fenomena migracija mladih, kao i njihovih migracijskih težnji, i razvijanje odgovarajućih politika za ublažavanje poticajnih (*push*) faktora.

2. PREGLED LITERATURE

S ciljem razumijevanja koncepta emigracija mladih, kao i osnovnih motivacionih faktora emigracijskih aspiracija, proveden je pregled dostupne stručne i naučne literature. U ovom poglavlju su predstavljeni osnovni zaključci pregleda dostupnih naučnih studija, a sastoji se iz dijela koji se odnosi na definiranje emigracijskih aspiracija mladih, te dijela koji sažima glavne faktore i determinante namjere emigriranja.

2.1. Emigracijske aspiracije mladih

Analiza migracijskih aspiracija i njihovih determinanti omogućava predviđanje budućih migracijskih trendova i preciziranje uzročnih faktora na osnovu kojih se mogu razvijati i primjenjivati odgovarajuće politike za ublažavanje emigracija. Teorijska veza između emigracijskih namjera i migracijskog ponašanja ukorijenjena je u socio-psihološkoj koncepciji odlučivanja (Creighton, 2013). Također, migracijske namjere su teorijski uklopljene u različite discipline – posebno u ekonomiji, sociologiji, psihologiji i antropologiji i višerazinske (npr. individualne, nivo porodice, nivo društva) i višedimenzionalne su pojave (npr. unutrašnja i vanjska, migracija ruralno-urbano) (Efendić, 2016, str. 5).

Prema Azmat et al. (2013, str. 99), emigracijske težnje ukazuju na mentalne procese koji utječu na ideje, želje i preokupacije pojedinaca, a „mogu se izraziti na bihevioralne i svjesne psihološke načine“. Migracijske aspiracije, kao funkcija prostornih aspiracija, mogu se definirati kao „uvjerenje da je migracija poželjna“ s obzirom na specifični kontekst u kojem se pojedinac nalazi, u kombinaciji s njegovim ili njenim ličnim karakteristikama (Carling, 2014, str. 2). Može se očekivati da su težnje mladih prema migracijama (ili njihov nedostatak) povezane sa širim životnim ciljevima u smislu dugoročnog po-

boljšanja njihove lične situacije (Van Mol, 2016). Naravno, ono što pojedinac kaže i čemu teži nije isto što će stvarno i uraditi, pa se migracijske težnje mladih „trebaju tretirati kao mjera migracijskog potencijala, a ne kao proxy mjera stvarne buduće migracije“ (Bjarnason & Thorlindsson, 2006, str. 291).

Istraživanje migracijskih težnji mladih vrijedno je polazište za razumijevanje dinamike migracija (Van Mol, 2016). Mada značajna namjera ne mora nužno direktno dovesti do migracije, brojni nedavni nalazi podupiru tezu o snažnoj vezi između težnji i stvarnih migracijskih kretanja (Borožan, 2014; Czaika & Vothknecht, 2012; Van Dalen & Henkens, 2013). Craighton (2013) je također pokazao da težnja ka migraciji u velikoj mjeri predviđa kasniju migraciju.

2.2. Glavni faktori i determinante

Brojni su faktori i determinante koji utječu na migracijske aspiracije i naknadno na migracijsko ponašanje mladih. Dragović et al. (2017) ističu mogućnosti zaposlenja i obrazovanja, kvalitet života, veličinu obitelji i dob kao najznačajnije determinante emigracijskih namjera. Slično tome, Predojević-Despić (2017) tvrdi da iseljavanje mladih podstiču strukturalni faktori, poput potražnje za radnom snagom od strane zapadnih bogatijih država ili nedostatak mogućnosti da mladi uopće dobiju (dostojno) zaposlenje u svojoj državi. Ovo je posebno izraženo kod visokoobrazovanih osoba koje prvenstveno traže načine poboljšanja stručnosti, sticanja višeg nivoa obrazovanja, bolje plaćenog radnog mjesta itd. Kategorija „mladi“, u smislu njenog konceptualiziranja, u literaturi je vrlo fleksibilna dobna kategorija, te postoje različite definicije. Međutim, lako se može zaključiti da većina mladih (barem u evropskom kontekstu) provodi ove godine stičući diplomu srednje škole i pohađajući visokoškolski program ili ulaskom na tržište rada, tako da ove dvije dimenzije očito vrše značajan utjecaj na njihov život. Drugim riječima, mladi su velikim dijelom zaokupljeni obrazovanjem i izgradnjom svog profesionalnog puta. Zbog toga se, između ostalog, mladi najčešće iseljavaju u potrazi za boljim obrazovnim programima i boljim mogućnostima zapošljavanja (Potočnik & Adamović, 2018, str. 5).

Veza između **ekonomskih uslova** i migracijskih namjera već je dugo uspostavljena u međunarodnoj migracijskoj literaturi, a osnovno obrazloženje veze je da pojedinci teže „preseljenju iz mjesta s niskim mogućnostima zapošljavanja i plaćama u zemlje u kojima su plaće veće i na raspolaganju više radnih mjesta“ (Van Mol, 2016). Treba napomenuti da su mladi ljudi, bez obzira na njihov nivo obrazovanja, među onima s najvećom stopom nezaposlenosti, posebno u manje razvijenim regijama (Evropska komisija, 2013), pa potraga

za mogućnostima zaposlenja i dovodi do emigriranja. S tim u vezi, Franc et al. (2019) napominju da *push* faktori, kao što su nezaposlenost ili niske plaće, najviše utječu na odluke mladih vezane za promjene mjesta prebivališta. Na primjer, Rakauskiene & Ranceva (2014) jasno prikazuju upravo nezaposlenost, siromaštvo, loš kvalitet života, probleme vezane uz obrazovanje i tešku političku situaciju kao osnovne razloge koji stoje iza rastućih migracija mladih. Isti autori ističu da recesija i velika nezaposlenost navode mlade da traže prilike u stranim zemljama, gdje osnivaju i porodice, što snažno utječe na demografske trendove u njihovim matičnim zemljama.

Izvještaj Svjetskog ekonomskog foruma o globalnim rizicima za 2014. godinu ističe da će posljednja globalna finansijska kriza stvoriti „izgubljenu generaciju“, dok će nezaposlenost mladih ostati važan globalni izazov koji će i dalje utjecati na domaće i globalne rizike, uključujući masovne migracije. Testiranjem tvrdnje da je nezaposlenost glavni faktor kroz ispitivanje odrednica migracijskih tokova iz „novih“ u „stare“ države EU, Franc et al. (2019) su pokazali da će porast ukupne stope nezaposlenosti u zemlji emigracije povećati stopu iseljavanja. Imajući na umu najave nove ekonomske krize uzrokovane virusom COVID-19, može se očekivati da će se ovaj trend nastaviti, posebno iz zemalja koje ne uspiju kreirati adekvatne makroekonomske politike za ublažavanje posljedica.

Rezultati nedavne studije o mladima u jugoistočnoj Evropi pokazali su da je većina mladih iz ovog dijela svijeta izrazila zabrinutost zbog toga što nemaju zaposlenje, dok mnogi i dalje trpe visoku nezaposlenost i imaju neugodne radne uslove (Lavric et al., 2019). Bosna i Hercegovina nije izuzetak u tom pogledu. Ilustrativno, nedavno istraživanje percepcije građana u Bosni i Hercegovini (Čičić et al., 2019) pokazuje da većina mladih u BiH (87%) vjeruje da se zemlja kreće u pogrešnom smjeru. Drugo istraživanje pokazuje da mladi prepoznaju nezaposlenost kao primarni problem s kojim se zemlja suočava (54%), a slijede je niske plaće, penzije, nizak životni standard i korupcija (USAID, 2018). Također, neka od dosadašnjih istraživanja provedenih u ovom polju (iako s prilično ograničenim uzorkom) pokazala su da su poteškoće u pronalaženju posla u BiH, bolji uvjeti zaposlenja i zarada, kao i veća mogućnost nagrađivanja u odredišnim zemljama, najznačajnije determinante motivacije mladih da odu u inozemstvo (Dinc et al., 2017). Istovremeno, prema istraživanju koje su proveli Turčilo et al. (2019), ne samo da je 64% mladih nezaposleno već se i svaki peti ispitanik izjasnio da aktivno traži posao, svaki peti ispitanik posao traži više od pet godina, dok je polovina ispitanika posao tražila više od dvije godine. Ovo **nezaposlenost** stavlja vrlo visoko na listu pokretačkih faktora za iseljavanje, što je neophodno adresirati i rješavati adekvatnim politikama.

Obrazovanje je još jedna važna determinanta iseljavanja mladih, a povezana je ne samo s nivoom obrazovanja i traženja (boljih) poslova već i s potragom za boljim obrazovnim mogućnostima (Potočnik & Adamović, 2018). Obrazovanje i migracije međusobno su povezane na više načina. Prema Dustmannu & Glitzu (2011), obrazovanje i sticanje vještina igraju važnu ulogu u mnogim fazama migracije pojedinca. S jedne strane, čovjek se može odlučiti na migriranje kako bi stekao znanje i vještine koje imaju visok prinos u zemlji porijekla. S druge strane, ekonomski uspjeh imigranta u odredišnoj zemlji u velikoj mjeri određuje njegova / njena obrazovna pozadina. Ovi autori su također pokazali da mogućnost kasnije migracije može utjecati i na obrazovne odluke u matičnoj zemlji mnogo prije nego što je migracija realizirana. Primjerice, u Bosni i Hercegovini sve se više budućih srednjoškolaca odlučuje upisati u one škole gdje bi stekli znanja i vještine koje bi im potencijalno mogle osigurati naknadno zaposlenje u Njemačkoj (npr. medicinske sestre, profesionalni vozači, električari, IT stručnjaci i slično).

Obrazovanje nije samo ključni faktor međunarodnih migracija mladih već je i jedan od ključnih faktora unutrašnjih migracija, s ruralnih, ali i urbanih mjesta u kojima ne postoje visokoškolske ustanove u ona koja imaju univerzitete, a posebno ona gdje se osigurava visoka kvaliteta visokog obrazovanja. Pored toga, nizak kvalitet obrazovanja jedna je od važnih determinanti ovog tipa migracija. Tako mladi u BiH ne percipiraju obrazovni sistem kao sistem koji omogućava sticanje vještina potrebnih za zapošljavanje. Prema nedavnom istraživanju, 50% mladih se izjasnilo da obrazovni sistem BiH u određenoj mjeri razvija adekvatne vještine pisanja, kritičko razmišljanje i vještine rješavanja problema, dok samo 6–10% njih smatra da su ove vještine u potpunosti razvijene. Čak više od 1/4 mladih navelo je da su znanje i vještine stečene u obrazovnom sistemu BiH potpuno nespojive s potrebama tržišta rada. S druge strane, 50% ih je stava da su znanje i vještine stečene u obrazovnom sistemu BiH donekle u skladu s potrebama tržišta rada (USAID, 2018).

Obrazovanje je jedno od prioriternih područja kada je riječ o **izradi političkih mjera** koje će adresirati probleme mladih. Poboljšanje kvalitete obrazovanja sigurno bi trebalo biti među prioritetima kada je u pitanju razvoj politika vezanih za iseljavanje mladih, posebno kada se govori o rastućim trendovima ove pojave.

Nezaposlenost i ukupni kvalitet života te obrazovanje sigurno su najrelevantniji faktori kada je u pitanju BiH, ali svakako da treba uzeti u obzir i ostale determinante migracijskih aspiracija mladih. Efendić (2016) je pokazao da je glavna odrednica emigracijskih namjera u kontekstu Bosne i Hercegovine zapravo postkonfliktna **politička nestabilnost**. Autor je otkrio da, „iako su

odrednice poput statusa zaposlenosti, prihoda domaćinstva i percepcije ekonomskog razvoja relevantne, njihov je učinak sekundaran“.

Napuštanje zemlje rođenja nije odluka koja se lako donosi, a rijetko bez dubokog nezadovoljstva životom i/ili bez očekivanja da će tamo gdje se krene biti puno bolje. Život i rad u inozemstvu podrazumijeva potrebu upoznavanja s novom kulturom, prilagođavanja novim okolnostima, novim identitetima i, shodno tome, pretpostavlja se da psihološke karakteristike također određuju da li je osoba sklona donošenju odluke ulaska u novu i nepoznatu situaciju, kao i njihove afektivne reakcije na to (Van Dalen & Henkens, 2013). Stoga su **lične karakteristike pojedinca** još jedna bitna determinanta migracija. Istražujući koje karakteristike na mikro i makro nivou utječu na migracijske težnje evropske mladeži u uvjetima ekonomske krize 2008. godine, Van Mol (2016) je otkrio važnost individualnih karakteristika i osjećaja nezadovoljstva trenutnom klimom.

Pored toga, analiza podataka prikupljenih u periodu od 2002. do 2010. godine u BiH (Efendić, 2016) pokazala je da su emigracijske namjere povezane s tipičnim individualnim i porodičnim uslovima. Naime, mladi, obrazovani i ispitanici s nižim prihodom domaćinstva izrazili su veće emigracijske aspiracije.

3. ANALIZA DOSTUPNIH SEKUNDARNIH PODATAKA O MLADIMA I EMIGRACIJAMA

Analiza dostupnih sekundarnih podataka je podijeljena u dva dijela. Prvo, predstavljen je pravni okvir, te dostupni podaci i istraživanja o emigracijama mladih kada je u pitanju BiH. U drugom dijelu su predstavljena osnovna područja djelovanja relevantnih institucija u Kantonu Sarajevo, s naglaskom na Strategiju prema mladima Kantona Sarajevo 2019–2023. (Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, 2019).

3.1. Aktuelni podaci u Bosni i Hercegovini

Zakon o mladima Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH) iz 2010. godine (Sl. novine FBiH 36/10) institucionalno definiše svoju svrhu kao brigu o mladima, omladinsko udruživanje i sudjelovanje mladih na svim razinama odlučivanja, koja se temelji na načelima poštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda, na poštivanju ustavnoga poretka, zakona i međunarodnog prava, te izgradnji demokratskih institucija utemeljenih na političkom pluralizmu i uspostavi vladavine prava, kao i upražnjavanju međunarodnopravnih standarda i najbolje međunarodne prakse u pogledu mladih i rada s mladima s ciljem doprinosa ispunjenju uvjeta za priključenje Bosne i Hercegovine Evropskoj uniji. Zakon uređuje pitanja od interesa za život, položaj i djelovanje mladih ljudi u Federaciji Bosne i Hercegovine te je polazna tačka za institucionalno uređenje položaja mladih u FBiH.

Posljedično, Kanton Sarajevo također institucionalno vodi brigu o mladima te je trenutno na snazi Strategija prema mladima Kantona Sarajevo 2019–2023. godine (Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, 2019). Strategija se bazirala i na ranijim istraživanjima, kao što je Analiza re-

zultata istraživanja potreba i problema mladih Kantona Sarajevo (Halimić, 2016). Nakon usvajanja Strategije, 20. 12. 2019. godine, održana je i Tematska sjednica Skupštine Kantona Sarajevo posvećena upravo pitanjima i statusu mladih na kojoj je predstavljena detaljna Zbirna informacija resornih ministarstava Vlade Kantona Sarajevo o statusu mladih i mjerama koje se implementiraju. Paralelno, krajem 2019. godine objavljena je i studija Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine koja analizira emigracije u Bosni i Hercegovini. U ovom dijelu su predstavljeni navedeni, ali i drugi dostupni sekundarni podaci o mladima i emigracijama koje se odnose na Kanton Sarajevo.

Prema posljednjem popisu stanovništva iz 2013. godine na području Kantona Sarajevo živi ukupno 413.593 stanovnika, od kojih je 83.805 mladih (od 15 do 29 godina). Kategorija mladih se odnosi na populaciju od 15 do 30 godina, što je propisano i Zakonom o mladima Federacije Bosne i Hercegovine. Naše istraživanje je obuhvatilo proširenu verziju ove kategorije i posmatra mlade sve do 35 godina starosti. Naime, u samoj Strategiji prema mladima KS za period 2019–2023. navodi se da u kategoriji mladih „imamo više različitih, ali koherentnih grupa mladih kojima treba pristupiti na različite načine“. Pored toga, određene politike KS u kategoriju mladih ubrajaju osobe starosne dobi do navršenih 35 godina (npr. Odluka Vlade KS o subvencioniranju rješavanja stambenog pitanja mladih). Također, EU u izvještaju koji adresira odljev stručnog kadra (*brain drain*) prezentira statističke podatke o kohortama mladih i visokoobrazovanih osoba koje migriraju u okviru EU28. U izvještaju se promatraju dvije kohorte mladih: od 15 (16) do 24 godine i od 25 do 34 (35) godina starosti (ili ukupno od 15 do 34 (35) godina starosti). Na bazi navedene diskusije, ovaj projekat kategoriju mladih tretira kao populaciju od 18 do 35 godina starosti. Razlog isključivanja osoba mlađih od 18 godina jeste što je to doba kada osoba postaje punoljetna i završava srednjoškolsko obrazovanje te može samostalno donijeti odluku o emigriranju. Vrlo je rijetka situacija da osobe mlađe od 18 godina emigriraju samostalno, bez porodice (a odlazak porodice je odluka koju donose roditelji, punoljetne osobe).

Prethodna istraživanja ukazuju na rastući trend trajnog napuštanja BiH. Naime, prikupljeni primarni podaci (Čičić et al., 2019) na reprezentativnom uzorku od 2.028 ispitanika ukazuju na to da 34% ispitanika ima aspiracije prema trajnom emigriranju iz BiH, a 24% prema privremenom (što se može i pozitivno odraziti na razvoj BiH). Ovo istraživanje posmatra cijelu populaciju, ali se iz njega može dobiti slika osnovnih razloga i problema, na primjer: 38% ispitanika navodi razlog opće sigurnosti, a 35% mogućnosti za bolje plaćen posao. S tim je povezana i informacija da je 47% ispitanika u ovoj studiji kao ključni problem naveo nezaposlenost, iza koje slijedi nepotizam, mito i ko-

rupcija kao razlog s 46% navoda. Životni standard (koji grupiše odgovore vezane za ekonomiju, finansije, plate, penzije, uslove rada, visoke cijene i sl.) nosi 40% značaja, a četvrti po značaju razlog je politika (koja grupiše odgovore vezane za vlast i zakone s udjelom od 33%).

Na osnovu navedenog, može se zaključiti da je generalna klima u BiH klima zabrinutosti za vlastitu budućnost, kao i za budućnost svojih potomaka. Ukoliko se pogledaju potencijalne goruće stvari koje bi trebalo popraviti, da bi se smanjila njihova tendencija emigriranja, najveći broj (44%) očekuje popravljanje ekonomske situacije i životnog standarda.

Nalazi studije za Bosnu i Hercegovinu (Čičić et al., 2019) pokazuju da su intencije migriranja iz Bosne i Hercegovine kompleksan društveni fenomen koji je pod uticajem čitavog niza faktora. Faktori se generalno mogu podijeliti na tri grupe: (1) faktori koji se tiču samog pojedinca, (2) faktori okruženja u kojem pojedinac živi i (3) postkonfliktni izazovi u društvu.

Dobijeni rezultati istraživanja pokazuju da su faktori socioekonomskog okruženja u prvom planu, te su čak iznad individualnih faktora kao pokretača migracije (starost, bračni status, obrazovanje, zaposlenost i drugo). Bitna za ovo istraživanje je i činjenica da mlađi predstavnici populacije pokazuju za oko 17% jače emigracijske intencije od starijih. Istraživanje također pokazuje da percepcija političke i institucionalne nestabilnosti i lošeg ekonomskog stanja najviše doprinosi visokim intencijama za emigriranje. Ispitanici iz BiH, prema rezultatima istraživanja, smatraju da su preopterećeni problemima, negativnim stavovima i retorikom koja im onemogućava da se fokusiraju na sebe i da se razvijaju kao profesionalci i kao individue. Navedena studija zaključuje da bi se aspiracije prema migracijama mogle smanjiti sistemskim provođenjem društveno-ekonomskih političkih reformi, što je i prva / osnovna preporuka autora. Ostale mjere bi bile: kreiranje stimulativnog okruženja za zadržavanje stručnog kadra, stimulisanje povratka i suradnje s dijasporom te promjena retorike u javnom prostoru.

Studija koja tretira pitanja mladih i bitne oblasti za mlade u Kantonu Sarajevo iz 2016. godine (Halimić, 2016) također pokazuje interesantne rezultate. Studija tretira nekoliko značajnih oblasti koje su nakon toga predstavljene i u Strategiji Kantona, te smo mi izdvojili set relevantnih oblasti i nalaza.

Prva oblast je obrazovanje i u ovoj oblasti izdvajamo četiri rezultata istraživanja: (1) mladi napuštaju obrazovanje zbog finansijskih faktora, (2) porast broja mladih koji obrazovanje napuštaju zbog toga što u njemu ne vide smisao, (3) nedostatak praktične nastave i preopširni nastavni planovi i programi i (4) sve veći interes mladih za učešće u neformalnom obrazovanju. Nalazi su predstavljeni u Tabeli 1.

Tabela 1. Pregled rezultata istraživanja vezanih za oblast obrazovanja

Oblast	Rezultati istraživanja	Obrazloženje
Obrazovanje	Mladi napuštaju obrazovanje zbog finansijskih faktora.	Razlozi koji su u vezi s finansijskim faktorima uvijek su najčešći uzročnik zbog kojeg mladi napuštaju obrazovanje. Kao razlozi koji su u vezi s finansijskim faktorima posmatraju se pronalazak stalnog zaposlenja i općeniti finansijski razlozi. Mladi Kantona Sarajevo su pronalazak stalnog zaposlenja i finansijske razloge navodili kao najčešće razloge za nenastavljanje školovanja, kao i mladi na nivou FBiH, s tim da se u istraživanju na nivou Kantona ovi razlozi pojavljuju u većem procentu. Razlozi finansijskog karaktera već odavno su prepoznati kao faktor koji najsnažnije djeluje na mlade ljude kad je riječ o odluci o daljem školovanju. Ovi nalazi su u skladu i s ranije provedenim istraživanjima (2008. i 2013).
	Porast broja mladih koji obrazovanje napuštaju zbog toga što u njemu ne vide smisao.	Nemogućnost pronalaska smisla u obrazovanju, kao značajan faktor napuštanja obrazovnog sistema, raste iz godine u godinu. Jedan od razloga bi bio i ujedno najveći problem formalnog obrazovanja, a to je da mladi smatraju da je ključni nedostatak manjak praktične nastave.
	Nedostatak praktične nastave i preopširni nastavni planovi i programi.	Nezadovoljstvo mladih mogućnostima za učešće u praktičnoj nastavi prisutno je još od 2009. godine jednakim intenzitetom, a navodi se i kao najveći problem obrazovnog sistema i kod istraživanja na nivou FBiH iz 2013. godine. Osim toga, mladi su i dalje nezadovoljni preopširnim nastavnim planovima i programima na svim nivoima (lokalni, kantonalni, entitetski).
	Sve veći interes mladih za učešće u neformalnom obrazovanju.	Neformalno obrazovanje mladima pruža mnoštvo pozitivnih prilika za stjecanje upotrebljivih znanja i vještina, stoga je i potreba za programima neformalnog obrazovanja i dalje velika. Kada govorimo o učešću mladih u neformalnom obrazovanju, s pravom možemo zaključiti kako neformalno obrazovanje nadoknađuje određene propuste formalnog obrazovanja. Mišljenje mladih o neformalnom obrazovanju je pozitivno, i to je podatak koji je konstantan u svim provedenim istraživanjima o položaju i potrebama mladih.

Izvor: Prilagođeno na bazi Strategije prema mladima Kantona Sarajevo 2019–2023.

Druga relevantna oblast iz istraživanja je zapošljavanje. Tu također izdajamo četiri nalaza: (1) nezaposlenost kao uzrok svih negativnih pojava, (2) niži prihodi u djelatnostima u kojima se zapošljavaju mladi, (3) pojava različitih vidova zlostavljanja na poslu te (4) dominantna percepcija o korupciji i podmićivanju za zapošljavanje u javnom sektoru. Pregled obrazloženja za ove rezultate predstavljen je u Tabeli 2.

Tabela 2. Pregled rezultata istraživanja vezanih za oblast zapošljavanja

Oblast	Rezultati istraživanja	Obrazloženje
Zapošljavanje	Nezaposlenost kao uzrok svih negativnih pojava.	Nezaposlenost je uzročnik gotovo svih negativnih pojava u životu pojedinca, ali i društva u cjelini. Zbog nezaposlenosti mladi se teško odlučuju na osnivanje porodice, što se odražava na natalitet, primorani su živjeti u zajedničkim domaćinstvima, najčešće s roditeljima, što ograničava mogućnosti za osamostaljenje i preuzimanje pune odgovornosti za vlastiti život. Negativne posljedice dugoročne nezaposlenosti na mentalno zdravlje su nemjerljive. U svom najgorem obliku, nezaposlenost uzrokuje i siromaštvo, sa svim poteškoćama koje ono nosi.
	Niži prihodi u djelatnostima u kojima se zapošljavaju mladi.	Najveći broj mladih ljudi u Kantonu Sarajevo zaposlen je u sljedećim djelatnostima: trgovina na veliko i na malo / popravak motornih vozila i motocikala, prerađivačka industrija, informacije i komunikacije te građevinarstvo. Međutim, udio mladih u ukupno zaposlenima u određenim djelatnostima ne slijedi isti raspored. Procentualno, u onosu na ukupno zaposlene u određenoj djelatnosti, najviše mladih zaposleno je u djelatnosti trgovine na veliko i malo, pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo). Slijede djelatnosti poslovanja nekretninama, informacije i komunikacije, prerađivačka industrija i vađenje ruda i kamena.
	Pojava različitih vidova zlostavljanja na poslu.	Oko 24% mladih Kantona Sarajevo je kroz radno iskustvo bilo svjedok/inja nekog oblika zlostavljanja na poslu, a koje je ostavilo posljedice na duševno i tjelesno zdravlje njih samih ili njihovih kolega ili kolegica.
	Dominantna percepcija o korupciji i podmićivanju za zapošljavanje u javnom sektoru.	Samo 7% mladih smatra da prilikom zapošljavanja u javnom sektoru ne postoji praksa podmićivanja kako bi se dobio posao, a 11% je onih koji smatraju da takva praksa ne postoji u privatnom sektoru. Oko 57% mladih smatra da je praksa podmićivanja kako bi se dobio posao učestala pojava u javnom sektoru, a 45% smatra kako je tako i u privatnom sektoru. Da praksa podmićivanja postoji, ali nije učestala, smatra 30% mladih kad je o javnom sektoru riječ i oko 39% mladih kad se govori o privatnom sektoru.

Izvor: Prilagođeno na bazi Strategije prema mladima Kantona Sarajevo 2019–2023.

Interesantno je napomenuti da većina mladih Kantona Sarajevo nije u mogućnosti doprinosti kućnom budžetu te da skoro $\frac{1}{4}$ mladih iz vangradskih sredina ne raspolaže nikakvim ličnim mjesečnim prihodima iz bilo kojeg izvora.

Jedna od zabrinjavajućih činjenica jeste i nalaz istraživanja da je procent mladih Kantona Sarajevo koji su aktivni kroz članstvo u organizacijama, bilo političkim ili nepolitičkim, niži u odnosu na procent iz istraživanja na nivou FBiH. Najviše mladih u Kantonu Sarajevo uspjele su okupiti omladinske organizacije i organizacije za ljudska prava i humanitarnu pomoć. Slijede ih omladinske organizacije političkih stranaka, potom okolišne organizacije, religijske i profesionalne organizacije u istom procentu od 5%.

Vezano za emigracijske aspiracije mladih u Kantonu Sarajevo, podaci iz ove studije (Halimić, 2016) pokazuju da bi oko 37% mladih Kantona Sarajevo otišlo u inozemstvo zauvijek, 34% bi otišlo na duže vrijeme kada bi im se za to pružila prilika, a 18% ih je poduzelo i konkretne korake za odlazak iz zemlje.

Procent mladih Kantona Sarajevo koji bi zauvijek napustili zemlju kad bi im se za to ukazala prilika jednak je prosjeku na nivou FBiH. Dodamo li tome još 34% mladih koji ne bi otišli zauvijek, ali bi otišli na duže vrijeme, te 6% mladih koji ne znaju da li bi emigrirali, dolazimo do podatka da u Kantonu Sarajevo postoji tek 23% mladih koji tu i žele ostati – **dakle implicitno čak $\frac{3}{4}$ mladih razmišlja o odlasku, što je poražavajući podatak.**

Iz svega navedenog može se zaključiti da je položaj mladih, a time i njihove aspiracije prema emigraciji, veoma složen te da je potrebno koordinirano djelovanje različitih institucija vlasti, kao i javnih ustanova. Potrebno je pripremiti posebne programe i mjere za mlade iz svih resora. U skladu s ovim rezultatima, ali i sa Zakonom o mladima, kreirana je i Strategija prema mladima Kantona Sarajevo 2019–2023. te je usvojena na sjednici Skupštine Kantona Sarajevo 15. 05. 2019. godine.

3.2. Postojeći strateški dokumenti

Bitno je naglasiti da Strategija prema mladima Kantona Sarajevo 2019–2023. prepoznaje sedam ključnih oblasti djelovanja:

1. Obrazovanje i nauka mladih
2. Rad, zapošljavanje i preduzetništvo mladih
3. Socijalna briga mladih
4. Zdravstvena zaštita mladih
5. Kultura i sport mladih
6. Aktivizam mladih
7. Sigurnost mladih

U svakoj od oblasti prepoznati su sveobuhvatni ciljevi (šta se želi postići), problemi, ciljevi koji adresiraju problem te željeni rezultati po problemima. Pregled navedenih oblasti i identifikovanih problema, ciljeva i željenih rezultata je predstavljen u Tabeli 3.

Tabela 3. Pregled problema, ciljeva i željenih rezultata po strateškim oblastima Strategije Kantona Sarajevo

#	Problem	Cilj	Željeni rezultat
OBLAST: Obrazovanje i nauka mladih			
<i>Sveobuhvatni cilj</i>			
<i>Obrazovni sistem Kantona Sarajevo prilagođen je potrebama tržišta rada. Kanton Sarajevo kroz kvalitetno formalno i neformalno obrazovanje omogućava mladim ljudima stjecanje znanja i vještina što im osigurava uspješno školovanje kojim ostvaruju svoje dugoročne ciljeve na tržištu rada.</i>			
1	Mladi prerano napuštaju obrazovanje i odlaze iz zemlje	Mladima Kantona Sarajevo dostupno je kvalitetno obrazovanje i nesmetano završavaju školovanje.	Unaprijeđen kvalitet obrazovanja u osnovnim školama, srednjim školama i visokoškolskim ustanovama u skladu s potrebama za poboljšanje odgojno-obrazovnog sistema; povećan obim praktične nastave u formalnom obrazovanju; smanjeni uzroci prijevremenog napuštanja obrazovanja na svim nivoima obrazovanja; razvijen sistem podrške mladim talentovanim inovatorima i kreativcima te podrška razvoju njihovih znanja i vještina; uvođenje dodataka uz diplomu za sve nivoe obrazovanja koji odgovaraju evropskom referentnom okviru; unaprijeđen sistem uključivanja osoba s poteškoćama u razvoju koje su u obrazovnom sistemu.
2	Neusklađenost obrazovnog sistema s potrebama tržišta rada	Mladim Kantona Sarajevo dostupan je obrazovni sistem usklađen s potrebama tržišta rada.	Unaprijeđena upisna politika i nastavni planovi i programi usklađeni s potrebama i zahtjevima tržišta rada; razvijen program karijerne orijentacije, savjetovanja i informisanja mladih za srednje i visoko obrazovanje; uspostavljen sistem informisanja i saradnje sa srednjoškolskim i visokoškolskim ustanovama u pogledu programa finansiranja ideja i projekata za preduzetništvo kod mladih.
3	Nepostojanje organizovanog sistema neformalnog obrazovanja i nerazvijenost svijesti o značaju neformalnog obrazovanja	Mladi koriste neformalno obrazovanje kako bi stekli znanja potrebna za veću konkurentnost na tržištu rada.	Poboljšan sistem podrške programima edukacije mladih kroz neformalno obrazovanje.

#	Problem	Cilj	Željeni rezultat
4	Neinformisanost mladih o programima i mogućnostima prekvalifikacije, dokvalifikacije i doškoloavanja kako bi postali konkurentniji na tržištu s obzirom na to da određena zanimanja nisu tražena.	Mladi koriste programe obrazovanja odraslih kao dopunsko znanje potrebno za veću konkurentnost na tržištu.	Mladi aktivnije koriste programe obrazovanja odraslih (dokvalifikacija, prekvalifikacija, dopunsko stjecanje znanja...); mladi koji su prerano napustili sistem obrazovanja koriste programe i centre obrazovanja odraslih u vidu cjeloživotnog učenja i doškoloavanja.
<i>OBLAST: Rad, zapošljavanje i preduzetništvo mladih</i>			
<i>Sveobuhvatni cilj</i>			
<i>Mladi Kantona Sarajevo se bez poteškoća zapošljavaju i samozapošljavaju, ostvaruju svoja radnička prava, profesionalno se usavršavaju, poslovno napreduju i podržavaju razvoj privrede Kantona</i>			
1	Mladi ne koriste dostupne programe zapošljavanja i samozapošljavanja u formalnom sektoru, ali im je potrebna podrška kako bi se zaposlili ili pokrenuli vlastiti biznis.	Mladi Kantona Sarajevo koriste program i sredstva namijenjena zapošljavanju i samozapošljavanju mladih.	Unaprijediti postojeće programe zapošljavanja i samozapošljavanja za mlade u Kantonu Sarajevo.
2	Dostupni programi zapošljavanja su nedovoljno efikasni i nedovoljno usklađeni s potrebama na tržištu rada.	Mladi u Kantonu Sarajevo imaju dostupne i efikasne programe zapošljavanja i samozapošljavanja mladih.	Uspostavljen efikasniji monitoring programa zapošljavanja i samozapošljavanja mladih.
3	Nedovoljna informisanost i korištenje programa prekvalifikacije, dokvalifikacije i doškoloavanja za zanimanja koja su potrebna na tržištu rada.	Mladi Kantona Sarajevo putem programa prekvalifikacije i dokvalifikacije mijenjaju zanimanje za ona koja su potrebna na tržištu rada.	15% mladih nezaposlenih osoba koristi dostupne programe obuke, dokvalifikacije i prekvalifikacije i uspostavljen je sistem profesionalnog usmjeravanja mladih u Kantonu Sarajevo.

#	Problem	Cilj	Željeni rezultat
4	Mladi ne rade na poslovima za koje su se školovali i teško dolaze do mogućnosti za obavljanje pripravničkog staža i stjecanja radnog iskustva, s naglaskom na mlade bez roditeljskog staranja.	Mladi u Kantonu Sarajevo imaju olakšan pristup stjecanju radnog iskustva i prilike za obavljanje pripravničkog staža u javnom i privatnom sektoru.	Mladi nakon završenog školovanja lakše dolaze do radnog iskustva i obavljanja pripravničkog staža; smanjen broj nezaposlenih mladih bez roditeljskog staranja.
5	Mladi u Kantonu Sarajevo nisu zadovoljni uvjetima u kojima rade i nemaju dovoljnu podršku vlasti u pokretanju vlastitog biznisa.	Mladi Kantona Sarajevo pokreću vlastite biznise i prepoznaju značaj samozapošljavanja kao način ostanka u državi.	Aktivirati sistem pružanja finansijske podrške mladim ženama za preduzetništvo; potaknuti finansijsku podršku mladima za pokretanje <i>startup</i> biznisa.
6	Mladi nemaju vještine i kompetencije koje će pomoći razvoju njihovih karijera, ali ni za pokretanje vlastitog biznisa, jer su neinformisani o procedurama i načinu njihovog pokretanja.	Mladi Kantona Sarajevo imaju razvijene preduzetničke kompetencije i preduzetničku kulturu.	Mladi prepoznaju značaj preduzetništva u razvoju svoje karijere; uspostavljen je sistem pružanja stručne podrške mladima za preduzetništvo.
OBLAST: Socijalna briga mladih			
<i>Sveobuhvatni cilj</i> <i>Socijalni sistem Kantona Sarajevo pruža mogućnosti svim mladim ljudima da ostvare svoja socijalna prava.</i> <i>Vlada Kantona Sarajevo aktivno radi na promociji jednakih prava mladih.</i>			
1	Mladi zbog loše finansijske situacije nisu u mogućnosti osigurati sredstva za rješavanje stambenog pitanja, odnosno ne postoji dovoljno programa i projekata za podršku mladima u ovom pitanju.	Mladima Kantona Sarajevo omogućeni bolji uvjeti za rješavanje stambenog pitanja.	Povećan broj mladih koji su po povoljnijim uvjetima riješili stambeno pitanje.

#	Problem	Cilj	Željeni rezultat
2	Mladi iz socijalnih kategorija uživaju jednaka prava i nisu diskriminirani u društvu.	Mladi iz socijalnih kategorija su diskriminirani u društvu i potrebno je sistemski urediti uključenost u sisteme socijalne zaštite, obrazovanja, zdravstva, prostornog uređenja i pružatelja socijalnih usluga.	Uspostavljeni programi koji utiču na smanjenje diskriminacije mladih iz socijalnih kategorija u društvu; unaprijediti međuresornu i međusektorsku saradnju svih učesnika prema mladima u sistemima socijalne zaštite, obrazovanja, zapošljavanja, zdravstva, prostornog uređenja i pružatelja socijalnih usluga na svim nivoima.
3	Mladi u stanju socijalne potrebe nisu dovoljno uključeni u sistem obrazovanja, s obzirom na to da nemaju dovoljnu podršku vlasti u rješavanju svojih potreba.	Mladi u stanju socijalne potrebe imaju jednake uvjete za adekvatan rast, razvoj, odgoj i obrazovanje.	Uspostaviti sistem uključenja djece koja su isključena iz procesa srednjeg i visokog obrazovanja zbog lošeg socijalnog statusa; mladima u stanju socijalne potrebe dostupni programi finansijske podrške; povećan broj mladih bez roditeljskog staranja koji su stambeno zbrinuti.
4	Neprimjenjivanje u punom obimu Zakona o dopunskim pravima boraca – branitelja Bosne i Hercegovine prilikom upisa na visokoškolske ustanove, nedovoljne mogućnosti za stjecanje stipendija, programa za zapošljavanje, stambenog zbrinjavanja i dr.	Mladi iz boračkih porodica imaju jednake mogućnosti za bolji ekonomsko-socijalni status.	Puna primjena Zakona o dopunskim pravima boraca-branitelja Bosne i Hercegovine prilikom upisa na javne visokoškolske ustanove; unaprijediti sistem stipendija za mlade pripadnike porodica boračke populacije; izrađen Program mjera za poticaj zapošljavanja boračke populacije u Kantonu Sarajevo kroz mjeru podrške pojedincima zadrugarima ili zadrugama putem sufinansiranja.
OBLAST: Zdravstvena zaštita mladih			
<i>Sveobuhvatni cilj</i> <i>Svi mladi Kantona Sarajevo koriste učinkovitu zdravstvenu zaštitu čiji sistem omogućava adekvatno čuvanje i redovnu kontrolu zdravlja, uz primjenu zdravog načina ponašanja i preuzimanja odgovornosti za sopstveno zdravlje. Sistem posebno vodi brigu o mladima s invaliditetom te mladima iz posebno osjetljivih, marginalizovanih i socijalno ugroženih grupa.</i>			

#	Problem	Cilj	Željeni rezultat
1	Neinformisanost mladih o resursima i njihovim pravima i obavezama u vezi s korištenjem zdravstvene zaštite.	Mladi Kantona Sarajevo aktivno koriste sve raspoložive resurse zdravstvenog sistema.	Omogućeni su mehanizmi prilagođeni mladima koji pružaju kvalitetne informacije o zdravlju mladih, kao i o pravima i obavezama u vezi s korištenjem zdravstvene zaštite; mladima omogućeni programi za prihvatanje i usvajanje zdravih stilova života. Standardizovani programi promocije zdravlja i prevencija spolno prenosivih bolesti i unapređenje reproduktivnog zdravlja mladih; unaprijeđeni mehanizmi podrške mladima, roditeljima i nastavnicima u pitanju mentalnog zdravlja mladih.
2	Određeni broj mladih nije zdravstveno osiguran s obzirom na to da ne ispunjava uvjete ni po jednom zakonskom osnovu.	Mladi Kantona Sarajevo znaju na koji način mogu ostvariti kvalitetne i sigurne zdravstvene usluge u Kantonu Sarajevo.	Mladi Kantona Sarajevo ostvaruju pravo na zdravstveno osiguranje.
3	Neinformisanost i neznanje mladih o štetnosti i zloupotrebi opojnih droga.	Mladi su upoznati o potrebi samozaštite od štetnih utjecaja narkotičnih sredstava i konzumiranju opojnih droga.	Smanjen broj mladih koji konzumiraju opojna sredstva i očuvano zdravlje populacije mladih.
4	Neinformisanost i neznanje mladih o značaju zdravog načina života.	Mladi aktivno koriste programe prevencije pretilosti i svjesni su dugoročnih problema koje pretilost donosi.	Smanjen broj mladih s povećanom tjelesnom masom.
<i>OBLAST: Kultura i sport mladih</i>			
<i>Sveobuhvatni cilj</i> <i>Mladi Kantona Sarajevo aktivno sudjeluju u kreiranju i koriste kulturne, sportske i umjetničke sadržaje.</i>			

#	Problem	Cilj	Željeni rezultat
1	Mladi nisu zadovoljni sadržajima koji im se nude u oblasti kulture, sporta, umjetnosti itd.	Mladi su zadovoljni kulturnim, umjetničkim i sportskim sadržajem u Kantonu Sarajevo.	Mladi aktivnije sudjeluju u kulturnom, umjetničkom i sportskom životu. Poboljšana saradnja s nevladinim organizacijama, udruženjima, sportskim klubovima i javnim ustanovama koje provode projekte za mlade.
2	Mladi nisu dovoljno uključeni u kreiranje sadržaja iz oblasti kulture, sporta, umjetnosti te samim tim ono što se nudi nije prilagođeno njihovim interesima.	Mladi aktivno učestvuju u kreiranju kulturnih, sportskih i umjetničkih sadržaja.	Mladi su aktivno uključeni u kreiranje kulturnih i sportskih sadržaja koji su namijenjeni mladima; povećana svijest mladih o značaju očuvanja kulturno-historijskog naslijeđa BiH; mladi aktivnije koriste sportsko-rekreativne aktivnosti i programe; mladi aktivnije učestvuju u kreiranju umjetničkih sadržaja u Kantonu.
OBLAST: Aktivizam mladih			
<i>Sveobuhvatni cilj</i> <i>Mladi Kantona Sarajevo aktivno učestvuju u donošenju odluka koje su za njih značajne, imaju nesmetan pristup informacijama te mnoštvo prilika za volontiranje, putovanja unutar i van zemlje i korištenje slobodnog vremena.</i>			
1	Mladi nisu dovoljno upoznati o zakonskim regulativama koje se odnose na mlade.	Mladi aktivno koriste procedure i zakonsku regulativu za mlade.	Uspostaviti sistem podrške omladinskom aktivizmu, Vijeće mladih Kantona Sarajevo aktivnije radi s mladima na terenu.
2	Nedovoljna uključenost mladih u procese donošenja odluka i neinformisanost mladih na koji način mogu biti učesnici ovih procesa.	Mladi učestvuju u procesima donošenja odluka kada je riječ o mladima.	Povećan broj mladih uključenih u omladinska udruženja i u udruženja koja se bave pitanjima mladih; povećan broj mladih volontera; povećan nivo političke pismenosti mladih u Kantonu Sarajevo.
3	Nije razvijena praksa niti informisanost o mogućnostima mobilnosti mladih.	Mladi Kantona Sarajevo koriste mogućnosti mobilnosti unutar kantona i države, ali i međunarodne saradnje.	Povećana mobilnost mladih unutar Kantona Sarajevo i BiH.

#	Problem	Cilj	Željeni rezultat
4	Mladi ne prepoznaju svoju ulogu u razvoju turizma u Kantonu Sarajevo.	Mladi Kantona Sarajevo prepoznaju svoju ulogu u razvoju turizma Kantona.	Uspostavljen je sistem uključivanja mladih u razvoj turizma, prema evropskim i svjetskim standardima; unapređenje turističke ponude Kantona Sarajevo i promocija rada srednjoškolaca u branši turizma.
5	Mladi nisu dovoljno uključeni u projekte zaštite okoliša.	Jačanje ekološke svijesti i unapređenje obrazovanja o okolišu mladih u Kantonu Sarajevo.	Povećan broj mladih koji učestvuju u različitim projektima udruženja iz oblasti zaštite okoliša.
OBLAST: Sigurnost mladih			
<i>Sveobuhvatni cilj</i> <i>Mladi Kantona Sarajevo nisu žrtve ili učesnici u različitim oblicima nasilja, aktivno i adekvatno sudjeluju u saobraćaju, jer policijske i druge službe rade preventivne programe svih oblika nasilja i promoviraju sigurnost u saobraćaju.</i>			
1	Mladi ne prepoznaju neprihvatljive oblike ponašanja i sve veća je prisutnost takvih oblika ponašanja kod mladih.	Mladi prepoznaju neprihvatljive oblike ponašanja.	Mladi su upoznati s informacijama o posljedicama činenja krivičnih djela; mladi upoznati s posljedicama internetskog nasilja; mladi upoznati s posljedicama vršnjačkog nasilja i nasilja u porodici; mladi češće prijavljuju krivična djela i nasilje u njihovom okruženju; smanjen broj slučajeva međuvršnjačkog nasilja.
2	Mladi ne poštuju saobraćajne propise i neodgovorno se ponašaju kao učesnici u saobraćaju.	Mladi poštuju saobraćajne propise i odgovorno se ponašaju u saobraćaju.	Smanjen broj saobraćajnih nezgoda koje su izazvali mladi; smanjeno je konzumiranje alkohola i psihoaktivnih supstanci mladih učesnika u saobraćaju.

Izvor: Prilagođeno na bazi Strategije prema mladima Kantona Sarajevo 2019–2023.

Na osnovu navedene problematike, kreiran je i akcioni plan za naredni period, a ova studija je uzela u obzir navedene prijedloge.

U decembru 2019. godine održana je i Tematska sjednica Skupštine Kantona Sarajevo, koja je predstavila stanje i trenutnu situaciju koja tretira mlade te detaljnu zbirnu informaciju od oko 300 strana koja tretira oblast mladih kroz

različita resorna ministarstva. Kroz ovu zbirnu informaciju donijeti su određeni zaključci od kojih izdvajamo:

1. Da kreiranje politika prema mladima, uspostava i jačanje institucionalnih mehanizama za podršku mladima u Kantonu Sarajevo budu prioritet u budućem radu vlasti Kantona Sarajevo;
2. Da u aktivnostima resornih ministarstava mladi i njihove potrebe budu prepoznati kao zasebna kategorija u skladu sa Strategijom prema mladima Kantona Sarajevo za period 2019–2023. godina;
3. Da resorna ministarstva u Vladi Kantona Sarajevo odrede službenika koji će ostvarivati kontinuiranu saradnju sa službenikom za mlade u Ministarstvu za obrazovanje, nauku i mlade s ciljem unapređenja zajedničkog djelovanja u oblasti mladih u Kantonu Sarajevo;
4. Da Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade u 2020. godini provede stručno istraživanje o potrebama i problemima mladih koje će predstavljati osnovu za eventualno redefiniranje jedinstvenog Akcionog plana koji utvrđuje Vlada Kantona Sarajevo, kao i drugih programskih i projektnih aktivnosti za mlade;
5. Da Vlada Kantona Sarajevo izvrši analizu izdvajanja sredstava iz Budžeta Kantona Sarajevo u okviru resornih ministarstava u vezi s potrebama mladih te razmotri mogućnosti za utvrđivanje efikasnijih modaliteta utroška sredstava;
6. Da resorna ministarstva Vlade Kantona Sarajevo kroz godišnje izvještaje o radu posebnim poglavljem prikažu realizaciju politika prema mladima Kantona Sarajevo u okviru svog resora.

Svakako, ovo će istraživanje voditi računa da i u praktičnim preporukama ima u vidu dosadašnji rad i aktivnosti Kantona Sarajevo na ovu temu.

4. KVALITATIVNO ISTRAŽIVANJE

S ciljem boljeg razumijevanja intencija, razloga i motivacije za napuštanje BiH kod mladih, provedeno je opsežno kvalitativno istraživanje kroz narativne intervjue i fokus grupe. Intervjui su provedeni s (a) donosiocima odluka i kreatorima politika iz vladinog i nevladinog sektora i s (b) mladima iz različitih socio-ekonomskih kategorija. Konačno fokus grupe su analizirale (c) grupu mladih koji trenutno žive i studiraju u Kantonu Sarajevo.

4.1. Intervjui s predstavnicima vladinih i nevladinih institucija

S ciljem boljeg razumijevanja aktivnosti nevladinog i vladinog sektora koje se tiču zadržavanja mladih u BiH, provedeno je kvalitativno istraživanje, pri čemu su podaci prikupljeni korištenjem **dubinskih strukturiranih intervjua**. S obzirom na osjetljivost tematike, ovaj metod je odabran jer je omogućavao prikupljanje podataka na individualnom nivou. Korišteni podsjetnik je bio strukturiranog tipa te je obuhvatio sljedeće teme:

1. Pristup medija problemu odlaska mladih
2. Najvažniji problemi mladih zbog kojih se odlučuju na odlazak
3. Aktivnosti koje Vlada Kantona Sarajevo može u kratkom roku da provede kako bi se smanjio odlazak mladih iz BiH
4. Primjer onoga što pojedine institucije / organizacije čine na rješavanju ovog problema.

4.1.1. Karakteristike ispitanika

Istraživanje je obuhvatilo analizu različitih nevladinih i vladinih organizacija koje se aktivno bave i zalažu za pitanja mladih. Identifikovali smo 12 takvih organizacija, koje smo kontaktirali te smo na kraju dobili mogućnost

da intervju obavimo s 5 osoba. Bitno je naglasiti da su oni sudjelovali kao fizičke osobe koje su u svojim odgovorima koristili saznanja kojima imaju pristup na bazi aktivnosti s kojima se susreću u svom svakodnevnom radu u organizacijama u kojima su zaposleni. Dakle, odgovori ispitanika ne odražavaju oficijelne stavove organizacija s kojima su povezani. Struktura uzorka s najznačajnijim demografskim karakteristikama predstavljena je u Tabeli 4.

Tabela 4. Profil ispitanika – dubinski intervjui sa stakeholderima

Broj	Kategorija	Spol	Dob	KOD	Status
1	IT Girls UNDP	Žensko	26	A	Aktivistkinja za ženska prava
2	USAID Diaspora Invest	Muško	33	B	Aktivista za ljudska prava
3	US Embassy	Žensko	19	C	Mlada liderka
4	Ministarstvo	Žensko	30	D	Službenica za pitanja mladih
5	Vijeće mladih KS	Žensko	30	E	Predsjednica Vijeća

4.1.2. Zbirna analiza odgovora

Ispitanici smatraju da u posljednje vrijeme **mediji posvećuju pažnju** problemu odlaska mladih, međutim, ono što primjećuju jeste da je to u formi senzacionalističkih vijesti, ali ne i konkretnih validnih pokazatelja trendova i implikacija. Tako jedna ispitanica kaže: „U medijima se pridaje značaj ovom problemu i vjerovatno se na taj način podiže svijest o problemu, ali je to samo djelić koji ne može poboljšati situaciju.“ Međutim ono što je još više zabrinjavajuće jeste da mediji **ne pridaju dovoljno pažnje zabrinjavajućim intencijama o odlasku mladih** koja se javlja već u vrlo ranoj dobi, kao što je **srednja škola** pa čak i osnovna škola.

Ispitanici ističu da po njihovim saznanjima postoje različite grupe faktora koji djeluju kao motivi za odlazak kod kategorije mladih. Uradili smo semantičku analizu intervjua te je na Slici 1 prikazana šema koja pokazuje najčešće spominjane motive za odlazak. Bitno je naglasiti da veličina slova odražava učestalost navođenja određenog motiva.

Slika 1. Semantička analiza dubinskih intervjuja

Što se tiče aktivnosti koje Vlada Kantona Sarajevo može da poduzme, ispitanici ističu sljedeće:

- Vlada Kantona Sarajevo može obezbijediti adekvatno prvo radno iskustvo koje čak ne mora biti plaćeno. Ono što je jako bitno u prvom radnom iskustvu jeste sticanje znanja i vještina. Obično pripravnici budu tretirani kao osobe koje trebaju provoditi dane skenirajući ili kopirajući. Tek diplomirane mlade osobe mogu ponuditi puno više od kopiranja i skeniranja.
- Veća ulaganja u obrazovni sistem trebaju omogućiti praktični rad u školama.
- Direktna interakcija s mladima na višem nivou te veća učestalost kontakata (posjetiti škole, razgovarati, dati mladima na važnosti od strane zvaničnika – premijera npr.). Zadovoljavajuća interakcija se ne postiže putem izabranih predstavnika ili odbora jer se u komunikacijskom kanalu gubi jako mnogo informacija te mladi nemaju osjećaj da ih se slušati pita te da su bitni društvu.

Tokom intervjuja željeli smo identificirati neke dobre prakse koje organizacije u kojima su ispitanici zaposleni obavljaju, a u svrhu podrške mladima da ostanu u BiH. Identificirane su sljedeće prakse:

- ... promoviranje rada s mladima i inicijativa poput *IT girls*, rad u IKT sektoru s djevojčicama. Ono što vidim pozitivno je porast zanimanja za taj sektor, i kod dječaka i djevojčica, i sve više kompanija traži programere.
- prisutne su mnoge razmjene učenika koje potiču učenje iz drugih okolina i primjenjivanje tog znanja u BiH.
- USAID Projekat „Diaspora Invest“ realizira programe direktne tehničke podrške i podrške kroz grant programa investicijama bh. dijaspora, osigurava potporu lokalnih partnera u razvoju vlastitih usluga i aktivnosti saradnje s potencijalnim investitorima iz bh. dijaspora.
- angažujemo preko kor konsultantskih ugovora mlade osobe koje na taj način imaju priliku za prvo radno iskustvo i ujedno stiču znanja i vještine.
- *IT Girls* inicijativa ima za cilj da podstakne mlade djevojke da odaberu razvoj svoje karijere prema informaciono-komunikacionim tehnologijama (IKT), jer upravo IKT sektor najbrže raste kako u svijetu tako i u našoj zemlji. Do sada smo organizovali treninge HTML-a, CSS-a, Java Scripta i Public Speakinga za 230 djevojčica. Organizovali smo online izazove i time je 400 djevojaka naučilo nešto novo o IT. Osnovali smo mrežu *IT Super Girls* koja okuplja žene iz IT svijeta, a koje služe kao inspiracija, „role models“ za mlade djevojke i djevojčice. Opremili smo 10 škola *Arduino* platformama koje služe za interaktivniju nastavu informatike i obučili nastavnike u školama kako da koriste *Arduino* platforme. Uključili smo javnost u sve kroz na primjer *Crowdfunding* kampanju uz čiju pomoć je prikupljen novac za opremanje 10 osnovnih škola u BiH *Arduino* setovima i na taj način direktno uključili stanovnike da doprinesu društvu.
- Fondacije 787 ima za cilj promovisanje preduzetništva za žene i mlade. Konkretni rezultati rada Fondacije vide se kroz pokretanje vlastitih biznisa nakon naših šestomjesečnih edukacija. Cilj jeste pružanje mladim osobama i ženama svih neophodnih informacija vezanih za pokretanje biznisa i samo upravljanje biznisom.
- Vladin sektor ima različite napore i inicijative koje su često **nekoordinirani** te postoji veliko preklapanje i neusklađenost između različitih dokumenata.

- Oslobođanje poreza + 10.000 KM kroz javni poziv Ministarstva za prostorno uređenje – da promijene rješavanje stambenog pitanja mladih.

4.2. Fokus grupe s interesnim grupama

Kako bi se dodatno razumjeli stavovi mladih u Kantonu Sarajevu kada su migracije u pitanju, provedeno je i kvalitativno istraživanje putem **fokus grupa**. Naime, fokus grupa je imala dodatni specifični cilj, a to je fokusirati se na grupu mladih koji trenutno žive i studiraju u Kantonu Sarajevo, kako bi se dobio uvid u specifične poglede studentske populacije KS.

Cilj fokus grupa je bio upoznavanje s trenutnim stavovima mladih koji žive i studiraju u Kantonu Sarajevo, njihovim životnim standardom, problemima i odnosu prema pitanjima od značaja za mlade. Teme koje su obrađene fokus grupom su sljedeće:

- Životni standard mladih
- Najvažniji problemi mladih u našem društvu
- Razmišljanja mladih o odlasku iz BiH
- Evaluacija obrazovanja u Kantonu Sarajevo
- Evaluacija mogućnosti zapošljavanja u Kantonu Sarajevo

4.2.1. Karakteristike učesnika fokus grupe

Na Ekonomskom fakultetu u Sarajevu, uz javni poziv otvoren za sve studente, održane su dvije fokus grupe. Prva fokus grupa bila je usmjerena na studente dodiplomskog (bachelor) studija, dok je druga fokus grupa bila usmjerena na studente postdiplomskog (master) studija. Detaljan opis karakteristika fokus grupe je dat u Tabeli 5.

Tabela 5. Demografske karakteristike fokus grupe

Oznaka fokus grupe	Studij	Broj osoba	Spol	Dob
Fokus grupa 1 (FG1)	Bachelor	8	3 – muško 5 – žensko	20–23
Fokus grupa 2 (FG2)	Master	9	4 – žensko 5 – muško	23–26

Rezultati su analizirani korištenjem metode analiza sadržaja. Jedan od bitnih nalaza jeste brojanje učestalosti ponavljanja određene riječi ili fraze u transkriptu fokus grupa. U Tabeli 6 su predstavljene frekvencije i najčešće ponavljane riječi.

Tabela 6. Najčešće ponavljane riječi

#	Riječ	Broj ponavljanja
1	posao	54
2	škola	38
3	zapošljavanje	36
4	promjena	30
5	odlazak	30
6	življenje	29
7	obrazovanje	28
8	život	28
9	bolje	26
10	prilike	25
11	sistem	20
12	loše	18
13	kvalitet	18
14	novac	16
15	toksično	15
16	životni standard	14
17	djeca	13
18	trošak	10
19	okolina	10
20	porodica	10
21	roditelji	10
22	moć	10

Dvadeset i dvije riječi imaju frekvenciju od 10 i više ponavljanja u ukupnoj analizi narativa fokus grupa. One se mogu grupisati prema temama koje su bile obrađivane. Tako možemo vidjeti da mogućnost zapošljavanja u Kantonu Sarajevo i u državi uopće predstavlja osnovni problem za mlade u fokus grupi, budući da su najčešće ponavljane riječi: posao (54 ponavljanja) i zapošljavanje (36 ponavljanja). Također, možemo vidjeti da je i obrazovanje dosta visoko rangirano budući da ima nekoliko ključnih riječi koje se često ponavljaju, a povezane su s obrazovanjem u Kantonu Sarajevo: škola (38 ponavljanja), obrazovanje (28 ponavljanja). Razmišljanja o odlasku uglavnom se vezuju za riječi s također visokim frekvencijama: promjena (30 ponavljanja), odlazak (30 ponavljanja), prilike (25 ponavljanja).

Vezano za životni standard, on je naredni po redu s frekvencijama i prezentuju ga sljedeće riječi: življenje (29 ponavljanja), život (28 ponavljanja), sistem (20 ponavljanja), toksično (15 ponavljanja), životni standard (15 ponavljanja), trošak – u smislu troška života (10 ponavljanja).

Mladima su također značajni sljedeći pojmovi, koji uglavnom sugeriraju direktno okruženje: djeca (13 ponavljanja), okolina (10 ponavljanja), porodica (10 ponavljanja) i roditelji (10 ponavljanja). Neutralne riječi koje se mogu vezati za svaki pojam, a često se ponavljaju, jesu: bolje (26 ponavljanja), loše (18 ponavljanja), kvalitet (18 ponavljanja) i moć (10 ponavljanja).

4.2.2. *Životni standard mladih u Kantonu Sarajevo*

Učesnici fokus grupa navode da, iako su trenutno fokusirani na studij, brinu o tome šta nakon završetka studija, šta u budućnosti. Izražena je činjenica da život studenata u KS, ali tako i u BiH, u većini slučajeva finansiraju roditelji. Ipak, studenti su svjesni izazova koji su pred njima, a koji se tiču budućnosti, i to je ono što ih brine, a odnosi se i na zasnivanje porodice te uticaj okruženja koje oni nazivaju toksičnim.

FG1: *Lično smatram da u ovoj dobi mi i nemamo toliko problema u životu. Uzimajući u obzir naš način života, prilike koje imamo za obrazovanje i druženje, jednostavno nas ne zamaraju problemi koji zamaraju starije ljude. Ali svakako razmišljamo o budućnosti i o narednim koracima – kao što su traženje posla.*

FG1: *Roditelji su ti koji nam omogućuju najviše prihoda i ne moramo da razmišljamo o tome. Međutim, šta će se desiti kada završimo fakultet – nemamo nikakvu sigurnost šta će biti nakon završetka.*

FG2: *Zadovoljna sam životom u Kantonu Sarajevo. Također, zadovoljna sam univerzitetom i što sam uspjela pronaći posao na pola radnog vremena dok studiram, tako da za sada zaista ne vidim mnogo problema.*

FG2: *Danas imamo liberalniji pristup i više mogućnosti nego što su imali ranije – na primjer naši roditelji.*

FG1: *Ovdje u Bosni i Hercegovini živimo u toksičnom okruženju, a kolege koji su otišli na studij u inostranstvo kažu mi da im je pao kamen sa srca i da su jako rasterećeni otkako žive u inostranstvu.*

FG2: *Još uvijek smo mladi i nemamo toliko odgovornosti. Međutim, sutra kada budemo željeli da osnujemo svoju porodicu – zaista postaje teško, nema nikakve podrške (na primjer za novopečene majke ili za stambena pitanja).*

FG2: *Za nekoliko godina ću sigurno razmišljati o zasnivanju porodice. I tada ću vjerovatno željeti fleksibilne radne sate – a kod nas to i dalje nije otvorena mogućnost.*

4.2.3. Najvažniji problemi mladih u Kantonu Sarajevo

Na početku je izražena svijest studenata o činjenici da se do određene mjere smatraju privilegirani jer žive u KS gdje su neka pitanja mnogo bolje uređena nego u nekim drugima kantonima i sredinama. Samim tim ispitanici su svjesni da imaju mnogo više prilika i opcija, no to ne opravdava činjenice koje navode, a koje ukazuju na neuređenost sistema, kvalitet obrazovanja kojim nisu zadovoljni te činjenicu da u javnom diskursu imaju kontinuirano priliku susretati osobe koje nisu obrazovane i kojima nedostaju osnovne vještine, a obavljaju izuzetno odgovorne funkcije. To mlade višestruko demotivira. Tome treba dodati i rast cijena koji otežava studiranje mladima koji dolaze u Sarajevo iz drugih gradova u BiH.

FG1: *Kvalitet obrazovanja je jedan od osnovnih problema mladih.*

FG1: *Lično smatram da problem nije da ne možemo naći posao, problem je u sistemu. Mladi ljudi nisu motivisani. Naime, studiramo jedno, a onda u praksi vidimo nekvalificirane ljude na visokim pozicijama koji imaju mnogo novca.*

FG1: *Imamo sposobne i kompetentne ljude, ali ne dobijaju priliku da nešto naprave.*

FG1: *Živim sama u Sarajevu i vodim računa o svom kućnom budžetu. Već preko dvije godine sam ovdje i primijetila sam da se cijene postepeno povećavaju i da mi sada treba značajno više sredstava za jednu kupovinu nego prije dvije godine.*

Među najbitnijim problemima ističu opću klimu koju kreiraju mediji forsiranjem negativno toniranog sadržaja, politiku, kvalitet zraka, zdravstveni sistem te neuređenost sistema javnih usluga uopće, što povećava opću nesigurnost.

FG1: *Mediji nas bombarduju negativnim i toksičnim sadržajem koji je teško izbjeći.*

FG2: *Osnovne probleme vidim u našoj politici i našem mentalitetu. Oba ova problema utiču direktno na ekonomske i životne probleme.*

FG2: *Problem u Sarajevu je recimo kvalitet zraka, ali kada se malo bolje pogleda, niko se zaista ne brine o tom problemu i čini se da je svima svejedno – ne trude se individualno bilo šta da postignu, to je naš najveći problem.*

FG2: *Sistem ne funkcioniše, stalno se susrećemo s tim. Recimo, ja sam nedavno otišao da se prijavim na zdravstveno osiguranje i zbog greške*

radnika ta se prijava nije desila – a nisu me ni obavijestili o tome, zbog toga, mjesec dana se borim s papirologijom da ispravim stvari.

FG2: *Problem je u nesigurnosti koju imamo. Recimo, primjer je gospođa koja nije dobijala platu dvije godine od ranijeg poslodavca, tužila ga je i još uvijek čeka na presudu, a u međuvremenu ne može dobiti nikakvu nadoknadu.*

FG2: *Veliki problem u BiH je zdravstveni sistem.*

4.2.4. Razmišljanja mladih o odlasku iz BiH

Mnogo studenta razmišlja o odlasku, koji ima dva moguća oblika, a to je odlazak na nastavak studija u inostranstvo te trajni odlazak. Tako na primjer svi učesnici fokus grupe 1 (studenti dodiplomskog studija) aktivno razmišljaju o privremenom odlasku iz BiH (na nastavak studija recimo). S druge strane, velika većina učesnika fokus grupe 2 bi makar privremeno napustila BiH.

FG1: *Ne želim otići negdje za stalno, veliki sam patriota i volim ovu zemlju jako mnogo. Želim otići da se dodatno obrazujem i vidim druge kulture i primijenim pozitivno ovdje.*

FG1: *U mom gradu svi mladi ljudi odlaze. Drvna industrija je bila veoma jaka u mom gradu, sada je zatvorena zato što nisu imali dovoljno ljudi.*

FG2: *Otišla bih na studij u inostranstvu zbog velikih razlika u sistemu i univerzitetskom obrazovanju između naše zemlje i zapadnih zemalja.*

4.2.5. Evaluacija obrazovanja u Kantonu Sarajevo

Studenti kontinuirano ističu nekonkurentnost i zastarjelost obrazovnog sistema koji je potrebno iz temelja promijeniti, počevši od osnovnog do visokog obrazovanja. Dodatno, studenti ističu da se u ruralnim dijelovima uopće ne radi na promociji obrazovanja.

FG2: *Moramo raditi na unapređenju našeg društva i na taj način učiniti ga atraktivnijim, npr. povećati nivo obrazovanja u ruralnim područjima.*

FG2: *Kanton Sarajevo predstavlja jednu vrstu staklenog zvona i mnogo se razlikuje od ostalih područja. Npr. u nekim ruralnim područjima muškarac kao glava kuće ne dozvoljava ženi da se obrazuje.*

Stiče se utisak da je posebno potrebna reforma osnovnog i srednjoškolskog obrazovanja.

FG1: *Obrazovni sistem ne razvija kreativnost – još od malih nogu. Primjer, dijete je trebalo da nacрта jesen i nacrtalo je sve u sivim bojama (jer je tako vidjelo u okolini) – učiteljica nije prihvatila taj crtež jer sive nisu boje jeseni.*

FG1: *Moramo nešto uraditi i po pitanju osnovnog obrazovanja. Recimo, moja sestra je sada deveti razred, završava osnovnu školu i ne zna koju će srednju školu upisati. Jedino što zna i što stalno ponavlja jest – ja ću otići u Njemačku.*

FG2: *Naš obrazovni sistem nas nekako tjera da učimo napamet, uopšte ne potiče kritičko razmišljanje.*

Što se tiče visokog obrazovanja, studenti smatraju da mu nedostaje veći fokus na praktično korištenje teoretskih koncepata.

FG1: *Čak i prije, recimo moj otac, imao je 75% nastave na fakultetu praktično. I onda nije morao da čeka na posao – budući da je već imao iskustva.*

FG1: *Veliki je nedostatak određenih manje kvalifikovanih zanimanja – od turizma preko drvne industrije u cijeloj BiH.*

FG2: *U našim planovima i programima nedostaje mentorstvo. Potrebno je uključiti i mentore iz prakse, pored mentora iz školskog sistema.*

FG2: *Naš obrazovni sistem nas ne čini konkurentima na tržištu. Učimo jako mnogo stvari koje nisu primjenjive.*

4.2.6. Evaluacija mogućnosti zapošljavanja u Kantonu Sarajevo

Ispitanici su mišljenja da je tržište rada u BiH prilično limitirano. Nadalje, ne postoji fluktuacija radne snage niti atraktivne prilike, pa će oni koji teže ka nestandardnim zanimanjima vrlo vjerovatno otići, što BiH potpuno ostavlja bez vrsnih stručnjaka u specifičnim oblastima.

FG1: *Postoje ljudi koji već znaju šta će da rade u životu i znaju da za te poslove nema prilika kod nas i već razmišljaju da idu.*

FG2: *Jako je teško naći posao, pogotovo s nekim zanimanjima, tako da ljudi odlaze zbog boljih prilika i šansi.*

FG2: *U razvijenim zemljama je mnogo lakše naći posao zato što studenti dobijaju prilike dok su još na studiju – ovdje, obično čekaju da završe, osim ako nisu iz IT struke.*

FG2: U privatnom sektoru zaposlenici se uopšte ne poštuju niti se poštuju njihova osnovna prava. Bogati privatnici ih iskorištavaju, tjeraju da rade preko norme, za minimalac, vikendima i sl.

4.3. Intervjui s interesnim grupama

S ciljem boljeg razumijevanja razloga i motivacionih faktora koji utiču na donošenje odluke o napuštanju Bosne i Hercegovine, provedeno je kvalitativno istraživanje, pri čemu su podaci prikupljeni korištenjem **narativnih intervju**a. Cilj narativnog intervjuja je prikupljanje podataka o individualnim iskustvima pojedinca tako što će biti postavljena pitanja osmišljena tako da učesnik odgovori u narativu, tj. da sažme događaje od interesa za temu istraživanja. S tim u vezi, intervju je obuhvatao sedam tema:

1. Demografske karakteristike
2. Namjera / razlozi odlaska iz BiH
3. Aktivnosti / pomoć na odlasku iz BiH
4. Stavovi o situaciji u BiH
5. Uloga obrazovanja
6. Karakteristike ličnosti
7. Ostalo – osvrt ispitanika

Na samom početku su identificirane ciljne grupe istraživanja te su metodom dostupnosti izabrani pojedinci za ispitivanje, i to kako u BiH, tako i oni koji su napustili BiH iz različitih razloga ili u različitim uslovima. Prije svega, identificirane su ciljne grupe mladih:

- Visoko obrazovani
- Nezaposleni
- Studenti
- Srednjoškolci
- Deficitarna zanimanja u zemljama Zapadne Evrope: medicinsko i IT osoblje
- Osobe koje su same napustile BiH
- Osobe koje su s porodicom napustile BiH

4.3.1. Karakteristike ispitanika

Istraživanje je obuhvatilo 11 osoba, 5 mladih osoba koje žive u BiH, različitog uzrasta, zanimanja i ekonomske situacije. Zatim 5 osoba koje su napustile BiH, od toga 4 u skorijoj prošlosti i 1 tokom agresije na BiH, različitih obrazovnih dostignuća. Konačno, 1 mlada osoba koja je živjela vani i vratila

se u BiH. Struktura uzorka s najznačajnijim demografskim karakteristikama bila je sljedeća:

Tabela 7. Demografske karakteristike ispitanika iz grupe „Mladi u BiH“

Ciljna skupina	Broj osoba	Demografske karakteristike
Mladi u BiH	5 osoba	Žensko, 18 godina, neudata, završila srednju školu. Živi s majkom i bratom u Sarajevu, Novo Sarajevo. Nezaposlena.
		Muškarac, 23 godine, neoženjen, student master studija Elektrotehničkog fakulteta u Sarajevu. Živi s roditeljima u Sarajevu, Novo Sarajevo. Ima stariju sestru koja također živi u Sarajevu. Nezaposlen, s honorarnim angažmanima kao student-saradnik.
		Žensko, 24 godine, neudata, tek magistrirala na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu. Živi s roditeljima u Sarajevu – Novo Sarajevo. Ima starijeg brata koji također živi u Sarajevu s porodicom. Zaposlena.
		Žensko, 15 godina, učenica Srednje ekonomske škole Sarajevo, prvi razred. Živi s majkom, a vikendima boravi kod oca. Živi u općini Centar i Stari Grad u Sarajevu. Nezaposlena.
		Žensko, 21 godina, student na Ekonomskom fakultetu u Sarajevu, završila Srednju ugostiteljsko-turističku školu, smjer Turistički tehničar. Živi s roditeljima i sestrom u Sarajevu, općina Stari Grad. Nezaposlena, povremene promocije i sezonski poslovi.

Ciljna skupina osoba koje su napustile BiH odnosila se na dvije grupe: one koji su sami te one koji su s porodicom napustili BiH.

Tabela 8. Demografske karakteristike ispitanika iz grupe „Osobe koje su napustile BiH“

Ciljna skupina	Broj osoba	Demografske karakteristike
Osobe koje su same napustile BiH	5 osoba	Muško, 23 godine, SSS (gimnazija), živi sam u Njemačkoj. Zaposlen na aerodromu u Minhenu. Roditelji razvedeni, ima jednu sestru koja živi u Sarajevu.
		Žensko, 25 godina, VSS (politolog), na master programu u Njemačkoj. Živjela u Sarajevu s roditeljima, sada živi sama u Njemačkoj. Ima mlađeg brata koji je također na stipendiji na studiju u Americi. Nezaposlena, dobija stipendiju države Njemačke i ima povremene poslove u nevladinom sektoru u BiH i Njemačkoj.

Žensko, 33 godine, VSS (doktor stomatolog), master studij na Nacionalnom univerzitetu za filmsku i teatarsku umjetnost u Bukureštu. Zaposlena kao stomatolog. Živi s partnerom u vanbračnoj zajednici u Bukureštu. Živjela je u BiH s roditeljima i sestrom.

Žensko, 30 godina, VSS (magistar farmacije). Živi u vanbračnoj zajednici u Ljubljani, Slovenija. Zaposlena kao menadžer u regulativi za područje CIS i CEE. U Sarajevu živjela s bratom i majkom.

Žensko, 29 godina, VSS (dr. menadžmenta, marketing). Živi sama u Brnu, Češka Republika. Zaposlena kao Menadžer istraživačkih projekata. Roditelji i brat žive u Sarajevu.

Osobe koje su s porodicom napustile BiH	1 osoba	Žensko, 30 godina, VSS, trenutno radi master iz oblasti javnog zdravstva. Živi u Atlanti u Georgiji. Oba roditelja i sestra žive u Atlanti, gdje su proveli zajedno već 17 godina. Prije toga je živjela u Njemačkoj (od svoje 3. do 10. godine života).
---	---------	--

Tabela 9. Demografske karakteristike ispitanika iz grupe „Povratnici“

Ciljna skupina	Broj osoba	Demografske karakteristike
Osobe koje su se vratile u BiH	1 osoba	Muško, 25 godina, VSS (magistar ljudskih prava i demokratije), zaposlen kao projektni koordinator u Asocijaciji srednjoškolaca u Bosni i Hercegovini. Neoženjen, živi sa sestrom u općini Novo Sarajevo. Roditelji žive u Goraždu. Živio 5 godina u Turskoj, odlučio se vratiti prije 4 godine u BiH.

4.3.2. Namjera / razlozi napuštanja BiH

Zanimalo nas je da li kod ispitanika postoji namjera da napuste BiH ili, za one koji su je napustili, koji su im to razlozi prethodili. S obzirom na to da je riječ o mladim ljudima koji su još uvijek intenzivno vezani za obrazovanje, ne iznenađuje podatak da je upravo obrazovni sistem razlog njihovog nezadovoljstva ili odlaska. Neki to direktno navode: *Otišao sam prvenstveno zbog nezadovoljstva obrazovnim sistemom Bosne i Hercegovine*, a drugi kažu kako bi rado studirali bar dio svog obrazovanja negdje vani: *Momenat kad sebe vidim kako odlazim je kad budem upisivala fakultet. Mislim da su fakulteti van naše države mnogo napredniji i bolji i da bih stekla puno više znanja*. Isto tako

lijepo je čuti njihovu želju da se nakon školovanja vrate u BiH: *Jedini razlog zbog kojeg bih napustila Bosnu i Hercegovinu jeste kada bi mi se ukazala prilika za obrazovanje negdje van države, tu priliku bih iskoristila i onda se ponovo vratila u BiH. Ili: Imam želju da odem izvan BiH, da studiram, zato što mislim da je dobro steći nova poznanstva, iskustva, upoznati kulturu... i onda se možda vratiti u Bosnu s novim idejama za poboljšanje BiH, a neki su to svojim djelima i pokazali: Nakon školovanja sam se vratio u Bosnu i Hercegovinu kako bih pokušao stečeno znanje primijeniti u praksi te nastaviti život u svojoj zemlji.*

Odlazak vani na studij, a zatim vraćanje u BiH, donosi višestruke koristi za Bosnu i Hercegovinu. Takvim djelovanjem naši mladi ljudi upoznaju obrazovni sistem druge zemlje, upoznaju kulture, stvaraju nove veze i prijateljstva. Povratkom u BiH, oni čine izuzetno vrijedan resurs koji se može iskoristiti u reformama i napretku BiH. Da bi se taj resurs zaista iskoristio, njihov se povratak mora stimulirati i pratiti njegova realizacija. Naravno, postoji i znatan broj mladih koji su isto tako planirali da se vrate po okončanju studija, međutim, privatni ili poslovni razlozi su im omogućili ostanak i takav gubitak je za BiH višestruk. Tako je mlada doktorica nauka u Češkoj planirala povratak odmah po okončanju studija, ali, kako kaže, desile su joj se ponude koje nije mogla odbiti: *Nisam nikad namjeravala napustiti BiH zauvijek, ali sam uvijek bila osoba koja je odlučivala o potezima onako kako su se prilike javljale, i ovo je jedna od onih koje se nisu mogle propustiti.*

Postoje i potpuno razočarane kategorije, koje se ni po koju cijenu ne planiraju vratiti u BiH. Da li je to zaista slika realnog stanja, ili možda njihov način da sebi potvrde da su napravili dobru odluku? Mladić sa srednjim obrazovanjem koji je nedavno napustio BiH u potrazi za poslom kaže kako ovdje ne vidi nikakvu budućnost: *Trenutno ne planiram da se vraćam u BiH. Napustio sam BiH jer nema nikakve budućnosti u ovoj državi. Mladi ljudi koji imaju diplome rade raznorazne poslove koje su minimalno plaćeni. Mislim da ovdje (u Njemačkoj) imam bolju perspektivu i samim time bolji život. A s druge strane postoje i mladi koji nemaju nikakvu namjeru da napuste BiH. Pa tako mladi inženjer elektrotehnike kaže: Ne, na prvu ne bih napustio BiH. Želim da pokušam ostvariti normalan život u državi u kojoj sam se rodio.*

Mladi u BiH nisu poduzeli nikakve korake u napuštanju BiH, osim učenja stranih jezika. Zemlje kojima teže su uglavnom Austrija i Njemačka, zatim Švedska i Danska. Spomenuta je Švicarska, ali i egzotičnije (toplije priobalne zemlje, kako navode sami), npr. Španija ili Portugal.

Jasno je da nije jednostavno otići, napustiti svoju zemlju, porodicu i dom i početi život iz početka u stranoj, nepoznatoj zemlji. To zahtijeva velike pri-

preme, ali i finansijsku podršku. Osobama koje to nisu probale ili prošle kroz takvu promjenu može se učiniti jednostavnim, ali je ustvari izuzetno zahtjevan i kompleksan proces. Zato nas je zanimalo da li su ispitanici koji su napustili BiH imali pomoć od nekoga, kako je izgledao taj njihov proces odlaska s logističkog aspekta, te da li oni koji žive u BiH poduzimaju nešto na tom polju. Također, postoji mogućnost da, ako neko želi da napusti BiH, ali još ništa nije poduzeo po tom pitanju, to bude samo na nivou maštanja, dok će oni koji aktivno i planski poduzimaju radnje na tome vjerovatno prije ili kasnije zaista i realizovati svoju namjeru i otići iz BiH.

Svjesni su i mladi da nije jednostavno organizovati život drugdje:

Strašno je komplikovano početi studirati u Njemačkoj, to su mi najviše olakšale moje dvojne diplome. (Gdje god sam u birokratskim procedurama osjetila da bi mi odmoglo, nisam uopšte spominjala bh diplome.) Naposljetku, administrativne poteškoće i probleme riješila sam uz pravnu pomoć rumunskih advokata. Proces je bio izuzetno težak imajući u vidu vrlo zamršenu legislativu i pravne odredbe te delikatnu političku situaciju Rumunije u 2015. godini i vrlo korumpirani državni aparat, nešto što je promaklo mojim poznanicima i poslodavcima da napomenu u trenutku kada sam intenzivno istraživala mogućnost ostanka. Istinski relevantne informacije i realan uvid u avanturu u koju je trebalo da se upustim zapravo nisam imala u tom trenutku i iz ove perspektive, bilo je nemoguće imati ih tad.

Bosanskohercegovačka dijaspora najčešće je najjači servis koji pomaže zemljacima koji dođu u njihovu sredinu. Važno je napomenuti da sam ja u periodu odlaska iz zemlje bio devetnaestogodišnjak koji u tom periodu do samog dolaska u zemlju odredišta nije shvatao važnost odluke koju je donio. Gledano iz ove perspektive, zasigurno bih više brinuo o posljedicama koje nosi odluka da odeš u zemlju u kojoj nikoga ne poznaješ.

Naravno, jednostavno nije otići ni s aspekta pronalaska studija ili zaposlenja. Naši mladi su nama izuzetno važan i nenadoknativ resurs, ali nisu toliko bitan resurs drugim zemljama. Tako jedna mlada ispitanica opisuje svoju bezuspješnu potragu za poslom:

Nakon povratka s internacionalne razmjene (prije cca 8 mjeseci) jedan period (mjesec dana) sam aktivno tražila zaposlenje u drugim državama. Za svaki oglas za koji sam dobila odbijenicu, razlog je bio nepripadnost zemlje iz koje dolazim Evropskoj uniji. Svakako, bio je i jedan pozitivan odgovor gdje sam nakon niza ispitivanja i testova, u konkurenciji od cca 4000 prijavljenih, bila pozvana na finalni korak – intervju i tzv. „innovation challenge“ u trajanju od 3 dana u Njemačkoj (Stuttgart). Nisam dobila posao na kraju.

Pokazalo se da je ovu odluku o odlasku lakše donijeti onima koji su nekada ranije već živjeli van BiH:

Živjela sam četiri godine u Španiji što je također imalo uticaja na moju odluku da sada odem. Otišli smo u Španiju tokom agresije na BiH kada smo putem programa za djecu iz miješanog braka dobili ponudu za odlazak u Ameriku, Švedsku ili Španiju. Zajednička odluka roditelja je bila da mama, brat i ja odemo u Španiju. Odluka majke je bila da se vratimo, budući da je tada vjerovala da je bolje vratiti se svojoj državi.

Za vrijeme školovanja bila sam dobitnik nekoliko stipendija koje su mi omogućile boravak u Italiji i Njemačkoj, a kasnije i tri mjeseca u Portugalu. Mislim da su ti kratki izleti iz države olakšali adaptaciju kasnije u Rumuniji i osigurali neku vrstu psihološke pripreme i otvorenosti prema novim sredinama, pohranjene negdje u mojoj podsvijesti.

Naša ispitanica koja je skoro cijeli život provela van BiH ima želju da se vrati i da pokuša organizovati svoj život u BiH. Svjesna da je izazov imati, kako kaže "izbalansiran" život u BiH, kaže da će to svakako pokušati sada, dok još nema svoju porodicu, i vidi ovaj period kao posljednju priliku da pokuša živjeti u svojoj domovini. U takvim slučajevima teže je vratiti se nego ostati van BiH. Jer mladi koji su svoje odrastanje proveli u drugoj zemlji trebaju veliku logističku pomoć u domovini, da bi im olakšala ili uopšte omogućila povratak.

4.3.3. Ekonomska, politička i društvena situacija u BiH

Tokom intervjua, ispitanicima je postavljeno pitanje o (1) ekonomskoj, (2) političkoj i (3) društvenoj situaciji u Bosni i Hercegovini. U odnosu na ranija istraživanja na istu temu, mladi, što je i očekivano, nemaju jasne stavove o ovim pitanjima, nemaju formirano mišljenje, ili ih ove teme uglavnom ne zanimaju. S tim u vezi i njihovi komentari su izrazito šturi i uopćeni. Ipak, oni koji posvećuju malo vremena datim pitanjima, imaju i formirana mišljenja i želju da ih se čuje.

Tako su i kod nezainteresiranih mladih, grupa koju obično čine srednjoškolci, uobičajeni komentari koji se mogu čuti u javnom diskursu, poput: *Trenutna politička situacija u BiH je jako usložnjena te utiče na ekonomski i društveni život stanovnika, ili: Najveći problem su politička nestabilnost, korupcija, zdravstveni sistem, te definitivno manjak društvenog sadržaja i kulturnih zbivanja.*

Oni koji su zainteresirani za društveno-ekonomsko-političku situaciju, a to su ujedno i nešto stariji ispitanici, prate aktuelna zbivanja u BiH, bez obzira da li tu žive ili su napustili BiH. I oni su svjesni da trenutna situaciju u BiH

nije idealna, ali smatraju da nije ni u ostatku Evrope zbog, kako kažu, širenja nacionalističke retorike. Tako mladi inženjer elektrotehnike o pitanju političkih zbivanja kaže: *Politička situacija je dobro poznata i svakome ko vidi neku širu sliku jasna je providna politička igra koju igraju naše političke stranke radi sopstvenih interesa. Ukoliko žele u EU, NATO i dr., uradit će ono što im se bude reklo. Ipak, razlog za optimizam postoji, smatra on: S ozbiljnim pristupom rješavanju političkih pitanja i sve većim uticajem međunarodne zajednice u BiH situacija za običnog građanina bi se morala popraviti – pitanje je samo koliko će dugo to sve trajati. Ono na šta ja mogu uticati kao građanin ove države jeste da budem najbolji mogući ekspert u svom polju i da na taj način pomognem razvoju ove države.*

Istina, nisu svi optimistični. Doktorica koja je napustila BiH kaže da napredak nikako ne vidi, ni u kom pogledu, ni političkom, ni ekonomskom: *Uočila sam da su klasne razlike sve dublje, da još uvijek postoji nekolicina pojedinaca koji diktiraju ključne odluke. **Demokratija koju smo tako skupo platili, uhvatila nas je nespremljena i nedovoljno informisana** i forma koju smo usvojili je deformisana i prilagođena od strane vladajućih manipulatorskih figura, bez da se vodi mnogo računa o istinskim potrebama civilnog društva u tako fragilnom stanju. Posebno je tužna činjenica da se građani BiH još uvijek bore za bazična ljudska prava. Istovremeno, ne mogu reći da sam primijetila radikalne promjene u vladajućim strukturama koje donose odluke koje nas se tiču. Moje generalno mišljenje je da se kontinuirano pribjegava kratkoročnim, vrlo površnim rješenjima problema (ako!), građani su manipulisani i ignorisani, pobune zataškane i još uvijek postoji kaos iz kojeg sam otišla. Meritokracija je nepoznat pojam. Profesionalna kompetencija je i dalje rijetki fenomen na koji se sporadično nailazi, edukacija je marginalna i formalna – ključni problem društva koje bi trebalo da se liječi.*

Interesantno je primijetiti da više mladih ispitanika, kako onih u BiH, tako i onih koji su napustili BiH, razmišljaju o cijeloj državi, a ne samo o svojoj lokalnoj zajednici. Iako su svi ispitanici rođeni i/ili žive u Kantonu Sarajevo, oni žele da posmatraju cijelu BiH kao svoju domovinu. Tako mlada naučnica koja je napustila BiH kaže: *Ja mnogo volim svoju domovinu, ali ne i državu, tj. ljude koji njome upravljaju. Po mom mišljenju, ekonomska, politička i društvena situacija stagnira od kraja 90-ih. Možda se ponekad to u Sarajevu ne osjeti, jer je sve jako centralizirano i fokusirano na Sarajevo. Ali Sarajevo nije BiH. Kada izađemo iz svojih mikrokosmosa, ljudi žive na marginama egzistencije i to je poražavajuće. Također je poražavajuće da isti ti ljudi iz mandata u mandat biraju iste predstavnike koji ne prestaju da se bogate nauštrb običnih građana, dok inženjer u BiH ima sličnu opasku: Društvena situacija*

u pojedinim dijelovima države je oštećena i smiješno mi je da pojedinci bolje poznaju glavne evropske gradove od Banja Luke, Zenice, Tuzle, Sarajeva, Mostara ili bilo kojeg drugog kraja BiH. Kako bi ovo prepravili, velika odgovornost je na roditeljima, ali i profesorima, nastavnicima i učiteljima da odgajaju djecu u duhu ljubavi prema BiH, a ne prema susjednim državama. Za to će biti potrebno još par generacija.

Veoma iznenađuje podatak da se većina mladih posebno osvrnula na zdravstveni sistem. Razlog za to može biti u činjenici da su sa zdravstvom u kontaktu, za razliku od političke ili ekonomske situacije, ali čak je i zdravstveni sistem bio mnogo intenzivnije komentaran od obrazovnog sistema. Komentari su izuzetno loši, tj. zabrinjavajući, i predstavljaju im, kako kažu, možda i najveći problem za život u BiH. Interesantno je da su negativnu karakterizaciju zdravstvenog sistema dali i mladi koji žive u BiH i oni koji su je napustili. Neki od komentara slijede:

Jedan od većih problema za građane jeste zdravstvo, liste čekanja za obični pregled, neodgovornost ljekara i slično i to su stvari na koje kao pojedinci ne možemo da utičemo, barem ne dok je vlast kakva jeste.

Zdravstvena zaštita se sistemski uništava, ako se može reći da postoji, jer je moj utisak da je zdravstvena njega u BiH uglavnom palijativna (naravno s obaveznim izuzecima koji su dio pravila) – to je poglavlje o kojem se može diskutirati danima.

Moji najveći strahovi vezani za život u BiH, poredani po osobnoj važnosti za mene, na prvom mjestu je katastrofalno, zapravo nefunkcionalno, javno zdravstvo.

Najveći problem mi predstavlja zdravstvena zaštita jer dosta doktora i doktorica uopšte ne pomažu niti se trude u svom poslu. U posljednje vrijeme ima jako puno štrajkova u hitnim i bolnicama što jako šteti i učenicima i odraslim. Također mi problem predstavlja sistem obrazovanja, osim moje škole u kojoj se nisam našla u nikakvim problemima, jer u nekim školama profesori ne rade ništa s učenicima (kao npr. slabije škole ispod gimnazija) već ih puštaju na mobitele i slično.

A oni malo optimističniji imaju i opravdanje za to, te nadu da će se promijeniti:

Da, ponekad dosadi čekati 2 sata za pregled, ili pola sata u redu da bi se predao neki papir za administraciju i slušati izjavanja pojedinaca koji su dobili trenutnu moć (najčešće na 4 godine) nad određenim segmentom društva, ali ja ne vidim neku razliku u ovome i u onome što se dešava u javnim sektorima u ostatku Evrope. Naravno, sistemi su puno uređeniji, ali države iz naše okoline još uvijek prolaze kroz slične stvari. Treba vrijedno raditi na razvoju, kako javnih, tako i privatnih sektora u svim segmentima, stvoriti konkurenciju i iz toga će proizaći bolji uslovi.

Za ovo je potrebna povoljna podloga (najviše u političkom smislu – donošenje odluka i zakona) koje će pripomoći ovom razvoju, ali i to bi trebalo vremenom doći.

Veoma je interesantno i mišljenje visokoobrazovanog stručnjaka koji se vratio u BiH u vezi s obrazovnim sistemom, koji to smatra ključnim problemom: *Sistemska uništavanje mladih naraštaja kroz etnonacionalne planove i programe proizvodi zatrovano društvo onespособljeno da se fokusira na rješavanje važnih problema. To uzrokuje apatiju i moralni sunovrat društva u kojem živimo. Osim toga loša infrastruktura otežava normalno funkcionisanje života u Bosni i Hercegovini. Porazno je da ljudi koji žive u Bihaću za kraće vrijeme stignu u Beč, nego u svoj glavni grad Sarajevo. Ta činjenica olakšava odlazak iz zemlje i loša infrastruktura direktno utječe na egzodus stanovništva, problem koji država svjesno ignoriše.*

Mladi još naglašavaju teme koje su samo njima svojstvene, jednostavno i lako promjenjive, a izuzetno bitne za svakodnevnicu i život u BiH. Neke od njih su:

1. Izrazito patrijarhalna kultura i nepismenost moje generacije
2. Sve manja mogućnost da se kulturno, javno i poslovno napreduje kao subverzivna, neovisna intelektualna ličnost
3. Javni prijevoz opasan po život
4. Nepristupačnost znanju: bazama podataka, arhivima, dobrim bibliotekama, dobrim knjižarama itd.
5. Kvalitet zraka
6. Loša povezanost avionskim linijama

Konačno, kao razlog svog ostanka u BiH mladi navode želju da doprinesu izgradnji i jačanju BiH, dok su razlozi povratka u BiH uglavnom vezani za porodicu koja je tu ostala. Lijepo je čuti da mladi žele svoju ekspertizu animirati u svrhu razvoja bh. društva, naravno uz nadu da se neće razočarati i izgubiti optimizam i entuzijazam. Tako studentica u BiH kaže: *Razlog zbog kojeg bih ostala u BiH je prije svega to što smatram da BiH ima puno neiskorištenih potencijala – npr. ima visok turistički potencijal – i smatram da, ako bi se više ulagalo u to i davalo više značaja tim stvarima, da bi BiH mogla dosta napredovati. Često čujem da je neko od naših mladih osvojio neku nagradu iz određene oblasti i to je jedan od dokaza da je moguće ostvariti nešto u našoj državi i zbog toga se treba **probuditi svijest građana o tim dostignućima, jer bi se time motivisali drugi mladi.** Još jedan od razloga mog ostanka je također moja porodica, ali i drugi faktori, kao što su naprimjer sama navika stajanja ovdje i činjenica da se unatoč svemu trenutno osjećam sigurno u BiH.*

Mladi koji su napustili BiH kažu: *Ukratko, razlozi koji me odvrćaju od povratka su racionalni, objektivni, dok su oni zbog kojih bih se vratila subjektivni i emotivni, naravno uz izuzetke. Mlada, uspješna djevojka, koja je s porodicom napustila BiH kada je imala 3 godine, jako želi da se vrati u domovinu i aktivno radi na tome. Razlozi koje navodi su: Nisam željela provesti ostatak svog života kao stranac i stranac u svojoj zemlji. Vidim sebe kao bosanskohercegovačkog, američkog i njemačkog državljanina, ali od svih ovih mjesta, moja je zemlja najviše neiskorišteni izvor znanja i mudrosti za mene, i željela bih to promijeniti u nadi da ću dodatno potaći svoj razvoj, kako lično, tako i profesionalno. Također čvrsto vjerujem u to da **bi iskustva koja smo stekli u inozemstvu iznimno pomogla našoj domovini u stvaranju više prilika za mlade**, dijeljenjem naših priča, uspjeha i neuspjeha. U tim su pričama sabrane vještine od kojih bi naša zemlja imala korist. Ali ovo je timski napor, tako da, zapravo, potrebna nam je i podrška drugih da bismo podržali ove težnje.*

4.3.4. Značaj obrazovnog sistema

S obzirom na činjenicu da su mladi najviše vezani za obrazovni sistem, da su trenutno njegovi aktivni korisnici (bez obzira na to o kojem se nivou radi), posebno nam je bilo značajno osvrnuti se na to kako oni doživljavaju obrazovanje koje se nudi u BiH u poređenju s drugim zemljama te da li kroz obrazovni sistem mogu unaprijediti svoju aktivnost u civilnom društvu. Dok su neki rezignirani činjenicom da ih sistem ne potiče i očekuju taj poticaj od društva: *Tokom obrazovanja, od osnovne škole do fakulteta nisam poticana da se angažiram s ciljem pozitivnih promjena ili da aktivno učestvujem u političkom i društvenom životu tako da se nisam ni osjećala da mogu doprinijeti poboljšanju situacije u BiH*, drugi smatraju da je angažman individualan i da sami treba da doprinesu njegovom ostvarivanju: *Angažman može i treba krenuti od lokalnog nivoa, od rada sa svojim porodicama pa do mjesnih zajednica. Argumentima treba vršiti pritisak na donosioce odluka i konstruktivno učestvovati u društvenim procesima. Važno se udruživati s istomišljenicima i kreirati zajedničke akcije u cilju glasnijeg i šireg djelovanja.*

Naravno, mladi koji su ispitanici u ovom istraživanju (mlađi pripadnici generacije Y i stariji pripadnici generacije Z) prema istraživanjima čine najobrazovaniju generaciju. Stoga ne iznenađuje činjenica koliko važnim smatraju edukaciju i obrazovni sistem. A mišljenja o stanju u BiH u tom pitanju su im podijeljena, kako slijedi u nastavku. Ipak, jasno je koliko svi cijene individualne napore nastavnika (u svim oblastima obrazovanja) koji se trude da potaknu učenike / studente na promišljanje, koji ih motiviraju i potiču na aktivizam.

Moje duboko ubjeđenje je da je u edukaciji ključ za napredak, lični i društveni. To je stav koji sam naslijedila od roditelja i kasnije njegovala zahvaljujući vrsnim profesorima i mentorima koje sam srela tokom obrazovanja. Oni postoje i u BiH i to je sjajno.

Smatram da pojedine učiteljice u vrtiću, osnovnoj školi, nastavnici i nastavnice i profesori i profesorice potiču aktivno učešće mladih u društvenom i političkom životu. Smatram da obrazovni sistem (infrastruktura, rukovodstvo...) čini sve da to tako ne bude.

Mislim da je od esencijalnog značaja da mladi razvijaju sposobnosti kritičkog mišljenja. Ne mogu reći da sam tokom školovanja imala tu privilegiju, no imala sam sreću da od izvjesnih profesora dobijem priateljstvo i otvorenost, mnogo knjiga i smjernica, neizmjereno vrijedne diskusije i debate koje su me obilježile.

Ispitanici jasno razdvajaju učitelje od kojih su učili i navode njihovo nesebično zalaganje i progresivnost i s druge strane sistem, koji nije baš podržavao, da ne kažemo stimulisao, te individualne napore pojedinaca.

Mogu reći da je postojao nesrazmjeran odnos između profesora s progresivnim idejama i tradicionalista. U zvaničnom obrazovanju, planu i programu koji su slijedili moji profesori, ne mogu reći da se insistiralo na kreiranju zdravih ličnosti sa sposobnošću kritičkog mišljenja koje znaju usmjeriti vlastito znanje u željenom pravcu. Pojedinci koji su pokušali da učine nešto u tom pravcu, činili su to na vlastitu odgovornost, ne poštujući potpuno nametnuta pravila.

Mislim da je obrazovni sistem u BiH trenutno u fazi u kojoj pravi neke pomake, primijetila sam da postoje poticaji za inovativnost i da su usvojene i nove metode u procesu nastave i učenja. Ne znam da li je to posljedica nekih značajnih reformi koje su usvojene ili su vlastite inicijative određenih obrazovnih ustanova.

Obrazovni sistem sigurno treba da potiče aktivno učešće mladih u društvenom i političkom životu, a to ne potiče vjerovatno jer u BiH je potrebno napraviti smislenu reformu obrazovanja.

Zanimalo nas je i koliko poštivanje ljudskih prava te osnovnih načela demokratskog društva utječe na odluku mladih da odu iz BiH. S jedne strane ispitanik navodi da nijedan od navedenih faktora nije bio razlog njegovog odlaska iz BiH, dok druga ispitanica kaže kako su upravo ovi faktori (manjak demokratije i poštivanja ljudskih prava, op. a.) bili presudni za njenu odluku da ode. Iz toga možemo zaključiti da je ovo individualno, a ne sistemsko pitanje i da ne možemo generalizirati odgovore ni stavove.

4.3.5. Karakteristike ličnosti

Jedan od ciljeva provedenih intervjua bio je procijeniti da li se osobe spremnije na preuzimanje rizika, avanturističkog duha, lakše odlučuju da napuste BiH i počnu život ispočetka negdje drugo. Vrlo je interesantno da se u sličnom istraživanju, u svim dobnim skupinama, vidjela jasna razlika između osoba koje su napustile BiH i onih koje su još uvijek u BiH u spremnosti na preuzimanje rizika. U tom ranijem istraživanju (Čičić et al., 2019) osobe koje su napustile BiH su za sebe govorile da su spremne na rizik i nove izazove. Međutim, kod mladih je situacija potpuno drugačija. Mladi koji trenutno žive u BiH smatraju za sebe da su spremniji na rizik, dok oni koji su otišli ne opisuju sebe kao avanturiste. Ovakav zaključak je s jedne strane očekivan, jer su mladi generalno skupina koja je spremnija na odlazak u inostranstvo neovisno o njihovom ličnom odnosu prema riziku. A oni koji se odlučuju da doprinesu bh. društvu i da „okušaju svoju sreću u domovini“ ustvari se smatraju avanturistima, preuzimaju rizične odluke i optimistični su. Jedan naš ispitanik je takvo mišljenje i artikulirao: *Angažman u nevladinom sektoru me naučio mnogo više nego formalno obrazovanje da je za željene promjene potrebno preuzimanje rizika. Život u Bosni i Hercegovini me naučio da to nije izuzetak, već nažalost pravilo. U nekim drugim okolnostima spremnost na preuzimanje rizika mogla bi se nazvati avanturizmom. U kontekstu Bosne i Hercegovine, ja bih to jednostavno nazvao preživljavanjem. U našoj zemlji rizično je boriti se za stvari koje se u nekim drugim zemljama podrazumijevaju.*

Važno je primijetiti da sve mlade osobe, bez obzira na to da li žive u BiH ili su otišli, ili su se pak vratili, imaju izuzetno visoko samopouzdanje, predstavljaju se kao individualisti, vjeruju u sebe i svoj rad. Pa tako kažu: *Ja vjerujem u sebe. Vjerujem u svoje sposobnosti, svoju iskrenost, suosjećajnost i za mene je sve moguće i ostvarivo, ili: Vjerujem u uspjeh svojih planova i nije mi teško nositi se s neočekivanim problemima, ili: U uspjeh svojih planova vjerujem jer im se uvijek u potpunosti posvetim i ne prestajem dok se plan u potpunosti ne sprovede, ili: Vjerujem da ću s trudom moći uspjati realizirati svoje planove, pa koliko god prepreka bilo na putu.* Lijepo je vidjeti koliko su mladi ambiciozni, vrijedni i puni nade: *Apsolutno vjerujem u svoje planove, generalno, ali isto tako sam svjesna da se prioriteti i planovi mogu mijenjati zbog raznih faktora koji djeluju na životni tok, ili: Imam dugoročne planove koje sam rastrojila na manje korake i radim neumorno kako bih se kretala prema ostvarenju tih planova. Probleme koji se pojavljuju na putu u ovoj fazi života pokušavam racionalizirati i ne prihvatiti sasvim lično, kako bih mogla sačuvati integritet i želju za radom i napretkom. U suštini, probleme, greške, nespornosti i slične stvari pokušavam riješiti radom, s mnogo, mnogo rada i učenja.*

Konačno, mladi ne brinu baš mnogo o budućnosti, što i jeste karakteristika mladih ljudi, bilo kada i bilo gdje. Ne vole živjeti po fiksnim pravilima, ili ih smatraju “dosadnim”.

4.3.6. Zaključci kvalitativne analize

Poredeći ovo istraživanje sa sličnim provedenim od strane Čičić et al. (2019), mogu se vrlo jasno uočiti razlike u stavovima mladih u odnosu na generalnu populaciju. Da bismo mogli govoriti o politikama usmjerenim na mlade i specifičnim za mlade, potrebno je sagledati šta su to konkretno njihovi problemi i dileme.

Pa tako mladi koji odlučuju da ostanu u BiH smatraju sebe avanturistima i svjesni su rizika koji preuzimaju odlukom da ostanu u BiH. Energija i entuzijazam koji su posebno svojstveni mladima i jesu osnovni pokretač društva i na mlade imamo priliku da utječemo jer oni nisu još razočarani sistemom, nisu još upoznali društveno-ekonomske probleme ni političku nestabilnost, nego su samo fokusirani na svoj profesionalni i lični razvoj. Stoga se potrebe koje oni navode i odnose na svakodnevni život te ih je jednostavnije riješiti (od političke nestabilnosti i ekonomskog blagostanja, što je dugoročni reformski proces), a znatno će utjecati na ukupni kvalitet i zadovoljstvo životom mladih. Njihove potrebe se odnose na slobode koje diktira moderni život, na mogućnost putovanja, na bolji javni prevoz, na bogatija kulturna dešavanja, na jednake prilike za sve mlade, vrednovanje kvaliteta i truda i drugo.

Iako mladi većinom nisu aktivni, pa čak ni pasivni učesnici dnevno-političkih zbivanja, pod utjecajem okruženja (od porodice, preko medija) postaju zabrinuti za budućnost BiH i nesigurni u svoju odluku da ostanu ili se eventualno vrate u BiH. Bore se protiv nepravde, vrlo jasno naglašavaju da nemaju svi jednaka prava (kod školovanja, kod zaposlenja, kod zadovoljenja osnovnih potreba) te su zbog toga razočarani. Tužno je vidjeti koliko su mladi zabrinuti za npr. zdravstveni sistem. To nije tema koja bi njih trebala sada doticati, iz čega se može zaključiti da su izloženi negativnim medijskim utjecajima. Ne vjeruju u sistem, već u pojedince. Npr. ne očekuju ništa od obrazovnog sistema, ali svi navode pojedince, učitelje koji su samoinicijativno dali više i utjecali višestruko na njihov razvoj. I ne samo učitelje, kažu: *Istovremeno me raduju i pojedinci koji neumorno insistiraju na promjenama i bore se s vjetrenjačama, ne vidim ih kao don kihote još uvijek, štaviše, neizmjereno ih poštujem, jer negdje duboko u meni postoji nada da na takom malom prostoru ipak jeste moguće da u jednom trenutku stvari krenu nabolje.*

Jasno se uočava potreba mladih da slušaju pozitivne priče. Žele da oni ispričaju svoje pozitivne priče, kao npr. da su se vratili u BiH, ili da ne žele da

odu, ili da žele da se vrate. Smatraju da bi tako oni mogli doprinijeti da motivišu svoje vršnjake da ostanu / vrate se i više se angažuju u ovom osjetljivom trenutku za bh. društvo: *Smatram da je jako važno ukazati na postojanje kategorije stanovništva koja je napustila državu, a onda se iz različitih razloga odlučila vratiti. To su uglavnom ljudi koji su u inostranstvu stekli znanja i vještine čija primjena može doprinijeti pozitivnim promjenama u Bosni i Hercegovini. Nažalost, država nekorištenjem ovog potencijala pokazuje koliko su lažne tobožnje poruke i pozivi mladima da ostanu u našoj zemlji.*

Umjesto toga, kažu da ih dočekuju neprofesionalni političari i još neprofesionalniji mediji, koji ih opterećavaju problemima i negativnom retorikom, koju po svaku cijenu žele da izbjegnu. To je generacija koja želi da se bavi sobom, da se posveti svom napretku, da doprinese u svojim najpotentnijim godinama u svakom smislu, a umjesto poticanja da to naprave, oni su izloženi samo beznađu koje dolazi iz javnog diskursa. Jedna ispitanica navodi da je otišla upravo zbog *opšteg deprimirajućeg stanja u zemlji koja se producira kroz medije, a oslikava u svim dinamikama u javnom prostoru.*

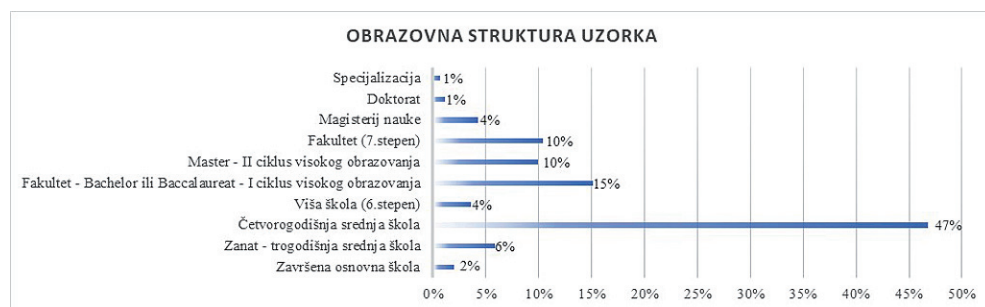
Konačno, to su mladi ljudi koji smatraju da je sve moguće napraviti. Ako oni žele da doprinesu društvu, a to možemo vidjeti kroz izjave poput: *Ono na šta ja mogu uticati kao građanin ove države jeste da budem najbolji mogući ekspert u svom polju i da na taj način pomognem razvoju ove države, onda im treba dati prostora i nadu da je to moguće napraviti u BiH. Oni još uvijek nisu razočarani i nestrpljivi su da žive, kako i sami kažu: **Jedva čekam da vidim šta će mi život pružiti, koja ću iskustva i avanture imati.***

5. KVANTITATIVNO ISTRAŽIVANJE

Prikupljanje podataka je provela profesionalna istraživačka agencija kombinacijom licem u lice i CAPI (*Computer-Assisted Personal Interviewing*) metoda 2019. godine na prostoru cijele Bosne i Hercegovine. Anketiranje je provedeno za potrebe Studije o emigracijama Bosna i Hercegovina (Čičić et al., 2019) i projekta „Zadržavanje mladih u KS – analiza determinanti i prijedlog strateških mjera“, a analiza je rađena na uzorku sa područja Kantona Sarajevo.

5.1. Uzorak

Uzorak se sastojao od 442 ispitanika, od kojih ih je najviše završilo četverogodišnju srednju školu kao najviši stepen obrazovanja (47%). Potom, I ciklus studija posjeduje 15% ispitanika, dok po 10% ispitanika ima završen VII stepen i II ciklus studija.

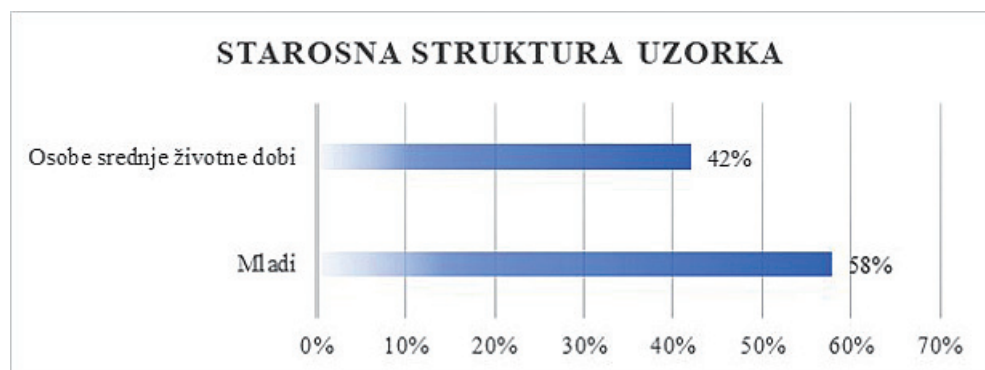

Slika 2. Obrazovna struktura uzorka

Uzorak je obuhvatio osobe od 18 do 65 godina starosti. Međutim, s obzirom na to da je poseban naglasak ove Studije na percepciji i aspiracijama mladih, uzorak je podijeljen u dvije grupe: 1) mladi – od 18 do 35 godina starosti (256 osoba) i 2) osobe srednje životne dobi – od 36 do 65 godina starosti (186 osoba). Muškarci čine 30% ispitanika, a 70% žene.

Iako Zakon o mladima Federacije Bosne i Hercegovine „mlade“ tretira kao populaciju od 15 do 30 godina, u ovoj Studiji mladima se tretiraju osobe od 18 do 35 godina starosti. U Strategiji prema mladima KS za period 2019–2023. navodi se da u kategoriji mladih „imamo više različitih, ali koherentnih grupa mladih kojima treba pristupiti na različite načine“. Pored toga, određene politike KS u kategoriju mladih ubrajaju osobe starosne dobi do navršenih 35 godina (npr. Odluka Vlade KS o subvencioniranju rješavanja stambenog pitanja mladih – Službene novine Kantona Sarajevo, broj 12/19).

Također, EU u izvještaju koji adresira odljev stručnog kadra (*brain drain*) prezentira statističke podatke o kohortama mladih i visokoobrazovanih osoba koje migriraju u okviru EU28.¹ U izvještaju se promatraju dvije kohorte mladih: od 15 (16) do 24 godine i od 25 do 34 (35) godina starosti (ili ukupno od 15 do 34 (35) godina starosti). Na bazi navedene diskusije, u ovoj studiji mladi su tretirani kao populacija od 18 do 35 godina starosti. Razlog isključivanja osoba mladih od 18 godina jeste što je to doba kada osoba postaje punoljetna i završava srednjoškolsko obrazovanje te može samostalno donijeti odluku o emigriranju. Vrlo je rijetka situacija da osobe mlađe od 18 godina emigriraju samostalno, bez porodice (a odlazak porodice je odluka koju donose roditelji, punoljetne osobe).

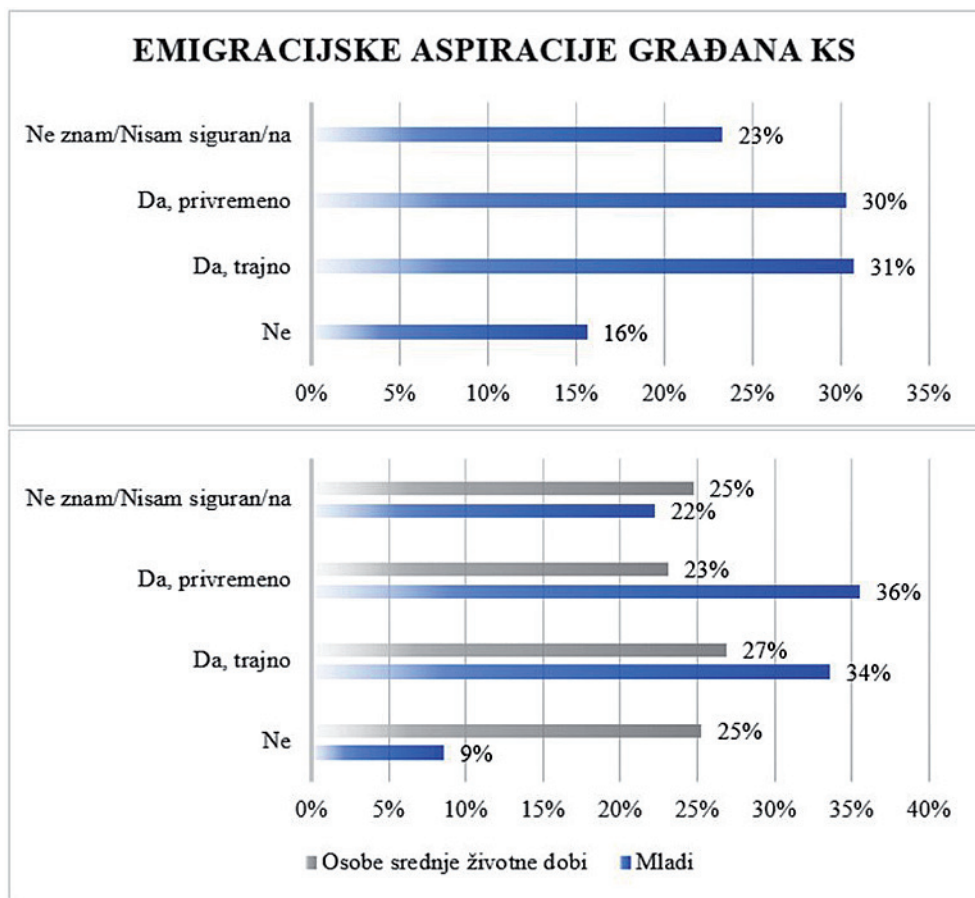
Slika 3. Starosna struktura uzorka

5.2. Emigracijske aspiracije

Analiza emigracijskih aspiracija građana Kantona Sarajevo pokazuje da 61% građana KS ima emigracijske aspiracije, od čega njih 31% izražava intenciju trajnog emigriranja. U prvom dijelu slike 4 prikazane su emigracijske aspiracije svih ispitanika, dok je u drugom dijelu predstavljena analiza frekvencije

¹ <https://cor.europa.eu/en/engage/studies/Documents/addressing-brain-drain/addressing-brain-drain.pdf>

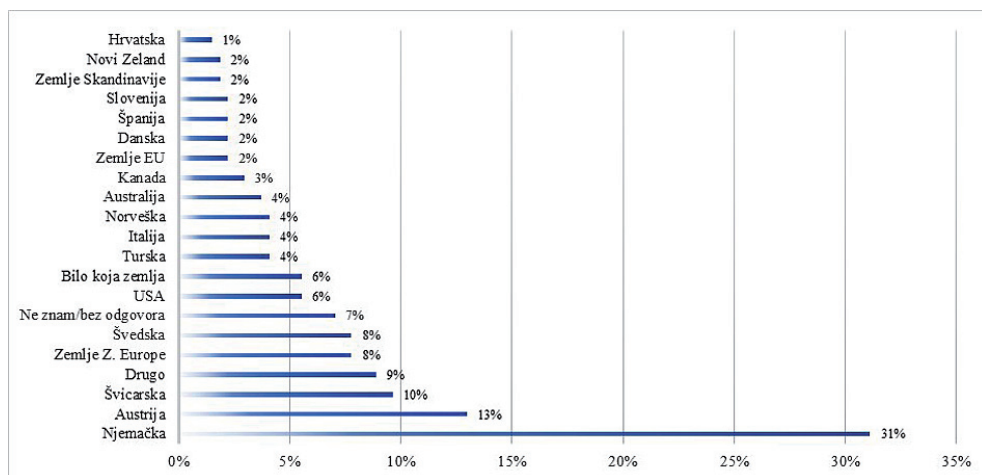
odgovora prema ranije pojašnjennoj starosnoj strukturi. 70% mladih je izrazilo pozitivne intencije za napuštanje zemlje, od čega 34% trajno, a 36% privremeno. Mladi pokazuju veću tendenciju ka odlasku u odnosu na osobe starije od 35 godina. Samo 9% mladih u odnosu na 25% osoba starijih od 35 godina nema namjeru napuštanja BiH. Interesantno je primijetiti da je 23% osoba koje nisu sigurne u pitanju napuštanja BiH gotovo ravnomjerno distribuirano između mladih i starijih.

Slika 4. Emigracijske aspiracije građana KS

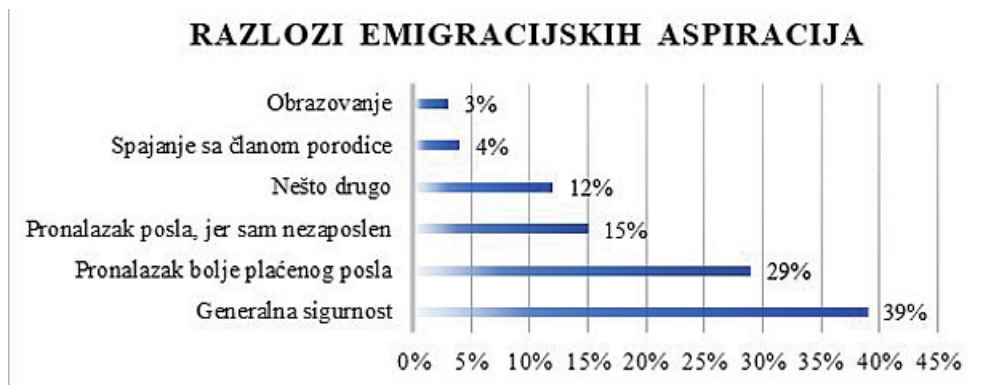
Bitno je napomenuti da je na pitanje „Da li ste poduzeli neke konkretne radnje u proteklih šest mjeseci vezano za ispunjavanje aspiracije za odlaskom?“ 30% ispitanika odgovorilo da jesu, dok 70% njih nije poduzelo nikakve aktivnosti na pitanju emigriranja.

Osobe koje su izrazile namjeru odlaska iz BiH upitane su o zemlji u koju namjeravaju ili žele otići. Najveći broj ispitanika izabrao je Njemačku (31%), Austriju (13%) i Švicarsku (10%).

Slika 5. Zemlje u koje građani KS žele migrirati

Građani Sarajeva kao razlog želje za napuštanje BiH navode generalnu sigurnost (39% osoba koje žele napustiti BiH), 29% ispitanika želi pronaći bolje plaćen posao, dok 15% ispitanika želi pronaći posao van BiH jer su nezaposleni.

Slika 6. Razlozi emigracijskih aspiracija

5.3. Stavovi mladih o životu u BiH i namjere emigriranja

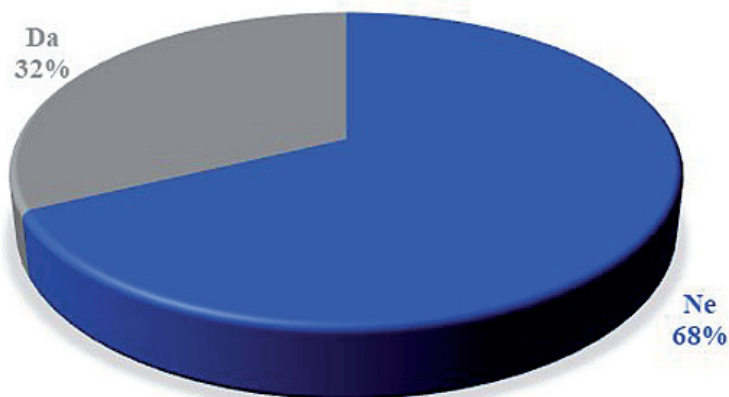
Uzimajući u obzir specifičnosti potreba i stavova u okviru populacije mladih, u nastavku studije će mladi, u nekim dijelovima, biti promatrani dodatno i kroz dvije kohorte: 1) od 18 do 24 godine starosti (period visokog obrazovanja) i 2) od 25 do 35 godina starosti (period nakon završetka I i II ciklusa obrazovanja i zapošljavanje).

Tabela 10. Emigracijske aspiracije mladih

Kada bi Vam se pružila prilika, da li biste otišli iz BiH i nastavili živjeti u nekoj drugoj zemlji?	Ukupno mladi	18–24	25–35	Muškarci	Žene
Ne	9%	7%	10%	10%	8%
Da, trajno	34%	37%	32%	29%	35%
Da, privremeno	36%	36%	35%	39%	35%
Ne znam / Nisam siguran/a	22%	20%	23%	22%	22%

Aspiracije za napuštanje BiH vrlo su slične između mladih koji su u periodu visokog obrazovanja i onih od 25 do 35 godina starosti. Veće su aspiracije za trajnim odlaskom među mladima u prvoj kohorti, dok je namjera ostanka u BiH neznatno veća među mladima u drugoj kohorti. Razlog ovakvog rezultata je moguće pronaći upravo u logici samih kohorti. Naime, mladi od 25 do 35 godina su već vjerovatno pronašli zaposlenje i počeli graditi karijeru u BiH. Međutim, poražavajući je podatak da samo 10% njih nema namjeru odlaska. S druge strane, pak, činjenica da 64% mladih koji imaju namjeru napuštanja BiH još nije poduzelo nikakve konkretne korake vezano za ispunjenje svojih namjera može biti dodatni poticaj za stvaranje okruženja u kojem će mladi ipak poželjeti ostati.

DA LI STE PODUZELI NEKE KONKRETNE RADNJE U PROTEKLIH ŠEST MJESECA VEZANO ZA ISPUNJAVANJE ASPIRACIJE ZA ODLASKOM?

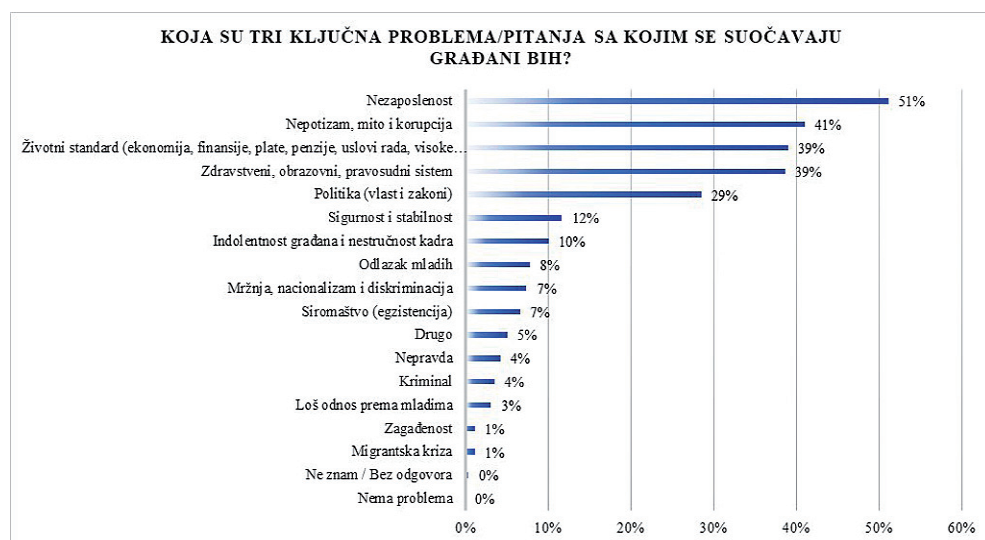
Slika 7. Aktivnosti na emigriranju mladih koji imaju emigracijske aspiracije

I mladi su izabrali Njemačku, Austriju i Švicarsku kao najinteresantnije destinacije za emigriranje. Pored toga, bilo je onih koji nisu izabrali određenu državu, već su naveli da bi se preselili „u zemlju u kojoj se poštuje zakon“, „što dalje, to bolje“, „u zemlju u kojoj su plate i životni standard bolji“.

Iako ispitanici kao najveći životni problem građana BiH navode nezaposlenost, rezultati pokazuju da to nije osnovni razlog emigracijskih aspiracija. Naime, 23% mladih već ima zaposlenje (u odnosu na 14% nezaposlenih), ali želi napustiti BiH u potrazi za bolje plaćenim poslom. Bitno je napomenuti da čak 21% mladih svoje emigracijske aspiracije baziraju na problemu generalne sigurnosti u BiH.

Tabela 11. Razlozi emigracijskih aspiracija (% ispitanika)

Koji je glavni razlog zbog kojeg razmišljate o napuštanju BiH?	Ukupno mladi	18–24	25–35
Pronalazak posla, jer sam nezaposlen	14%	17%	13%
Pronalazak bolje plaćenog posla	23%	24%	23%
Obrazovanje	2%	4%	1%
Spajanje s članom porodice	0%	1%	0%
Generalna sigurnost	21%	21%	22%
Nešto drugo	7%	6%	8%
Ne žele otići ili nisu sigurni	31%	27%	33%

Slika 8. Percepcija ispitanika o problemima s kojima se suočavaju građani BiH (% ispitanika)

Kako je već navedeno, mladi KS su stava da je nezaposlenost najveći problem s kojim se suočavaju građani BiH (51% ispitanika). Potom nepotizam, mito i korupcija (41%), životni standard (39%), zdravstveni, obrazovni i pravosudni sistem (39%) te politika (29%) predstavljaju probleme s kojima se građani BiH svakodnevno suočavaju, a koji doprinose ukupnom negativnom stavu o životu u BiH, a posebno stavu o budućnosti. Većina osoba u kategoriji mladih zabrinuta je za svoju budućnost u BiH. Naime, 76% mladih se izjasnilo kao zabrinuto ili veoma zabrinuto, dok je samo 10% mladih navelo da nemaju osjećaj zabrinutosti kada je u pitanju njihova budućnost u BiH. S druge strane, osobe koje su navele da nemaju emigracijskih aspiracija ili nisu sigurni kao glavni razlog navode porodicu i prijatelje u BiH.

Tabela 12. Percepcija mladih o budućnosti u BiH (% ispitanika)

U kojoj ste mjeri generalno zabrinuti za svoju budućnost u Bosni i Hercegovini?	Ukupno mladi	18–24	25–35
Uopće nisam zabrinut/a	2%	3%	2%
Nisam zabrinut/a	8%	4%	10%
Niti sam zabrinut/a, niti nezabrinut/a	13%	16%	12%
Zabrinut/a sam	43%	42%	44%
Veoma sam zabrinut/a	33%	35%	32%

Nadalje, stavovi mladih kada je u pitanju budućnost BiH gotovo su u pravilu vrlo pesimistični. Tako, kada je u pitanju pravac kojim se kreće Bosna i Hercegovina s obzirom na trenutnu političku situaciju (od 1 – veoma loše, do 10 – veoma dobro), prosječna ocjena odgovora je poražavajućih 2,3. Također, prosjek odgovora o pravcu kojim se kreće BiH s obzirom na trenutnu ekonomsku situaciju te generalnu sigurnosnu situaciju u zemlji je 2,5, odnosno 2,7. Uopće, mladi imaju izraženo negativan stav o sistemima u BiH, kao i o radu državnih institucija. Najviše ispitanika ima negativan stav o efikasnosti vlasti (čak 89%) i efikasnosti državne administracije (78%). Potom, 68% ispitanika je izrazilo negativan stav o zdravstvenom sistemu u BiH, dok je 51% imalo negativan stav o PIO sistemu, a 66% o sistemu socijalne sigurnosti.

Vrlo malo osoba ima pozitivnu percepciju o uređenosti sistema i funkcioniranju institucija u BiH. Najviše osoba je pozitivnim ocijenilo institucije kulture (33% osoba s pozitivnim stavom) te obrazovni sistem (21%), što je i dalje vrlo negativna percepcija. Posebno je interesantno analizirati razlike frekvencija odgovora između dvije promatrane kohorte. Kada je u pitanju zdravstveni sistem, ne postoji značajnija razlika u percepciji, a slično je i s institucijama

kulture. O svim ostalim pitanjima osobe u drugoj kohorti (25–35 godina starosti) imaju izraženiji negativan stav u odnosu na osobe do 24 godine starosti. Prosječna ocjena odgovora se kreće od 1,5 za efikasnost vlasti do 3,1 za institucije kulture.

Tabela 13. Stavovi mladih o sistemima i radu institucija u BiH (% ispitanika)

	Zdravstveni sistem			PIO sistem		
	18–35	18–24	25–35	18–35	18–24	25–35
Negativan stav	68%	66%	68%	51%	44%	54%
Neutralan stav	27%	29%	26%	43%	48%	40%
Pozitivan stav	5%	4%	6%	6%	8%	5%
	Sistem socijalne sigurnosti			Policija i sudstvo		
	18–35	18–24	25–35	18–35	18–24	25–35
Negativan stav	66%	52%	73%	57%	47%	62%
Neutralan stav	31%	44%	24%	36%	40%	34%
Pozitivan stav	4%	4%	3%	7%	12%	4%
	Efikasnost vlasti			Efikasnost dž. administracije		
	18–35	18–24	25–35	18–35	18–24	25–35
Negativan stav	89%	84%	92%	78%	70%	83%
Neutralan stav	9%	13%	7%	20%	28%	16%
Pozitivan stav	1%	2%	1%	2%	2%	2%
	Obrazovni sistem			Institucije kulture		
	18–35	18–24	25–35	18–35	18–24	25–35
Negativan stav	45%	37%	49%	21%	19%	22%
Neutralan stav	34%	39%	31%	46%	44%	47%
Pozitivan stav	21%	24%	20%	33%	37%	31%

Također, na pitanje ocjene bh. situacije kada su u pitanju nivo kriminala, korupcije, zagađenja te javni prevoz, kulturni događaji i mentalitet populacije, ispitanici su izrazili uglavnom negativan stav, odnosno da svi navedeni aspekti okruženja predstavljaju važan problem života u BiH.

Tabela 14. Stavovi mladih o specifičnim aspektima okruženja u BiH (% ispitanika)

	Nivo kriminala	Nivo korupcije	Nivo zagađenja	Javni prevoz	Mentalitet populacije	Događaji kulture
Predstavlja važan problem	95%	97%	94%	94%	85%	71%
Neutralan stav	3%	1%	4%	4%	11%	19%
Ne predstavlja važan problem	2%	2%	2%	2%	4%	10%

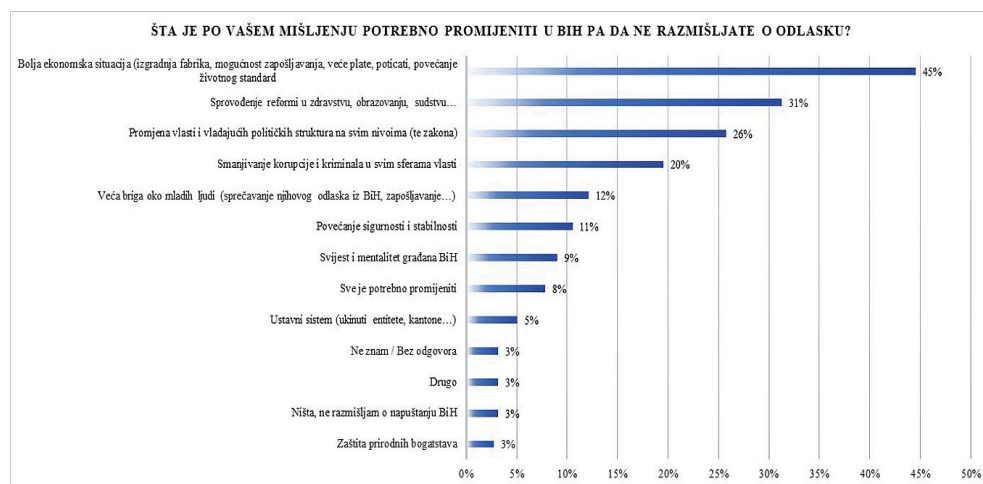
Pored toga, ispitanici su ocjenjivali i aspekte prirodnog okruženja, gustinu naseljenosti i nivo buke. Ispitanici su najpozitivniji stav izrazili ocjenjujući prirodno okruženje i izletišta u BiH (64% ispitanika s pozitivnim stavom).

Tabela 15. Stavovi mladih o specifičnim aspektima okruženja u BiH
(% ispitanika i prosječna ocjena)

	Priroda i izletišta		Gustina naseljenosti		Nivo buke	
	Frekv.	Prosjeck	Frekv.	Prosjeck	Frekv.	Prosjeck
Negativan stav	10%		25%		23%	
Neutralan stav	26%	3,7	48%	3,0	55%	3,0
Pozitivan stav	64%		27%		22%	

Ispitanici su također pitani da navedu nekoliko pozitivnih strana života u BiH. Neki od interesantnih odgovora su *rahatluk, besplatno obrazovanje, multietnička zajednica, domovina, hrana, prirodne ljepote, porodica i prijatelji, sporiji život, nepoštivanje zakona, druženje, tradicija, veliki potencijal za preduzetništvo u različitim industrijskim granama* itd.

Na pitanje „Šta je po Vašem mišljenju potrebno promijeniti u BiH pa da ne razmišljate o odlasku?“ najviše ispitanika se izjasnilo da bi bolja ekonomska situacija značila i bolje okruženje za život (45%). Pored toga, 35% ispitanika ne bi razmišljalo o odlasku ukoliko bi bile sprovedene reforme u obrazovanju, zdravstvu, sudstvu i sl. Nadalje, 26% ispitanika smatra da bi ih aktivnosti na promjeni vlasti i vladajućih političkih struktura na svim nivoima te smanjenju korupcije i kriminala (20%) zadržale u BiH.

Slika 9. Promjene koje bi afirmirale ostanak u BiH (% ispitanika)

5.4. Poređenje stavova mladih

Proveden je t-test s ciljem poređenja stavova mladih iz dvije kohorte, onih koji su u procesu obrazovanja (18–24 godina starosti) u odnosu na one koji su završili formalni obrazovni proces (25–35 godina starosti). Prije svega, bitno je napomenuti da **ne postoji značajna razlika u emigracijskim aspiracijama između ove dvije grupe ispitanika.**

Statistički značajna razlika pronađena je u:

- Poduzetim koracima za ispunjavanje emigracijskih aspiracija – pri čemu je više ispitanika iz druge kohorte poduzelo konkretne aktivnosti na odlasku iz države. Drugim riječima, mladi u dobi od 25 do 35 godina starosti su oni koji poduzimaju konkretne radnje s ciljem napuštanja BiH, što je period nakon završetka visokog obrazovanja i pronalaska zaposlenja.
- Stavovima o sistemu socijalne sigurnosti, obrazovnom sistemu, sistemu reda i mira (policija i sudstvo), efikasnosti vlasti, te stavovi o nivou buke – pri čemu ispitanici u drugoj kohorti imaju negativniji stav od mlađih ispitanika.

Pored toga, komparirani su stavovi mladih (osobe do 35 godina starosti) sa stavovima osoba srednje životne dobi (od 36 do 65 godina starosti). Interesantno je primijetiti da ni ovdje **ne postoji razlika kada su u pitanju emigracijske aspiracije.** Međutim, kada su u pitanju stavovi o pojedinim aspektima života u BiH, rezultati ukazuju na to da značajna razlika postoji kod:

- Stavova o tome kojim se pravcem BiH kreće kada je u pitanju trenutna politička, ekonomska i sigurnosna situacija. Percepcija mladih o sva tri navedena aspekta negativnija je od percepcije osoba srednje životne dobi.
- Stavova o efikasnosti vlasti – pri čemu su stavovi mladih negativniji od stavova osoba srednje životne dobi.
- Stavova o funkcioniranju javnog prevoza – gdje osobe srednje životne dobi imaju negativniji stav od ispitanika u grupi do 35 godina starosti.

Za sva ostala pitanja ne postoji značajna razlika u stavovima različitih grupa ispitanika.

5.5. Faktori koji utiču na emigracijske aspiracije

Kako bi se identificirali faktori koji signifikantno doprinose emigracijskim aspiracijama mladih u KS, korištena je logistička regresija s 3 grupe varijabli koje su navedene ispod.

Zavisna varijabla:

- Namjera trajnog emigriranja (EMIG) – ispitanici su odgovarali na pitanje „Kada bi vam se pružila prilika, da li biste otišli iz BiH i nastavili živjeti u nekoj drugoj zemlji?“ (0 – drugo, 1 – da, trajno).

Demografske i socio-ekonomske varijable

S obzirom na to da su ranija istraživanja potvrdila uticaj određenih demografskih i socio-ekonomskih varijabli na namjeru emigriranja, u ovu studiju su uključene varijable spol (Heering, van der Erf & Van Wissen, 2004), dob (Raymer & Wiśniowski, 2018), nivo obrazovanja (Labrianidis & Sykas, 2017), radni status (Van Dalen & Henkens, 2013) te nivo mjesečnog prihoda domaćinstva (Zhu Nong, 2002).

- Spol (SPOL): (0 – žena, 1 – muškarac).
- Dob (GOD): ispitanici su naveli godinu rođenja. Broj godina je izračunat oduzimanjem godine rođenja od tekuće godine.
- Nivo obrazovanja (OBR): (0 – zanat, osnovno ili srednje obrazovanje ili viša škola, 1 – visoko obrazovanje – diplomski / bakaleurat, master / magistarski, doktorat).
- Radni status (RAD): (1 – zaposlen/a, 2 – samozaposlen/a, 3 – student/ica, penzioner/ka i sl. i 4 – nezaposlen/a).
- Nivo mjesečnog prihoda (PRIH): od ispitanika se tražilo da daju informacije o mjesečnom neto prihodu domaćinstva u nekoliko kategorija (1 – do 1.100; 2 – 1.001 do 2.000; 3 – preko 2.000).

Karakteristike ličnosti:

U ovoj skupini su analizirane 3 varijable:

- Spremnost na preuzimanje rizika (RIZIK) (Van Dalen & Henkens, 2013). Ispitanici su odgovorili na pitanje „U kojoj mjeri ste generalno u svom životu spremni preuzeti rizik, na skali od 1 do 10, gdje je 1 – uopšte nisam spreman/a na preuzimanje rizika, a 10 – potpuno sam spreman/a na preuzimanje rizika?“
- Nivo samoeфикаsnosti (EFIK). Varijabla je kreirana pronalaskom srednje vrijednosti odgovora na tri pitanja (nivo slaganja s tvrdnjama na skali

od 1 do 5, gdje 1 znači uopšte se ne slažem, dok 5 znači u potpunosti se slažem) (Bijker, 2010):

- Kada pravim planove, uvjeren sam da ću uspjeti u njihovoj realizaciji.
 - Kada odlučim nešto učiniti, čvrsto se držim te odluke.
 - Kada se pojave neočekivani problemi, ne nosim se dobro s njima.
- Potraga za senzacijom (SENZ). Varijabla je kreirana pronalaskom srednje vrijednosti odgovora na tri pitanja (nivo slaganja s tvrdnjama na skali od 1 do 5, gdje 1 znači uopšte se ne slažem, dok 5 znači u potpunosti se slažem) (Bijker, 2010):
- Nova i neočekivana iskustva daju mi uzbuđenje koje mi je potrebno u životu.
 - Kada moram da radim u skladu s fiksnim pravilima, brzo mi dosadi.
 - Dosadni su mi ljudi ili stvari koji su uvijek isti.

Percepcija okruženja i budućnosti u BiH:

U ovoj skupini su analizirane 4 varijable:

- Briga za budućnost (BUD). Ispitanici su odgovorili na pitanje „U kojoj ste mjeri generalno zabrinuti za svoju budućnost u Bosni i Hercegovini, na skali od 1 do 5, gdje je 1 – uopšte nisam zabrinut/a, a 5 – veoma sam zabrinut/a“.
- Percepcija političke situacije (POLIT). Ispitanici su odgovorili na pitanje „Možete li reći u kojem pravcu se kreće Bosna i Hercegovina s obzirom na trenutnu političku situaciju, na skali od 1 do 10, gdje je 1 – veoma loše, a 10 – veoma dobro?“
- Percepcija ekonomske situacije (EKON). Ispitanici su odgovorili na pitanje „Možete li reći u kojem pravcu se kreće Bosna i Hercegovina s obzirom na trenutnu ekonomsku situaciju, na skali od 1 do 10, gdje je 1 – veoma loše, a 10 – veoma dobro?“
- Percepcija sigurnosne situacije (SIG). Ispitanici su odgovorili na pitanje „Možete li reći u kojem pravcu se kreće Bosna i Hercegovina s obzirom na generalnu sigurnosnu situaciju u zemlji, na skali od 1 do 10, gdje je 1 – veoma loše, a 10 – veoma dobro?“

Testirana su 3 modela uvođenjem svake grupe varijabli u kasniji logit model. U prvom modelu je testiran utjecaj demografskih i socio-ekonomskih varijabli na emigracijske aspiracije (MODEL 1). U drugi model su dodate karakteristike ličnosti kao prediktorske varijable (MODEL 2). Konačno, u treći

model su uključene varijable koje se odnose na percepciju okruženja i budućnosti u BiH (MODEL 3). Nesignifikantan ($p < 0,01$) rezultat Hosmer–Lemeshow testa za sva tri modela ukazuje dobar fit modela.

Tabela 16. Rezultati testiranja logit modela

	Model 1		Model 2		Model 3	
	β	Exp(β)	β	Exp(β)	β	Exp(β)
<i>Demografske i socio-ekonomske varijable</i>						
SPOL(1)	0,176	1,192	0,187	1,205	-0,711	0,491
GOD	-0,004	0,996	0,017	1,017	0,027	1,027
OBR (1)	0,327	1,386	0,297	1,346	0,220	1,246
RAD						
RAD (1)	-0,908**	0,403	-0,796***	0,451	-1,334**	0,263
RAD (2)	-1,048	0,351	-1,076	0,341	-0,762	0,467
RAD (3)	-0,898***	0,408	-0,698	0,498	-0,177	0,838
PRIH						
PRIH (1)	-0,689	0,502	-0,675	0,509	-0,853***	0,426
PRIH (2)	-0,194	0,824	-0,098	0,907	0,528	1,695
<i>Karakteristike ličnosti</i>						
RIZIK			0,018	1,018	0,080	1,083
EFIK			-0,305	0,737	-0,389	0,678
SENZ			0,613**	1,847	0,503***	1,654
<i>Percepcija okruženja i budućnosti u BiH</i>						
BUD					0,582*	1,790
POLIT					-0,206	0,814
EKON					-0,465*	0,628
SIG					-0,299**	0,741
Constant	0,127	1,135	-1,811	0,164	-1,304	0,271
Nagelkerke R Square	0,049		0,103		0,398	

* $p < 0,01$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,1$

Model 1, koji uključuje varijable koje se odnose na demografske i socio-demografske karakteristike, kao što su spol, starost, obrazovanje, radni status

i prihod domaćinstva, objašnjava samo 4,9% emigracijskih namjera. Spol, godine, obrazovanje i prihod nisu signifikantni prediktori emigracijskih namjera mladih u KS. Kada je u pitanju radni status, zaposleni i oni koji su van radne snage (studenti, penzioneri i sl.) imaju manje emigracijske aspiracije od nezaposlenih ispitanika. Drugim riječima, veća je vjerovatnoća emigriranja nezaposlenih u odnosu na zaposlene i osobe koje su van radne snage. S druge strane, interesantno je primijetiti da se ne razlikuju namjere samozaposlenih u odnosu na nezaposlene.

U model 2 su uključene varijable koje predstavljaju karakteristike ličnosti. Ovaj model objašnjava 10,3% emigracijskih namjera ispitanika. Rezultati pokazuju da su samo dvije varijable signifikantni prediktori emigracijskih aspiracija mladih u KS, i to radni status i karakteristika ličnosti koja se veže za potragu za senzacijom. Prvo, osobe koje su zaposlene imaju manju vjerovatnoću namjere napuštanja BiH od nezaposlenih osoba. Pored toga, osobe koje karakterizira potraga za iskustvima i promjenama imaju izraženije emigracijske namjere.

Konačno, model 3 objašnjava 39,8% emigracijskih namjera na osnovu čega možemo zaključiti da varijable koje se odnose na percepciju okruženja i budućnosti u BiH najviše doprinose emigracijskim namjerama mladih KS.

Demografske i socio-ekonomske varijable. Namjera emigriranja se ne mijenja značajno u odnosu na spol, godine ili obrazovanje ispitanika. S druge strane, zaposleni, u odnosu na nezaposlene ispitanike, imaju manje emigracijske aspiracije, dok se namjera samozaposlenih i osoba van radne snage ne razlikuje značajno od namjera nezaposlenih ispitanika. Kada je u pitanju prihod, ispitanici kod kojih je prihod domaćinstva do 1.100 KM imaju izraženiju namjeru emigriranja od osoba čiji prihod prelazi 2.000 KM.

Karakteristike ličnosti. Namjera emigriranja se ne mijenja značajno u odnosu na spol, godine ili obrazovanje ispitanika. Osobine ličnosti koje se odnose na samoeфикаsnost i preuzimanje rizika nisu signifikantni prediktori emigracijskih namjera. S druge strane, osobe koje žele promjene i nova iskustva imaju i veće namjere emigriranja.

Percepcija okruženja i budućnosti u BiH. Briga za budućnost u BiH signifikantno doprinosi namjeri odlaska iz države. Pored toga, percepcija smjera u kojem se kreće BiH uzimajući u obzir ekonomsku i sigurnosnu situaciju u zemlji značajno doprinosi namjeri emigriranja. Utjecaj se kreće u smjeru da što je bolje ocijenjena budućnost BiH, manja je želja za odlaskom. Odnos varijabli može se tumačiti pomoću Exp(B) koeficijenta koji pokazuje za koliko se mijenjaju izgledi (*odds ratio*) zavisne varijable za svaku jedinicu promjene nezavisne varijable. Pa tako, za rast 1 jedinice percepcije o budućnosti BiH

kada je u pitanju ekonomska (sigurnosna) situacija, emigracijske aspiracije se smanjuju za oko 37% (26%). S druge strane, percepcija političke situacije nema značajan utjecaj na emigracijske aspiracije mladih KS.

5.6. Zaključci kvantitativne analize

Rezultati podataka prikupljenih tokom 2019. godine ukazuju na to da su aspiracije mladih za napuštanje BiH vrlo visoke. Čak 70% osoba do 35 godina starosti želi emigrirati, trajno ili privremeno. Samo 10% mladih nema uopće namjeru emigriranja, dok 20% njih još uvijek nisu sigurni u mjesto izgradnje svoje budućnosti. Međutim, 64% mladih koji imaju namjeru napuštanja BiH još nije poduzelo nikakve konkretne aktivnosti vezane za ispunjenje svojih namjera, što može biti dodatni poticaj za stvaranje okruženja u kojem će mladi ipak željeti ostati. Njemačka, Austrija i Švicarska su najinteresantnije zemlje za one koji imaju emigracijske aspiracije.

Nezaposlenost je najveći problem s kojim se suočavaju građani BiH, a iza kojeg slijede mito i korupcija, životni standard, zdravstveni, obrazovni i pravosudni sistem te politika. Ovi i ostali problemi koji proizilaze iz općeg društvenog stanja doprinose ukupnom negativnom stavu o životu u BiH, a posebno stavu o budućnosti. Naime, mladi su vrlo pesimistični kada je u pitanju njihova budućnost u BiH, ali i uopće pravac kojim se kreće BiH kada je u pitanju sadašnja politička, ekonomska i sigurnosna situacija u zemlji. Stavovi o uređenosti sistema i radu institucija u BiH su vrlo negativni. Tako, pozitivne ocjene zdravstvenog sistema, PIO sistema, sistema socijalne sigurnosti, policije i sudstva te efikasnosti vlasti i državne administracije izrazio je vrlo mali broj ispitanika (poražavajućih 1% do 7% ispitanika). Institucije kulture i obrazovni sistem su ocijenjeni kao najpozitivniji, ali i dalje s izraženijim neutralnim ili negativnim stavom. Percepcija mladih od 25 do 35 godina starosti o radu analiziranih institucija negativnija je od stavova mladih do 24 godine starosti. Pored toga, mladi su uglavnom stava da nivo kriminala, korupcije, zagađenosti te uređenost javnog prevoza, događaji kulture i mentalitet populacije predstavljaju važan problem bh. životnog okruženja. S druge strane, ispitanici su uglavnom pozitivno ocijenili prirodno okruženje i izletišta u BiH (64% ispitanika s pozitivnim stavom), dok je najviše ispitanika neutralnog stava kada su u pitanju gustina naseljenosti i nivo buke.

Rezultati t-testa pokazali su da ne postoji ne postoji značajna razlika u emigracijskim aspiracijama između dvije grupe ispitanika, tj. onih koji su u procesu obrazovanja (18–24 godine starosti) u odnosu na one koji su završili formalni obrazovni proces (25–35 godina starosti). Statistički značajna razlika je pronađena kod poduzetih aktivnosti za ispunjavanje emigracijskih aspira-

cija, gdje je više ispitanika iz druge kohorte poduzelo konkretne aktivnosti na odlasku iz države. Pored toga, stavovi o sistemu socijalne sigurnosti, obrazovnom sistemu, sistemu reda i mira (policija i sudstvo), efikasnosti vlasti te stavovi o nivou buke značajno se razlikuju između ove dvije grupe, pri čemu stariji ispitanici imaju negativniji stav od mlađih ispitanika.

Kada je u pitanju utjecaj demografskih i socio-ekonomskih faktora, karakteristika ličnosti i percepcije okruženja i budućnosti u BiH, najveći dio emigracijskih namjera objašnjavaju varijable koje se odnose na okruženje i percepciju budućnosti. Naime, briga za budućnost u BiH signifikantno, a percepcija smjera u kojem se kreće BiH uzimajući u obzir ekonomsku i sigurnosnu situaciju u zemlji značajno doprinose namjeri emigriranja. Pored toga, nezaposlene osobe imaju izraženije emigracijske aspiracije od zaposlenih, dok osobe kod kojih je prihod domaćinstva do 1.100 KM imaju izraženiju namjeru emigriranja. Osobe koje žele promjene i nova iskustva imaju i izraženiju namjeru emigriranja.

6. PRIJEDLOG STRATEŠKIH SMJERNICA

Usljed emigracija mladih, zemljama u razvoju prijeti „odljev mozgova“ i potencijalni nedostatak kvalificiranog kadra neophodnog za održavanje i rast ekonomije. Istraživanja pokazuju različite motive za odlazak, iz kojih vidimo da ovi fenomeni nisu specifikum BiH, već su nezavisni od društvenog konteksta. Hazen i Alberts (2006) su pokazali da je dominantan motiv za emigraciju u razvijene zemlje potraga za kvalitetnijim visokim obrazovanjem i prilikom za naučnoistraživački rad u sofisticiranim laboratorijama. Autori Cheshire & Magrini (2006) pokazuju da je osnovni motiv bolji standard života, bez elaboracije šta za koga to predstavlja, dok Portes et al. (2002) pokazuju snažan motiv preduzetničkih aktivnosti na stabilnom i većem tržištu. Brojne su društveno-političke mjere kojima se može utjecati na demotiviranje emigracijskih trendova. Prije svega, neophodne su mjere na tržištu rada, odnosno uspostavljanje efikasnog i **sistema zapošljavanja** na fer osnovama, kao i mjere koje se odnose na **kvalitet obrazovanja**. Nakon ovih primarnih i za mlade specifičnih smjernica, pažnju treba posvetiti ukupnom **kvalitetu života mladih**, poticanju mladih na **aktivizam** te konačno kreiranju **pozitivnog okruženja za život**. Kako bi se kreirala adekvatna zakonska podloga za neke od navedenih smjernica, potrebno je inicirati donošenje Zakona o društvenom položaju i zapošljavanju mladih u Kantonu Sarajevo, te Zakona o fondu za finansiranje poduzetništva mladih u Kantonu Sarajevo.

6.1. Zapošljavanje mladih

BiH ima jednu od najviših stopa nezaposlenosti u Evropi. Stopa nezaposlenosti u 2019. godini iznosila je 15,7% (13,6% za muškarce i 18,8% za žene). Pri tome, stopa nezaposlenosti bila je najviša među mladim osobama starosti od 15 do 24 godine i iznosila je 33,8% (31,3% za muškarce i 37,9% za žene)

(BHAS, 2109). Ipak, ove podatke moramo uzeti s rezervom i dodati im neformalnu ekonomiju, koja je posebno interesantna u prekarnim zanimanjima (potplaćeni, privremeni i nesigurni poslovi) kojima su skloni mladi.

Aktivnosti koje se trebaju preduzeti u vezi sa zapošljavanjem mladih kreću se od **makroekonomske politike** pa do poticaja samozapošljavanja. Sistemski se treba potaknuti rast zaposlenosti i otvaranje novih radnih mjesta kroz makroekonomske politike, zapošljivost i druge politike tržišta rada. Programi javnih investicija i zapošljavanja trebali bi promovirati zapošljavanje općenito, a posebno zapošljavanje mladih. Niz je mjera koje različite strukture vlasti u BiH mogu poduzeti, ali posebno s osvrtom na Kanton Sarajevo, tu su javni programi zapošljavanja, programi garancije za zapošljavanje, radnointenzivni infrastrukturni programi (koji bi se višestruko pozitivno odrazili na sprečavanje emigriranja), subvencije za plaće i osposobljavanje i druge specifične intervencije zapošljavanja mladih. Veoma je važno istaknuti, a bazirano na podacima iz kvalitativnog istraživanja ove studije, da takvi programi moraju osigurati jednak tretman mladih radnika i jasno predstaviti kriterije po kojima se programi dodjeljuju ili implementiraju.

Za makroekonomske programe i politike veoma je važno uključiti mlade kod kreiranja novih poziva i programa. Bez stalne komunikacije s mladima kroz nevladin sektor, kreirani programi će biti sami sebi svrha, a ne odgovoriti na specifične potrebe mladih.

S druge strane, da bi se potaklo zapošljavanje, i to na fer osnovama među populacijom mladih, važno je fokusirati pažnju na **samozapošljavanje**. U tom smislu, Kanton Sarajevo može doprinijeti kroz (a) promovisanje pojma samozapošljavanja, (b) podjelu poticaja za samozapošljavanje, (c) omogućavanje lakšeg prekvalificiranja mladih, (d) uvođenje preduzetničkih disciplina u sistem školstva te (e) obezbjeđivanje prakse i obaveznog rada tokom školovanja.

Samozapošljavanje mladih predstavlja segment u koji mnoge države svijeta, neovisno o stepenu razvoja ili problemima s emigracijom, ulažu posebne napore s ciljem djelovanja na zapošljavanje mladih i smanjenje ukupne nezaposlenosti. Promocija preduzetništva obuhvata niz aktivnosti u profitnom i neprofitnom sektoru, uključujući razvoj privatnog poslovanja, samozapošljavanje, socijalna preduzeća i sl. Bosna i Hercegovina nema izraženu spremnost na preduzetničke poduhvate, koja prema Globalnom indeksu konkurentnosti za 2019. godinu iznosi 3,5 (na skali od 1 do 7), što je BiH svrstalo na 119. mjesto (od 141 ekonomije svijeta) (Schwab, 2019). U ranije provedenom istraživanju (Arslanagić-Kalajdžić et al., 2019), kao prepreke u preduzetničkim poduhvatima mladi su istakli: poteškoće u pristupu finansijama, izraženu korupciju i slabo ekonomsko okruženje. Prema iskustvu ispitanika, podrška po-

rodice predstavlja jedan od najvažnijih faktora u razvoju preduzetništva mladih. Osim toga, po cijeloj BiH postoje brojni inkubatori, tehnološki parkovi i biznis-centri, koji bi trebali da stoje na raspolaganju mladima kod razvijanja vlastite poslovne ideje. Regionalne razvojne agencije su dosta aktivne u toj oblasti. Isto tako, općine pružaju podršku razvoju biznisa, posebno ženama i mladim preduzetnicima. Pa ipak, i pored ovih programa, mladi ne dobijaju dovoljnu podršku za pokretanje vlastitog biznisa, a mjere koje se provode često ne ispunjavaju njihove stvarne potrebe.

Zapošljavanje mladih podrazumijeva iniciranje adekvatnih zakonskih rješenja koji će pratiti zapošljavanje i preduzetništvo mladih, ali i jačanje četverostrukog helix pristupa. Naime, neophodno je partnerstvo obrazovnih i vladinih institucija s akterima poslovnog okruženja, kao i krajnjim korisnicima, tj. mladima. Svi ovi akteri moraju učestvovati u dizajniranju i realizaciji programa zapošljavanja i samozapošljavanja, a posebno programa poticanja preduzetništva za mlade. Specifične aktivnosti su:

- Uvođenje preduzetničkih kurikuluma u osnovno i srednje obrazovanje.
- Programi podrške mladima s izraženim preduzetničkim namjerama (finansijska i savjetodavna).
- Uspostavljanje programa mentoringa i druge podrške mladim preduzetnicima te promovisanje mreža mladih preduzetnika.
- Olakšice za mlade koji pokreću vlastiti biznis.
- Osiguravanje povoljnog okruženja za mala i mikropreduzeća.
- Poboljšanje pristupa finansijama (subvencioniranje, krediti, grantovi i sl.).
- Inicirati donošenje Zakona o društvenom položaju i zapošljavanju mladih u KS i Zakona o fondu za finansiranje preduzetništva mladih u KS.

6.2. Kvalitet obrazovanja

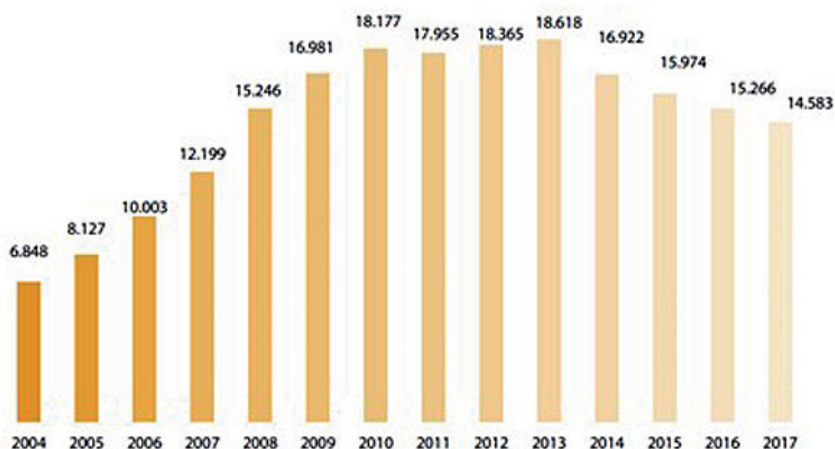
Jedan od negativnih učinaka migracije na razvoj o kojem se često govori u kontekstu istraživanja i razvoja jest **odlazak visokokvalificirane radne snage, takozvani odljev mozgova** koji predstavlja razvojne izazove zemljama u razvoju, jer to znači gubitak ljudskog kapitala i negativan doprinos na ulaganje u obrazovanje. Postoje ozbiljne razlike između nacionalnih politika mnogih razvijenih zemalja, koje imaju za cilj privlačenje visokokvalificirane radne snage, dok s druge strane postoje politike zemalja u razvoju kojima se sprečava odljev mozgova, barem u osjetljivim sektorima, poput zdravstva ili obrazovanja.

U svrhu zadržavanja naučnog kadra i drugih talenata, neophodna je modernizacija obrazovanja koja će stvarati buduće generacije visokoobrazovanih

talenata. Kontekst i uslovi u kojima nauka i tehnologija mogu napredovati zahtijevaju političke odluke, finansiranje, infrastrukturu, tehničku podršku i naučnu zajednicu; one su uglavnom nedostupne u zemljama u razvoju (Dodani & LaPorte, 2005). Modernizacija obrazovanja ima višestruki pozitivan učinak na pojavu odljeva mozgova s obzirom na to da potencijalno motivira mlade na ostanak u zemlji, stvarajući pritom budući ljudski kapital koji će eventualno nadomjestiti onaj izgubljeni, što može ublažiti negativne posljedice odljeva mozgova te naposljetku može predstavljati privlačni faktor u odnosu na strani ljudski kapital.

Na bazi provedenog istraživanja za potrebe ove studije, ispitanici jasno razdvajaju dobre učitelje / nastavnike / profesore, koji su ih motivisali, a ne samo podučavali, i navode njihovo nesebično zalaganje i progresivnost. S druge strane je sistem, koji čak nije ni prepoznao niti podržao te kvalitetne nastavnike i njihove individualne napore. Dakle, sistem je taj koji se treba promijeniti, a pri tome promovisati zalaganja pojedinaca i predstaviti ih kao uzore, ne samo mladima već i drugim nastavnicima.

Podaci iz 2016. godine pokazuju da je visokoobrazovanih u BiH najmanje u regiji, odnosno 12,7%, dok ih je u Hrvatskoj 16,38%, slično kao i u Srbiji. Stopa nepismenosti u BiH je 2,82%, pa je ona i po tome najlošija u regiji. Srbija ima 1,96% nepismenih, a Hrvatska 0,8% (BHAS). Broj visokoobrazovanih raste po trendu koji je u skladu s natalnom i emigracijskom slikom BiH (Slika 10).

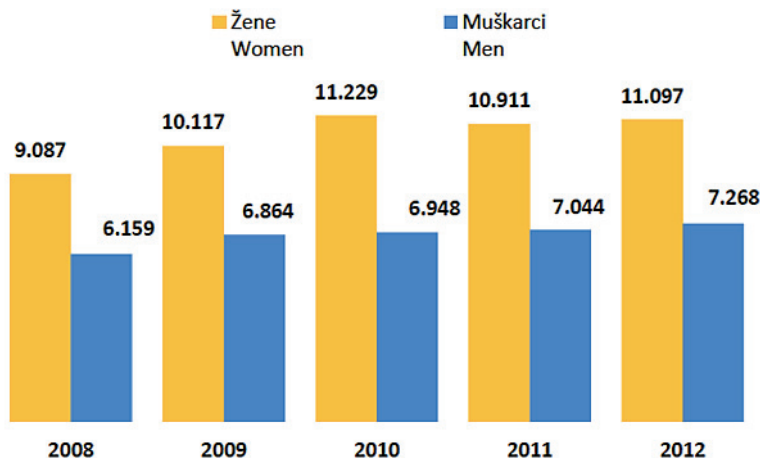

Slika 10. Broj diplomiranih studenata u BiH prema godinama

Izvor: BHAS, Bosna i Hercegovina u brojevima 2018.

Trenutno žene pohađaju master studije u većem broju od muškaraca (Slika 11) i stope upisa žena rastu brže od stopa njihovih muških kolega. Žene s višim

nivoom obrazovanja također imaju više stope učešća u radnoj snazi. Ovo ukazuje na to da je povrat na obrazovanje visok, ali i na to da su žene u ruralnim područjima u velikoj mjeri zanemarene. Broj žena i dalje premašuje broj muškaraca kada je riječ o studijima u oblasti obrazovanja, umjetnosti, društvenih nauka, prava i medicine, dok u tradicionalno „muškim“ oblastima obrazovanja kao što su inženjerstvo i prirodne nauke i dalje dominiraju muškarci. Iako žene u većem broju završavaju dodiplomske i diplomatske studije, broj muškaraca premašuje broj žena po broju stečenih doktorata.

Slika 11. Spolna struktura studenata na master studiju

Izvor: Arslanagić-Kalajdžić et al. (2019)

Podaci iz Globalnog indeksa konkurentnosti za 2019. godinu (Schwab, 2019) pokazuju jako lošu sliku BiH u pitanju obrazovanja i kreiranja kvalitetne radne snage. Tako je BiH ocijenjena veoma nisko u pitanju usavršavanja nastavnika, po praktičnom obrazovanju i po vještinama tokom obrazovanja i zauzima 133, 134. i 135. mjesto redom u navedenim kategorijama (od ukupno 141 posmatrane ekonomije svijeta). Ovi podaci su poražavajući i predstavljaju jasan pokazatelj da se nešto hitno mora promijeniti u obrazovnom sistemu u BiH. A kako je ovo pitanje uređeno upravo na kantonalnom nivou, to daje mogućnost Kantonu Sarajevo da napravi signifikantne promjene i unapređenja. To smo sve nažalost imali priliku vidjeti i iz podataka PISA testiranja za 2018. godinu i nepostojanja kritičkog razmišljanja, rješavanja problema i funkcionalne pismenosti kod mladih u BiH. Sve ovo je rezultat zastarjelih kurikuluma na svim nivoima obrazovanja, rezultat nedovoljnog kontinuiranog usavršavanja nastavnog kadra i nepraćenja aktuelnih trendova u obrazovanju. Sve ovo se višestruko loše odražava na ukupni kvalitet života i prosperitet mladih u BiH.

Aktivnosti vezane za povećanje prilika za zapošljavanje:

- Hitna kurikularna reforma svih nivoa obrazovanja
- Kontinuirano unapređenje znanja i vještina nastavnog kadra, na svim nivoima obrazovanja.
- Učenje na primjeru najboljih nastavnika i bolja promocija „dobre prakse“
- Analiza vodećih zemalja i angažman stručnjaka iz zemalja s dobrim obrazovnim sistemima
- Po uzoru na vodeće zemlje u oblasti obrazovanja ulagati u područja koja su budućnost, npr. STEM područje
- Poboljšanje tehničkog stručnog obrazovanja i osposobljavanja, uključujući učenje zasnovano na radu i praksu
- Poboljšanje suradnje poslovnog sektora i obrazovnih institucija u svrhu pripremanja mladih za tržište rada ranijim stjecanjem praktičnog znanja

6.3. Unapređenje kvaliteta života

U 2017. godini bilo je gotovo 17 miliona migranata u okviru EU28, od čega je oko jedne trećine (32%) bilo u dobi od 15 do 34 godine. Većina migracija u okviru EU28 kreće se prema Njemačkoj i Velikoj Britaniji, koje su ujedno i dvije najtraženije destinacije za mlade migrante. Šta će se dešavati sada nakon BREXIT-a, kada Velika Britanija ne bude omogućavala ovakvu mobilnost radne snage, ostaje da se vidi u narednom periodu. Najčešće zemlje porijekla su Rumunija, Poljska, Italija i Portugal. Također, od ovih 17 miliona, njih oko 25% ili 4,2 miliona su visokoobrazovani migranti. Upravo zato, brojne analize u okviru EU provedene su o ovom pitanju (European Union, 2018).

Među ključnim faktorima koji su identificirani kao privlačni ili *pull* za visokokvalificirane, obrazovane, mlade migrante izdvojeni su sljedeći (European Union, 2018):

- Kvalitet života, zamišljen kao pristupačnost i dostupnost smještaja, troškovi života, kvalitet obrazovnog sistema i dostupnost infrastrukture
- Slobodne aktivnosti (npr. kultura), društveni život i zdravstveni sistem
- Percepcija regije izvana (tj. reputacija i imidž destinacije)
- Postojanje strategije usmjerene prema talentima od interesa
- Uvjeti rada, zamišljeni kao karijerne mogućnosti i podrška poslovanju (npr. pokretački inkubatori i uredski objekti)

Mladi ocjenjuju destinaciju na kojoj žive zahvaljujući kvalitetu života koji oni sa svojim potrebama tu mogu postići. Stoga se potrebe koje mladi navode i odnose na svakodnevni život, a znatno će utjecati na ukupan kvalitet i zadovoljstvo životom mladih. Potrebe mladih se odnose na slobode koje diktira moderni život, na mogućnost putovanja, na bolji javni prevoz, na bogatija kulturna dešavanja, na jednake prilike za sve mlade, vrednovanje kvaliteta i truda i drugo.

Unapređenje kvaliteta života i svakodnevnice je tretirano i u Strategiji prema mladima Kantona Sarajevo, gdje su korektno navedene neke od odrednica koje bi znatno unaprijedile život mladih, od obaveznog zdravstvenog osiguranja za sve mlade, preko pomoći u rješavanju stambenog pitanja, pa do aktivnijeg učešća mladih u kulturnom, umjetničkom i sportskom životu.

I u našoj studiji, mladi su ocijenili visokim ocjenama elemente koji utječu na njihovo zadovoljstvo svakodnevnicom, poput visokih ocjena za *nivo zagađenja i kvalitet javnog prevoza*. Oni će izabrati život na drugoj destinaciji ukoliko će im to omogućiti da nisu izloženi stalnom zagađenju tri mjeseca godišnje. Još jedna interesantna stavka koja se nalazi visoko na ljestvici nezadovoljstva jeste *mentalitet populacije*; mladi žele progresivne poruke i ideje i žele da budu u toku s načinom razmišljanja svojih vršnjaka u razvijenim društvima.

Mladi su i u ovoj studiji iznijeli pozitivan stav o npr. izletištim i prirodnim resursima kojima raspolaže BiH, što govori o značaju koji oni pridaju upravo ovim aspektima svakodnevnog života i o značaju korištenja slobodnog vremena za njih.

Aktivnosti koje bi trebalo inicirati u smislu unapređenja kvaliteta života za mlade u Kantonu Sarajevo podrazumijevaju sljedeće:

- Programi za rješavanje stambenog pitanja
- Aktivno uključivanje mladih u kreiranje kulturnih i sportskih sadržaja
- Bolje iskorištavanje prirodnih bogatstava u KS i oko njega te poticanje na sportsko-rekreativne aktivnosti
- Rješavanje pitanja saobraćaja, poticanje npr. korištenja bicikla za vožnju po gradu, subvencije za kupovinu bicikla, kreiranje biciklističkih staza i slično
- Obogaćivanje festivalske, koncertne, zabavne ponude različitih žanrova u KS
- Poticanje i omogućavanje jednostavnijih i pristupačnijih putovanja za mlade
- Kreiranje atmosfere za slobodno izražavanje mišljenja i fokus svakodnevnice mladih na pitanja koja su njima od interesa

6.4. Poticanje aktivizma mladih

Osnov aktivizma mladih jeste rad na promjenama u društvenoj i političkoj sferi vođen željom za stvaranjem boljeg okruženja i pravednijeg društva. Nakon uvida u stavove mladih o važnim aspektima društvenog i političkog života u ovom istraživanju, može se zaključiti kako je kolektivni pesimizam među mladima produkt općeg nezadovoljstva institucijama koje snose najveću odgovornost za upravljanje društvom, zatim njihov osjećaj nemogućnosti utjecaja na trenutnu situaciju putem, između ostalog, političke participacije, te negativni pogled na njihovu perspektivnu budućnost u zemlji. Dodavši tome visoku stopu nezaposlenosti mladih, veliki broj mladih osjeća da im ne preostaje ništa drugo nego napustiti zemlju u kojoj se nisu uspjeli situirati, jer ničim ne mogu doprinijeti pozitivnim promjenama. Treba imati u vidu da se mlade često optužuje za neaktivnost i nezainteresiranost za učešće u javnom i političkom životu, dok istovremeno nedostaje poticaja za njihovo aktivno uključanje u različite sfere života, te je na tome potrebno aktivnije raditi, i to na svim nivoima.

Za zadržavanje mladih u Kantonu Sarajevo ključno je, dakle, pored ostalih ovdje navedenih faktora, poticati njihov aktivizam kroz stvaranje osjećaja mogućnosti pozitivnih promjena i isticati važnost njihovog doprinosa kroz građansku, ekonomsku, društvenu, kulturnu, pa i političku participaciju. Osjećaju nemoći važno je aktivno suprotstavljati ne samo pozitivne poruke već i konkretne mogućnosti aktivnog uključivanja mladih u procese donošenja odluka na svim nivoima. Veće bi pomake bilo moguće napraviti i kroz transformacijske omladinske lidere i njihovo umrežavanje, kako na višim upravljačkim nivoima, tako i u lokalnim zajednicama. Bilo bi od izuzetne važnosti da se u KS na svim nivoima, u svim organima donošenja odluka, posebno pri pitanjima koja se tiču direktno mladih, potiče njihova aktivna participacija kroz primjenu kvota.

Ne treba zaboraviti da je formalno, ali i neformalno obrazovanje za aktivno građanstvo, demokratiju i ljudska prava jako važan čimbenik za poticanje aktivizma, te je stoga neophodno jačati i obučavati edukatore i omladinske radnike za prenošenje ovih kompetencija i znanja na mlađe naraštaje. Kontinuiranim poticanjem kritičkog mišljenja i razvojem informacijske pismenosti, mladima se može se omogućiti lakši pristup informacijama od značaja za njih i njihovo slobodno organizovanje u interesne grupe koje bi aktivnim djelovanjem doprinosile pozitivnoj atmosferi i promjenama u društvu, te to treba imati u vidu pri kreiranju obrazovnih politika i sadržaja.

Također, u Kantonu Sarajevo, uz par izuzetaka poput dva Centra za djecu i mlade u Općini Novo Sarajevo, vidno nedostaju zajednički prostori za oku-

pljanje mladih koje bi slobodno i kreativno koristili, razmjenjujući ideje, informacije i organizirajući sadržaje značajne za tu populaciju. Takvi prostori su prijeko potrebni u Općini Novi Grad koja ima izuzetno veliku populaciju mladih ljudi, ali i perifernim područjima i manjim lokalnim zajednicama. Dom mladih u Općini Centar bi uz povećano učešće mladih ljudi u osmišljavanju sadržaja i otvaranje njegovog prostora za kreativne aktivnosti, ne samo one komercijalnog karaktera, mogao postati jedno od takvih mjesta okupljanja i kreativne energije koja bi mlade potakla na aktivnije učešće i umrežavanje.

Kanton Sarajevo bi s obzirom na mnogobrojnu studentsku populaciju iz cijele BiH morao osigurati adekvatne prostore ne samo za okupljanje već i za učenje i pisanje, jer studenti upravo njihov manjak ističu kao veliki problem. Osiguranje adekvatne infrastrukturne podrške studentskoj populaciji u Kantonu Sarajevo kroz ulaganje u Univerzitet i poboljšanje studentskog standarda, te osiguranje preduslova za njihovo aktivno učešće u različitim društvenim sferama, može ublažiti trend emigracije mladih ljudi, a moguće je ovaj trend i obrnuti privlačenjem studentske populacije iz drugih dijelova zemlje, pa i inostranstva.

Da sumiramo, pri donošenju budućih strategija u vezi s mladima u Kantonu Sarajevo važno je:

- Obezbijediti infrastrukturnu podršku studentskoj populaciji Univerziteta u Sarajevu za učenje, pisanje i rad
- Poticati i razvijati programe volontiranja na nivou lokalnih zajednica
- Uključiti mlade, omladinske organizacije i osobe koje rade s mladima u formuliranje strategija i politika koje se na njih odnose, kroz sistem kvota za mlade
- U formalno i neformalno obrazovanje uključiti tematske jedinice koje se odnose na zakonsku regulativu vezanu za mlade ljude i njihova prava te mogućnosti aktivnog doprinosa unutar lokalnih zajednica, kroz volonterski rad i druge angažmane
- Kroz formalno i neformalno obrazovanje poticati aktivno građanstvo, kritičko mišljenje i informacijsku pismenost
- Obezbijediti prostore u kojima mladi ljudi mogu redovno da se sastaju, razmjenjuju ideje i bave se kreativnim, humanitarnim i drugim aktivnostima od značaja za njih te njihovo redovno finansiranje

6.5. Kreiranje pozitivnog narativa u javnom prostoru

Stalna politička i ekonomska nestabilnost i neizvjesnost te slab ekonomski razvoj uveliko povećavaju intencije za napuštanje BiH. To sve dodatno nagla-

šava i višestruko uvećava negativna populistička retorika u javnom prostoru, koja dovodi do toga da je percepcija aktuelnog stanja još gora od stvarne slike.

U BiH su politička situacija i stvaranje atmosfere straha i besperspektivnosti velika prepreka za mlade da se odluče na ostanak, ali i povratak nakon što iskuse život u razvijenim zemljama, s boljim imidžom uslova za život. To je pokazalo i naše kvalitativno istraživanje, u kojem su pojedinci iznosili mišljenje da se u drugim zemljama fokusiraju na pozitivne teme i bave sobom, dok se sa svakom izloženosti medijima iz BiH ponovno govori o sukobu, o problemu, pa čak i o ratu.

Jasno se uočava potreba mladih da slušaju pozitivne priče. Žele da oni ispričaju svoje pozitivne priče i smatraju da bi tako oni mogli doprinijeti da motivišu svoje vršnjake da ostanu / vrate se i više angažuju u ovom osjetljivom trenutku za bh. društvo. Umjesto toga, kažu da ih dočekuju neprofesionalni političari i još neprofesionalniji mediji, koji ih opterećavaju problemima i negativnom retorikom, koju po svaku cijenu žele da izbjegnu. To je generacija koja želi da se bavi sobom, da se posveti svom napretku, da doprinese u svojim najpotentnijim godinama u svakom smislu, a umjesto poticanja da to naprave, oni su izloženi samo beznađu koje dolazi iz javnog diskursa.

Stavovi koji se iznose u javnom prostoru mogu predstavljati snažne prepreke mladima da se vrate u BiH, ili za talente da odluče ostati tu. Promjena narativa, uz korištenje ispravnih, provjerenih podataka, smanjit će želju mladih za odlaskom.

Aktivnosti koje se mogu poduzeti na nivou Kantona Sarajevu jesu:

- Kreiranje pozitivnih priča i pozitivnih primjera
- Kreiranje javne kampanje s temom **#neželimotići** i **#ovdježelimdaživim** i sveprisutnost ovakvog narativa
- Suzdržavanje od kreiranja atmosfere straha i spinovanja problema (korupcije, afera, prevara, siromaštva itd.)
- Edukacija svih ministara u Vladi KS iz oblasti efektivne komunikacije i kreiranja pozitivnog narativa

7. ZAKLJUČAK

Migracije su veoma prisutan proces i tema u javnom diskursu mnogih akcija, politika, diskusija i studija. Migracije imaju niz nivoa i aspekata, počev od popularnih tretmana svakodnevnih diskusija, populističkih zloupotreba, do ozbiljnih poimanja, shvatanja, analiza i studija. Studija koju čitate bavi se specifičnom temom migracija mladih ljudi u Kantonu Sarajevo, tačnije problematikom utjecaja na migracione procese s ciljem pozitivnog restrukturiranja na konkretnom društveno-političkom i teritorijalnom prostoru.

Studija je koncipirana i strukturirana u okviru aktivnosti Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, s ciljem upravljanja i usmjeravanja procesa u Kantonu i širim zajednicama. Fokus je na mladim generacijama i na reverzibilnim migracionim procesima, pri čemu se identifikuju i pozicioniraju faktori od utjecaja na povratak mladih. Uzimanje u obzir relevantnih faktora i adekvatno upravljanje njima treba da rezultira strategijom zadržavanja mladih u Kantonu i BiH.

Naučni pristup tematici migracija znatno je otežan „bukom“ u okruženju. Štampani i elektronski mediji i društvene mreže uveliko se bave ovom temom, nažalost i najčešće na populistički način i u funkciji informativnog rata koji se vodi protiv BiH. Dominiraju preuveličani podaci i negativističke interpretacije koje zamagljuju stvarnu situaciju. Dominacija netačnih interpretacija stvarnosti i trendova onemogućava efektivan pristup oblikovanju strategija radi pozitivnog utjecaja na migracione procese i tendencije.

Imajući u vidu prethodne spoznaje, ova studija, bez obzira na postojeće podatke, krenula je od analize sekundarnih podataka, ka kvantitativnoj i kvalitativnoj analizi. Na taj način kreirala se baza relevantnih podataka u funkciji ove studije, s diferenciranjem pouzdanih i tačnih podataka iz mnoštva često dvojbenih izvora. Uz to su prikupljeni kvalitativni i kvantitativni primarni po-

daci s naglaskom na specifičnu populaciju i područje istraživanja. Time su stvorene pretpostavke za primjenu naučnog pristupa u identifikaciji relevantnih determinanti i definiranju stvarnih trendova i problema te baza za koncipiranje strateških mjera usmjerenih ka promjeni situacije i trendova.

Analiza literature ukazuje na prepoznate i evidentirane *push* i *pull* faktore migracija. *Push* faktori su oni koji motiviraju migrante, u ovom slučaju mlade, da napuste matičnu zemlju (ekonomska situacija, standard života, loše obrazovanje, nemogućnost zapošljavanja, niske plaće i sl.), a *pull* faktori ih privlače u novu zemlju ili mjesto (visok životni standard, politička stabilnost, kvalitetno obrazovanje, mogućnost zapošljavanja i sl.). Analiza literature potvrđuje identifikaciju ovih faktora, s tim što se oni najčešće klasifikuju na ekonomske i ostale faktore. Ekonomski faktori su mogućnost zapošljavanja i standard života, odnosno visina plaća. Ti faktori direktno koreliraju s migracijskim namjerama. Sljedeći faktor po važnosti je obrazovanje sa svim aspektima (kvalitet, upošljivost, praktična upotrebljivost), zatim politička situacija i stabilnost te individualne karakteristike i socijalne okolnosti pojedinaca. Evidentno je da svaka studija i/ili analiza migracionih tendencija treba uzeti u obzir ove faktore s ciljem pretendovanja na donošenje ispravnih zaključaka u analizi migracionih procesa i tendencija i koncipiranja mjera za promjenu negativnih trendova.

Statističko praćenje emigracionih pojava u BiH još uvijek je oskudno i nedovoljno specifično. Stoga se analiza literature svodi na Zakon o mladima Federacije BiH i Strategiju prema mladima Kantona Sarajevo 2019–2023. te nekoliko relevantnih studija. Podaci iz postojeće statistike i relevantnih studija ukazuju na to da 3/4 mladih razmišlja o migraciji na različite načine i s različitim intenzitetom namjera. Raspoloživi podaci su alarmantni i zahtijevaju akciju i kontramjere koje se u Kantonu Sarajevo fokusiraju na oblasti obrazovanja i nauke mladih, rad, zapošljavanje i preduzetništvo mladih, socijalnu brigu za mlade, zdravstvenu zaštitu mladih, kulturu i sport, aktivizam mladih i sigurnost mladih.

Kvalitativna analiza u ovoj studiji urađena je metodom dubinskih intervjua i organiziranjem fokus grupa. Intervju su organizirani oko tema pristupa medija problemu odlaska mladih i najvažnijim problemima mladih zbog kojih se odlučuju na odlazak te aktivnosti koje Vlada Kantona Sarajeva može u kratkom roku da provede kako bi se smanjio odlazak mladih iz BiH i primjer onoga što pojedine institucije / organizacije čine u pitanju ovog problema.

Semantička analiza intervjua ukazala je na elementarne motive migracija: nejednakost, obrazovni sistem, netransparentnost, besperspektivnost, nezain-

tereso vanost, nepovjerenje, nesamostalnost, politiku i ukupnu retoriku u javnom prostoru. Ispitanici u narativnim intervjuima bili su i oni koji su već napustili BiH, kao i pojedinci iz grupe mladih koji nisu napustili BiH. Takav pristup omogućio je sagledavanje faktora s ispitanicima s određenim iskustvom i „zreljim“ motivima. I ovi intervjui obezbijedili su niz korisnih spoznaja, koje se koriste u definiranim preporukama i smjernicama djelovanja ka ostanku mladih u BiH.

U okviru kvalitativnih istraživanja organizirane su i fokus grupe sa sličnim temama koje su tretirali intervjui. Metoda analize sadržaja ukazala je na slične termine oko kojih se koncentrišu diskusije unutar fokus grupa: posao, škola, zapošljavanje, promjena, odlazak, življenje, obrazovanje. Kvalitativna analiza urađena unutar ovog istraživanja indicirala je određene razlike unutar mladih generacija u odnosu na širu populaciju. To implicira i različite pristupe vlada različitih nivoa, bazirane na spoznaji da su mladi inovativni, skloni avanturama, selektivni u pitanju obrazovanja i poprilično apolitični.

Kvantitativno istraživanje uradila je specijalizovana agencija na uzorku od 442 ispitanika, od čega je 256 mladih u Kantonu Sarajevo. Rezultati ankete ukazuju na to da 61% građana KS ima emigracijske aspiracije, od čega njih 31% izražava intenciju trajnog emigriranja. 70% mladih je izrazilo pozitivne intencije za napuštanje zemlje, od čega 34% trajno, a 36% privremeno. Mladi pokazuju veću tendenciju ka odlasku u odnosu na osobe starije od 35 godina. Samo 9% mladih u odnosu na 25% osoba starijih od 35 godina nema namjeru napuštanja BiH. Motivi za ovakve namjere su prije svega nezaposlenost, zatim slijede korupcija, nizak životni standard, zdravstveni, obrazovni i pravosudni sistem te politička situacija.

Sveukupni rezultati istraživanja unutar ove studije ukazuju na situaciju koja iziskuje adekvatan program i akcije usmjerene na mijenjanje općeg stanja i pogleda prema migracijama iz BiH. Suštinski, radi se o dva tipa programa i akcija. Jedan je usmjeren prema suštinskom mijenjanju stanja i odnosa u društvu. Naprimjer, važno je svjesno i organizirano raditi na smanjenju nezaposlenosti. S druge strane, komunikacijska situacija u društvu ukazuje na to da su dominantne teme i pogledi na mnoga pitanja vezana s migracijama često bazirani na netačnim i ideološkim premisama, s ciljem postizanja političkih, populističkih ili nekih drugih ciljeva. U tom pogledu, potrebno je raditi na promoviranju tačnih i pozitivnih podataka i priča. S tim u vezi predlažu se strateške smjernice akcija potrebnih da se adresiraju negativni migracioni procesi i namjere uočene u ovoj studiji, kao i širi trendovi vezani za moderno doba i opću atmosferu u zemljama regiona i šire.

Ova studija se fokusirala na pet strateških smjernica, kako slijedi:

- 1) Zapošljavanje mladih
- 2) Kvalitet obrazovanja
- 3) Unapređenje kvaliteta života
- 4) Poticanje aktivizma mladih
- 5) Kreiranje pozitivnog narativa u javnom prostoru.

S obzirom na životnu fazu populacije mladih, njih u svakodnevnom životu prevashodno zanimaju obrazovanje i zapošljivost. Kako je riječ o populaciji koja se još uvijek obrazuje ili je u potrazi za prvim zaposlenjem, to su faktori koji će njima biti presudni za donošenje odluke o ostanku ili odlasku iz BiH. Treća smjernica – unapređenje kvaliteta života, direktno zavisi od prve dvije smjernice, zapošljavanje mladih i kvalitet obrazovanja. Tu se još posebna pažnja mora staviti na fazu u životnom vijeku i na zahtjeve mladih, a to je stambeni prostor, transport unutar Kantona Sarajevo, unutar BiH i van BiH, kvalitet i kvantitet zabavnih i sportskih sadržaja i druge stvari koje čine svakodnevnicu kod mladih. Da bi se mladi motivirali, ne samo da ostanu već i da doprinose razvoju društva i učestvuju u kreiranju politika, mora im se i dati prilika kroz promoviranje njihovog aktivizma u svim važnim pitanjima. Konačno, ukupni narativ oko BiH je destimulirajući faktor za ostanak mladih. Oni žele da se više prostora da njima i njihovim svakodnevnim problemima, a ne dnevno-političkim zbivanjima koja BiH stavljaju u negativan kontekst i tako doprinose njihovoj odluci da trajno napuste domovinu.

REFERENCE

- Agencija za statistiku BiH. (2019). *Bosna i Hercegovina u brojevima 2018*. Agencija za statistiku BiH. ISSN: 1986-8510.
- Arslanagić-Kalajdžić, M., Čičić, M., Husić-Mehmedović, M., Kadić-Maglajlić, S., Kapo, A., Markuš, R., Martinović, I., & Turulja, L. (2019). *Žensko preduzetništvo: pregled stanja i preporuke za budućnost, Women in Business*. Ekonomski fakultet Sarajevo. ISBN: 978-9958-25-141-2.
- Azmat, F., Osborne, A., Le Rossignol, K., Jogulu, U., Rentschler, R., Robottom, I., & Malathy, V. (2013). Understanding aspirations and expectations of international students in Australian higher education. *Asia Pacific Journal of Education*, 33(1), 97-111.
- Bijker, R. A. (2010). New-build gentrification in central Shanghai: Demographic changes and socioeconomic implications. *Population, Space and Place*, 16(5), 345–361. doi: 10.1002/psp.
- Bjarnason, T., & Thorlindsson, T. (2006). Should I stay or should I go? Migration expectations among youth in Icelandic fishing and farming communities. *Journal of Rural Studies*, 22(3), 290-300.
- Borozan, Đ. (2014). Understanding gendered aspects of migration aspiration and motives of university students by multivariate statistical methods. *Croatian Operational Research Review*, 5(1), 49–66.
- Carling, J. (2014). *The role of aspirations in migration. Determinants of International Migration*, International Migration Institute, University of Oxford, Oxford.
- Cheshire, P. C., & Magrini, S. (2006). Population growth in European cities: Weather matters but only nationally. *Regional Studies*, 40, 23–37.
- Creighton, M. J. (2013). The role of aspirations in domestic and international migration. *The Social Science Journal*, 50(1), 79–88. doi: <https://doi.org/10.1016/j.soscij.2012.07.006>.
- Czaika, M., & Vothknecht, M. (2012). *Migration as Cause and Consequence of Aspirations*. IMI Working Paper 57. University of Oxford – Department

- of International Development, German Institute for Economic Research (DIW Berlin).
- Čičić, M., Efendić, A., Emirhafizović, M., Husić-Mehmedović, M., Trifković, M., & Turulja, L. (2019). *Studija o emigracijama Bosna i Hercegovina*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH. ISBN: 978-9926-410-48-3.
- Denstag, F. Y (2009). *Youth Policy Manual: How to develop a national youth strategy*. Council of Europe.
- Dinc, S. M., Jahic, K., & Kocan, S. (2017). *The Youth's Perception of Migration in Bosnia and Herzegovina*. Conference paper.
- Dodani, S., & LaPorte, R. E. (2005). Brain drain from developing countries: how can brain drain be converted into wisdom gain?. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 98(11), 487–491.
- Dragović, A., Drakulovska-Chukalevska, M., & Dragović, I. (2017). Some Aspects of Youth Attitudes Towards (E)migration: Case of Republic of Macedonia. In: Bobić, M., & Janković, S. *Towards understanding of contemporary migration. Causes, Consequences, Policies, Reflections*. Belgrade: Institute for Sociological Research, Faculty of Philosophy, University of Belgrade.
- Dustmann, C., & Glitz, A. (2011). *Migration and Education*. Discussion Paper No 05/11. London: Centre for Research and Analysis of Migration.
- Efendic, A. (2016). Emigration intentions in a post-conflict environment: evidence from Bosnia and Herzegovina. *Post-Communist Economies*, 28(3), 335–352. doi: 10.1080/14631377.2016.1166800.
- European Commission. (2013). *Labour market developments in Europe 2013*.
- European Union. (2018). *Addressing Brain Drain: Local and Regional Dimensions*. European Union.
- Franc, S., Čeh Časni, A., & Barišić, A. (2019). Determinants of Migration Following the EU Enlargement: A Panel Data Analysis. *The South East European Journal of Economics and Business*, 14(2), 13–22. Retrieved from <http://journal.efsa.unsa.ba/index.php/see/article/view/1056>.
- Gibson, J., & McKenzie, D. (2011). Eight questions about brain drain. *Journal of Economic Perspectives*, 25(3), 107-28.
- Halimić, Š. (2016). *Analiza rezultata istraživanja potreba i problema mladih Kantona Sarajevo*. Sarajevo: Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo.
- Hazen, H. D., & Alberts, H. C. (2006). Visitors or immigrants? *International students in the United States. Population, Space and Place*, 12, 201–216.
- Heckert, J. (2015). New perspective on youth migration: Motives and family investment patterns. *Demographic Research*, 33, 765–800.
- Heering, L., Erf, R. van der, & Wissen, L. van (2004). The role of family networks and migration culture in the continuation of Moroccan emigration:

- A gender perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(2), 323–337. doi: 10.1080/1369183042000200722.
- Kennan, J., & Walker, J. R. (2011). The effect of expected income on individual migration decisions. *Econometrica*, 79(1), 211–251.
- Labrianidis, L., & Sykas, T. (2017). Why High School Students Aspire to Emigrate: Evidence from Greece. *Journal of International Migration and Integration*, 18(1), 107–130. doi: 10.1007/s12134-015-0468-3.
- Lavrič, M., Tomanović, S., & Jusić, M. (2019). Youth Study South-East Europe 2018/2019. Sarajevo: Friedrich Ebert Foundation.
- Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo. (2019). Strategija prema mladima Kantona Sarajevo 2019.–2023. Dostupno na: <https://mon.ks.gov.ba/sektori/saobracajedukacija/propisi/strategija-prema-mladima-kantona-sarajevo-2019-2023-godina>
- O'Reilly, J., Eichhorst, W., Gábos, A., Hadjivassiliou, K., Lain, D., Leschke, J., ... & Russell, H. (2015). Five characteristics of youth unemployment in Europe: Flexibility, education, migration, family legacies, and EU policy. *Sage Open*, 5(1). doi: 10.1177/2158244015574962.
- Portes, A., Haller, W. J., & Guarnizo, L. E. (2002). Transnational entrepreneurs: An alternative form of immigrant economic adaptation. *American Sociological Review*, 67, 278–298.
- Potočnik, D., & Adamović, M. (2018). *Iskustvo migracije i planirani odlasci mladih iz Hrvatske*. Zagreb: Friedrich Ebert Stiftung.
- Predojević-Despić, J. (2017). Who Has Left, and Who Would Return: Differences between Serbian Highly Educated Emigrants in the USA and Canada. In: Bobić, M., Janković, S. *Towards understanding of contemporary migration Causes, Consequences, Policies, Reflections*. Belgrade: Institute for Sociological Research, Faculty of Philosophy, University of Belgrade.
- Rakauskienė, O. G., & Ranceva, O. (2014). Youth unemployment and emigration trends. *Intellectual Economics*, 8(1), 165–177.
- Raymer, J., & Wiśniowski, A. (2018) Applying and testing a forecasting model for age and sex patterns of immigration and emigration. *Population Studies*. Taylor & Francis, 72(3), 339–355. doi: 10.1080/00324728.2018.1469784.
- Schwab, K. (2019). *Global Competitiveness Report 2019*. World Economic Forum.
- Smith, D. P., Rérat, P., & Sage, J. (2014). Youth migration and spaces of education. *Children's Geographies*, 12(1), 1–8. doi:10.1080/14733285.2013.871801.
- Turčilo, L., Osmić, A., Kapidžić, D., Šadić, S., Žiga, J., & Dudić, A. (2019). *Youth study. Bosnia and Herzegovina. 2018/2019*. Berlin: Friedrich Ebert Stiftung.

- USAID. (2018). *The National Survey of Citizens' Perceptions in Bosnia and Herzegovina (NSCP-BiH)*. Dostupno na: <http://www.measurebih.com/national-survey-of-citizens-perceptions>
- Van Dalen, H. P., Groenewold, G., & Fokkema, T. (2005). The effect of remittances on emigration intentions in Egypt, Morocco, and Turkey. *Population Studies*, 59(3), 375-392.
- Van Dalen, H. P., & Henkens, K. (2013). Explaining emigration intentions and behaviour in the Netherlands, 2005–10. *Population Studies*, 67(2), 225–241. doi: 10.1080/00324728.2012.725135.
- Van Dalen, H., & Henkens, K. (2008). *Emigration Intentions: Mere Words or True Plans?* Explaining International Migration Intentions and Behavior (Discussion Paper No. 2008–60). Retrieved from Tilburg University, Center for Economic Research website: <https://econpapers.repec.org/paper/tiutiucen/d78ea768-e1d5-4a80-baff-2f4b3ece7a01.htm>.
- Van Mol, C. (2016). Migration aspirations of European youth in times of crisis. *Journal of Youth Studies*, 19(10), 1303–1320. doi: 10.1080/13676261.2016.1166192.
- Vesković-Andelković, M. (2017). To Stay or to Leave? On Emigration of Youth from Serbia. In: Bobić, M., Janković, S. *Towards understanding of contemporary migration Causes, Consequences, Policies, Reflections*. Belgrade: Institute for Sociological Research, Faculty of Philosophy, University of Belgrade.
- Zhu, Nong. (2002). The impacts of income gaps on migration decisions in China. *China Economic Review*, 13, 213–230. doi: 10.1016/S1043-951X(02)00074-3.

DODATNI IZVORI:

- European Commission. (2012). Communication from the commission to the European parliament, the council, the economic and social committee and the committee of the regions, Single Market Act, Twelve levers to boost growth and strengthen confidence, “Working together to create new growth”.
- Odluka Vlade KS o subvencioniranju rješavanja stambenog pitanja mladih – Službene novine Kantona Sarajevo, broj 12/19
- The youth employment crisis: A call for action. Resolution and conclusions of the 101st Session of the International Labour Conference, Geneva, 2012.
- Zakon o mladima Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine“, broj: 36/10).

Zbirna informacija resornih ministarstava Vlade Kantona Sarajevo u vezi sa Tematskom sjednicom Skupštine Kantona Sarajevo o pitanjima i statusu mladih Kantona Sarajevo, broj: 11/05-49-42702/19 od 6. 12. 2019. godine.

World Bank. (2019). Migration and Brain Drain: World Bank ECA Economic Update Fall 2019 (English). Washington, D.C.: World Bank Group. Retrieved from <http://documents.worldbank.org/curated/en/657051570692065211/World-Bank-ECA-Economic-Update-Fall-2019>.

The World Economic Forum (2014). Global Risk Report, 2014. The World Economic Forum. Retrieved from <http://www.weforum.org/reports/global-risks-2014-report>.

PRILOZI

Prilog A. Obrazac za pitanja za intervju – donosioci odluka

INTERVJU

Organizacija:

Ime i prezime:

Funkcija:

1. Kako gledate na pojavu odlaska mladih iz Kantona Sarajevo i iz BiH?
(Da li ste primijetili da mladi odlaze? Koliko je pojava odlaska mladih prisutna? Da li joj se u medijima pristupa adekvatno ili postoji predimenzioniranje / zapostavljanje? Da li imate nekih ličnih primjera / iskustava povezanih s pojavom?)
2. Koji su, po Vašem mišljenju, najvažniji problemi mladih u našem društvu? Koji je problem na prvom, a koji na drugom mjestu po važnosti, zbog kojih bi mladi mogli odlučiti da napuste BiH?
(Npr. Materijalno-ekonomska nesamostalnost, Školski i obrazovni sistem, Nezaposlenost, Stambeni problemi, Korištenje slobodnog vremena, Podređen položaj mladih, Moralna kriza i nedostatak ideala, Nedovoljna briga društva za probleme mladih, Socijalne razlike, Nacionalne nesuglasice, Nezainteresovanost mladih za društvene probleme, Neefikasnost i neaktivnost omladinskih organizacija, Nedostatak slobode glasa govora i mišljenja, Alkoholizam, narkomanija, delikvencija i slično, Otuđenost ljudskih odnosa)
3. Kako mislite da izgleda proces realizacije odluke o odlasku kod mladih u BiH *(koje korake oni poduzimaju, na koji način)?*
4. Koje konkretne aktivnosti Vlada Kantona Sarajeva može u kratkom roku da provede kako bi se smanjio odlazak mladih iz BiH?
5. Šta Vaša institucija / organizacija čini po pitanju ovog problema? Da li ste svjesni nekih drugih inicijativa – dobrih praksi (institucionalnih, NGO i sl.) koji se bave ovim problemom? Koje su to?
6. Da li ste opservirali pojavu povratka mladih? Šta mislite da bi bili razlozi za mlade da se vrate u BiH?

Prilog B. Obrazac za pitanja za intervju – mladi

SMJERNICE ZA INTERVJUE

1. Demografska pitanja

Molimo vas da se opišete, koliko imate godina, spol, obrazovanje, zanimanje, zaposlenje, radno iskustvo, porodični status (udata / oženjen, djeca, s kim živite, da li su vam roditelji živi, imate li braće / sestre), sredina u kojoj ste živjeli u BiH (navedite grad i općinu), prihodi, etnička pripadnost i drugo.

2. Razlozi odlaska iz BiH

Kratko komentarišite zašto ste napustili BiH? Obrazložite razloge? Da li je nešto od navedenog dodatno potaklo vaš odlazak – vaše zanimanje je traženo van BiH, imate porodicu van BiH, živjeli ste ranije van BiH i sl. U koju zemlju ste otišli? Zašto baš tamo? Ako ste ranije živjeli vani, gdje i koliko dugo i zašto ste se vratili?

3. Pomoć pri odlasku iz BiH

Da li vam je neko pomogao u aktivnostima odlaska iz BiH? Kako? Da li se nekada namjeravate vratiti u BiH?

4. Stavovi o situaciji u BiH

Kakvo je vaše mišljenje o situaciji u BiH i životu u BiH? Šta vam predstavlja najveći problem (npr. zdravstvena zaštita, kulturna zbivanja, društveni sadržaj, kvalitet obrazovanja...), a šta bi vam bili razlozi za povratak u BiH?

5. Obrazovanje

Koliko su vam pri donošenju odluke o odlasku bili važni manjak demokratije i poštivanja ljudskih prava, poput recimo prava na zdravlje, na rad, na jednakost? Jeste li u BiH osjećali da ličnim angažmanom možete doprinijeti pozitivnim promjenama? Kakav je uticaj na takav stav imalo vaše obrazovanje? Smatrate li da obrazovni sistem u BiH potiče aktivno učešće mladih u društvenom i političkom životu? Zašto?

6. Karakteristike ličnosti

Opišite kakva ste osoba. Da li ste osoba koja je u potpunosti spremna na preuzimanje rizika? Vjerujete li u uspjeh svojih planova i kako se nosite s neočekivanim problemima? Da li ste avanturista kojeg uzbuđuju neočekivana iskustva ili volite živjeti u skladu s fiksnim pravilima?

6. Ostalo

Ako ima još nešto što je bitno da navedete u vezi s pitanjima vašeg odlaska / ostanka u BiH, molimo da nam ovdje napišete.

Prilog C. Podsjetnik koji je korišten pri moderaciji fokus grupa

FOKUS GRUPA

- Kad uzmete sve oblasti u obzir, kako biste ocijenili svoj trenutni životni standard?
- Kako biste ocijenili svoj trenutni životni standard u odnosu na životni standard Vaših roditelja kada su bili Vaših godina?
- Šta mislite kakav će biti Vaš standard u naredne tri godine?
- Koji su, po Vašem mišljenju, najvažniji problemi mladih u našem društvu? Koji je problem na prvom, a koji na drugom mjestu po važnosti? Pratiti naredne odgovore:
 - Materijalno-ekonomska nesamostalnost
 - Školski i obrazovni sistem
 - Nezaposlenost
 - Stambeni problemi
 - Korištenje slobodnog vremena
 - Podređen položaj mladih
 - Moralna kriza i nedostatak ideala
 - Nedovoljna briga društva za probleme mladih
 - Socijalne razlike
 - Nacionalne nesuglasice
 - Nezainteresovanost mladih za društvene probleme
 - Neefikasnost i neaktivnost omladinskih organizacija
 - Nedostatak slobode glasa, govora i mišljenja
 - Alkoholizam, narkomanija, delinkvencija i slično
 - Otuđenost ljudskih odnosa
 - Drugo, šta: _____.
- Da li ste razmišljali o odlasku iz BiH? Trajno ili privremeno? Zašto?
- Ukoliko bi Vam se pružila prilika, koliko je sigurno da biste već sutra napustili BiH?
- Kako ocjenjujete naše formalno obrazovanje? Krenimo od osnovnog / srednjeg / univerzitetskog.
- Šta je od ponuđenog najneophodnije izmijeniti na polju formalnog obrazovanja? Pratiti:
 - Preopširni nastavni planovi i programi
 - Manjak prakse / praktičnog pristupa u nastavi
 - Praksa naučnoistraživačkog rada koja nije u skladu s realnim potrebama u ekonomiji

- Manjak dijaloga u učionici
- Nedostatak stipendija / kreditiranja, naročito u visokom obrazovanju
- Nedostatak sadržaja o reproduktivnom zdravlju mladih
- Odnos nastavnika prema učeniku/studentu
- Nestručnost nastavnika i profesora
- Neadekvatna tehnička opremljenost
- Nešto drugo, šta: _____ .

SKRAĆENICE

ANUBiH	Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine
BHAS	Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine
BiH	Bosna i Hercegovina
CAPI	Computer-Assisted Personal Interviewing
CEE	Central-East Europe
CIS	Commonwealth of Independent States
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
EU	Evropska Unija
IKT	Informaciono-komunikacione tehnologije
IT	Informacione tehnologije
KS	Kanton Sarajevo
NATO	Organizacija Sjevernoatlantskog ugovora- North Atlantic Treaty Organisation
PIO	Penzijsko i invalidsko osiguranje
PISA	OECD program za međunarodno ocenjivanje studenata- Programme for International Student Assessment
SSS	Srednja stručna sprema
STEM	Nauka, tehnologija, inženjerstvo i matematika- Science, Technology, Engineering and Mathematics
UNDP	Program Ujedinjenih naroda za razvoj- United Nations Development Programme
USAID	Američka agencija za međunarodni razvoj- United States Agency for International Development
VSS	Visoka stručna sprema

POPIS SLIKA

Slika 1. Semantička analiza dubinskih intervju	31
Slika 2. Obrazovna struktura uzorka	53
Slika 3. Starosna struktura uzorka	54
Slika 4. Emigracijske aspiracije građana KS	55
Slika 5. Zemlje u koje građani KS žele migrirati	56
Slika 6. Razlozi emigracijskih aspiracija	56
Slika 7. Aktivnosti na emigriranju mladih koji imaju emigracijske aspiracije	57
Slika 8. Percepcija ispitanika o problemima s kojima se suočavaju građani BiH (% ispitanika)	58
Slika 9. Promjene koje bi afirmirale ostanak u BiH (% ispitanika)	61
Slika 10. Broj diplomiranih studenata u BiH prema godinama	72
Slika 11. Spolna struktura studenata na master studiju	73

POPIS TABELA

Tabela 1. Pregled rezultata istraživanja vezanih za oblast obrazovanja	18
Tabela 2. Pregled rezultata istraživanja vezanih za oblast zapošljavanja	19
Tabela 3. Pregled problema, ciljeva i željenih rezultata po strateškim oblastima Strategije Kantona Sarajevo	21-27
Tabela 4. Profil ispitanika – dubinski intervjui sa stakeholderima	30
Tabela 5. Demografske karakteristike fokus grupe	33
Tabela 6. Najčešće ponavljane riječi	34
Tabela 7. Demografske karakteristike ispitanika iz grupe „Mladi u BiH“	40
Tabela 8. Demografske karakteristike ispitanika iz grupe „Osobe koje su napustile BiH“	40
Tabela 9. Demografske karakteristike ispitanika iz grupe „Povratnici“	41
Tabela 10. Emigracijske aspiracije mladih	57
Tabela 11. Razlozi emigracijskih aspiracija (% ispitanika)	58
Tabela 12. Percepcija mladih o budućnosti u BiH (% ispitanika)	59

Tabela 13. Stavovi mladih o sistemima i radu institucija u BiH (% ispitanika)	60
Tabela 14. Stavovi mladih o specifičnim aspektima okruženja u BiH (% ispitanika)	60
Tabela 15. Stavovi mladih o specifičnim aspektima okruženja u BiH (% ispitanika i prosječna ocjena)	61
Tabela 16. Rezultati testiranja logit modela	65

POPIS PRILOGA

Prilog A. Obrazac za pitanja za intervju – donosioci odluka	88
Prilog B. Obrazac za pitanja za intervju – mladi	89
Prilog C. Podsjetnik koji je korišten pri moderaciji fokus grupa	90
SKRAĆENICE	92

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

314.745.3-054.72-053.6(497.6-24 Sarajevo)

ZADRŽAVANJE mladih u Kantonu Sarajevo : analiza determinanti i prijedlog strateških mjera / Muris Čičić ... [et al.] ; urednik Miloš Trifković. - Sarajevo : Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine = Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina, 2020. - 94 str. : tabele, graf. prikazi ; 25 cm. - (Posebna izdanja / Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine ; knj. 188. Centar za sistemska istraživanja ; knj. 6)

Na spor. nasl. str.: Youth retention in Sarajevo Canton. - Bibliografija: str. 85-89.

ISBN 978-9926-410-56-8

1. Čičić, Muris

COBISS.BH-ID 39264518

